

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені К.Д. УШИНСЬКОГО**

На правах рукопису

КОПЦА ЄВГЕНІЯ ПЕТРІВНА

УДК: 370.182 + 413 = 833 (Укр)

**ЗБАГАЧЕННЯ СЛОВНИКОВОГО ЗАПАСУ УЧНІВ ГІМНАЗІЇ
НАУКОВОЮ НАВЧАЛЬНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНОЮ ЛЕКСИКОЮ
НА МІЖПРЕДМЕТНІЙ ОСНОВІ**

13.00.02 – теорія і методика навчання (українська мова)

Дисертація

на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Науковий керівник:

БОГУШ Алла Михайлівна,

доктор педагогічних наук, професор,

дійсний член АПН України

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень	4
Вступ	5
Розділ I. Теоретико-методичні засади лексико-термінологічної роботи з учнями	12
1.1. Сутність і характеристика термінологічної лексики	12
1.1.1. Лексика і слово	12
1.1.2. Науковий стиль мовлення і науково-термінологічна лексика	26
1.2. Поняття “термін” і “термінологія” в сучасній науці	36
1.2.1. Сутність поняття “термін”	36
1.2.2. Термінологія, її характеристика	45
1.2.3. Проблема термінотворення в сучасному термінознавстві	51
1.3. Лексико-термінологічна робота з учнями в педагогічній теорії і практиці	62
1.3.1. Сучасні дослідження лексико-термінологічного напрямку	62
1.3.2. Стан лексико-термінологічної роботи в сучасній шкільній практиці	67
Висновки з розділу I	79
Розділ II. Експериментальне дослідження збагачення словникового запасу учнів гімназії науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі	84
2.1. Теоретичні засади організації дослідження	84
2.1.1. Психологічні засади лексико-термінологічної роботи з учнями гімназії	84
2.1.2. Педагогічні засади лексико-термінологічної роботи з учнями	95
2.2. Характеристика рівнів засвоєння учнями навчальної термінологічної лексики на міжпредметній основі	105
2.3. Лінгводидактична модель збагачення словникового запасу учнів гімназії науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній	

	3
основі	128
2.3.1. Лінгводидактична модель збагачення словникового запасу учнів міжпредметною термінологією	128
2.3.2. Зміст експериментальної роботи	132
2.3.3. Порівняльна характеристика рівнів засвоєння словникового запасу учнів гімназії науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі	158
Висновки з розділу II	175
Висновки	179
Список використаних джерел	185
Додатки	203

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВО	-	взаємооцінка
ГС	-	головне слово
ЕГ	-	експериментальна група
Ім	-	іменник у називному відмінку
ім₁	-	іменник у родовому відмінку
ІУНМ-		Інститут української наукової мови
КГ	-	контрольна група
КЕ	-	констатувальний етап
Н.в.	-	називний відмінок
НУО	-	неузгоджене означення
ПЕ	-	прикінцевий етап
Пр	-	прикметник у називному відмінку
пр₁	-	прикметник у родовому відмінку
Р.в.	-	родовий відмінок
СА	-	середньоарифметичне
СА	-	середнє арифметичне
СО	-	самооцінка
ТС	-	термін-словосполучення
УГТ	-	українська граматична термінологія
УГТс-		українська граматична терміносистема
УТс	-	українська терміносистема
УО	-	узгоджене означення
УО₁	-	узгоджене означення (род. відм.)

ВСТУП

Актуальність дослідження зумовлюється положеннями сучасних концепцій мовної освіти в Україні щодо підвищення теоретичного і методичного рівнів навчання рідної мови в загальноосвітній школі та інших закладах освіти (ліцеї, гімназії). Концептуальні засади мовної освіти в Україні, що були закладені Національною доктриною розвитку освіти України у XXI столітті, Концепцією 12-річної загальної середньої освіти, стандартом мовної освіти, передбачають формування високорозвиненої мовної особистості, носія національно-мовної культури. Реформування і модернізація освітньої галузі вимагає перегляду змісту окремих навчальних дисциплін, їх понятійно-термінологічного апарату, особливо це стосується ліцеїв і гімназій. Інноваційні процеси в освіті, поява нових інтегрованих курсів, навчальних дисциплін, спецкурсів зумовили зростання інтересу до наукової навчальної термінології. Відомо, що термінологія постійно змінюється одночасно із розвитком науки, освіти, культури, що, у свою чергу, відбивається на навчальній термінологічній лексиці.

Наукова навчально-термінологічна лексика – це сукупність взаємопов'язаних терміноелементів з різних галузей знань, що відображено в різних навчальних дисциплінах. Учні мають справу з навчальною термінолексикою у двох випадках: а) у процесі роботи з термінологічними словниками і б) під час використання навчальної та науково-методичної літератури (підручники, навчальні посібники, журнали і т. ін.). Поступово в кожному класі зростає кількість навчальних предметів, які учні вивчають упродовж року (гуманітарні, природничі, культурологічні, мистецькі і т. ін. цикли), і в яких функціонують терміни-омоніми. Відтак, виникає необхідність не тільки ознайомлення учнів з міжпредметною навчальною термінологічною лексикою, а й залучення їх до активної навчально-мовленнєвої діяльності.

Різні аспекти загального термінознавства вивчались як російськими (А. Брагіна, В. Бутрін, Н. Васильєва, Б. Головін, Б. Городецький, В. Даниленко,

В. Комарова, Т. Канделакі, Д. Лотте, Н. Подольська, А. Суперанська, С. Шелов та ін.), так і українськими (А. Бурячок, Т. Кияк, І. Кочан, А. Крижанівська, В. Лейчик, Г. Мацюк, Т. Михайлова, Н. Непийвода та ін.) вченими. Зокрема, було досліджено: лінгвістичні засади термінології (Б. Головін, Б. Городецький, В. Гусятинська, В. Даниленко, Т. Кияк, Л. Скворцов та ін.), семантика термінів (А. Брагіна, В. Бутрін, Т. Канделакі, З. Комарова, Т. Михайлова та ін.). Низка досліджень присвячена історії становлення і розвитку окремих терміносистем, зокрема: мовознавчій термінології галицьких шкільних підручників перших десятиліть ХХ століття (В. Карпова); розвитку української навчальної термінологічної лексики у шкільних підручниках початку 30-х років ХХ століття: гуманітарна, природничо-математична термінологія (В. Авраменко); педагогічній лексиці української мови (О. Зелінська, В. Разумейко); українській філологічній термінології М. Драгоманова (В. Деркач); українській мовознавчій термінології кінця ХІХ початку ХХ століття (В. Захарчин) і т. ін.

Низка дисертаційних робіт філологічного напрямку присвячена формуванню, розвитку і функціонуванню термінології окремих галузей науки (Т. Баймут, Г. Кабанцев, І. Квітко, Л. Костюк, В. Лейчик, Т. Лепеха, Л. Малевич, О. Медведь, Н. Місник, Т. Михайлова, Н. Москаленко, Г. Наконечна, Є. Огар, І. Петрова, А. Письмиченко, Т. Пристайко, Л. Симоненко, І. Сірохман, М. Сташко, А. Стебунова, Н. Цимбал та ін.). На жаль, нам не вдалося віднайти дисертаційних досліджень, у яких би розглядались методичні питання збагачення словника учнів навчальною термінологічною лексикою. Водночас зауважимо, що досить докладно в численних дослідженнях вивчено різні аспекти збагачення словникового запасу дітей і учнів від дошкілля до студентів вищої школи.

Отже, аналіз наукового фонду з досліджуваної проблеми засвідчив значні прогалини щодо вивчення лексико-термінологічного аспекту шкільної практики в сучасній лінгводидактиці, що зумовило вибір теми дисертаційного дослідження “Збагачення словникового запасу учнів гімназії науковою

навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема входить до тематичного плану Південного наукового центру АПН України “Теоретико-методичні засади розвитку мовленнєвого спілкування дошкільників і школярів” (W0100V006564). Автором було досліджено збагачення словникового запасу учнів гімназії науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі. Тема затверджена Вченою радою Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського (протокол № 4 від 25 листопада 2004 р.) та закординована Радою з координації АПН України (протокол №9 від 23 грудня 2004 р.).

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати, розробити й експериментально апробувати лінгводидактичну модель, визначити педагогічні умови засвоєння учнями гімназії наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі.

Завдання дослідження:

1. З'ясувати співвідношення дефініцій: “слово”, “поняття” і “термін”, “наукова навчально-термінологічна лексика” і “міжпредметна термінологія”.
2. Визначити критерії, показники, ступені і рівні засвоєння наукової навчально-термінологічної лексики учнями гімназії.
3. Виявити педагогічні умови засвоєння учнями гімназії наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі.
4. Укласти навчальні словники-мінімуми міжпредметної наукової навчально-термінологічної лексики.
5. Розробити та експериментально апробувати лінгводидактичну модель і методику збагачення словникового запасу учнів гімназії науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі.

Об'єкт дослідження – навчально-мовленнєва діяльність учнів старших класів гімназії.

Предмет дослідження – процес збагачення словникового запасу учнів

гімназії науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі.

Гіпотеза дослідження: засвоєння учнями гімназії наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі буде ефективним, якщо реалізувати такі педагогічні умови:

- міжпредметні зв'язки у збагаченні словникового запасу учнів науковою навчально-термінологічною лексикою (лінгвістичною, літературознавчою, біологічною, медичною);
- усвідомлення гімназистами взаємозв'язку і відмінностей дефініцій: “слово”, “поняття” і “термін”, “наукова навчально-термінологічна лексика” і “міжпредметна термінологія”;
- залучення учнів до активної діяльності зі словником наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі;
- забезпечення позитивно-емоційних стимулів у процесі роботи з міжпредметною науковою навчально-термінологічною лексикою.

Методологічними засадами дослідження виступили: положення про взаємозв'язок мови, мислення, свідомості і мовлення (Л. Виготський, О. Леонтьєв, О. Лурія, С. Рубінштейн); взаємозв'язок і відмінності дефініцій: “слово”, “поняття”, “термін”; взаємозумовленість чуттєвого і раціонального в мовленнєвій практиці (О. Потебня); єдність мовленнєвого змісту і форми; перехід кількісних змін в якісні.

Теоретичні засади дослідження становлять учення мовознавців про лексикологію та лексико-семантичну систему мови (О. Ахманова, М. Баранов, П. Білоусенко, Р. Будагов, Д. Ганич, Б. Головін, М. Кочерган, Л. Мацько, І. Олійник, Н. Покровський, В. Русанівський, О. Тараненко, Л. Щерба та ін.); термінологію, терміносистеми і термінотворення (І. Білодід, Л. Бондарчук, Н. Васильєва, В. Виноградов, Б. Городецький, О. Грибан, В. Даниленко, І. Ковалик, І. Кочан, А. Крижанівська, А. Лагутіна, О. Медведь, Н. Подольська, Л. Симоненко, А. Суперанська, С. Худолєєва, С. Шелов та ін.); лінгводидактів з

проблеми словникової роботи (А. Богуш, М. Вашуленко, З. Гирич, Н. Голуб, Л. Кожуховська, Т. Потоцька, М. Пентилюк, В. Тихоша та ін.)

Методи дослідження. Теоретичні: аналіз і узагальнення наукової і методичної літератури з проблеми лексикології, наукового стилю мовлення, термінології, методики збагачення словникового запасу учнів; емпіричні: аналіз програм з української мови, української літератури, біології, основ латинської мови з медичною термінологією, термінологічних словників; анкетування вчителів та учнів для з'ясування стану роботи з міжпредметною термінологією; діагностувальні методики для з'ясування рівнів засвоєння учнями наукової навчально-термінологічної лексики; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, прикінцевий); статистичні: кількісний та якісний аналізи експериментальних даних щодо ступенів і рівнів засвоєння учнями наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі.

База дослідження: учні 10-11 класів гімназії № 2 м. Одеси, СЗОШ № 10, СЗОШ № 117, ліцею “Приморський” м. Одеси. Всього в експерименті взяли участь: на констатувальному етапі 225 учнів; на формувальному – 90 учнів медичних класів СЗОШ № 10, гімназії № 2 м. Одеси.

Наукова новизна дослідження: вперше досліджено особливості засвоєння учнями гімназії наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі (лінгвістичної, літературознавчої, біологічної, медичної); визначено критерії і показники, охарактеризовано ступені і рівні засвоєння учнями гімназії наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі; визначено педагогічні умови засвоєння учнями наукової навчально-термінологічної лексики; уточнено дефініції: “поняття”, “термін”, “міжпредметна навчальна термінологія”; дістала подальшого розвитку методика словникової роботи з учнями гімназії.

Теоретична значущість дослідження: з'ясовано співвідношення дефініцій: “лексика”, “слово”, “поняття”, “термін”; виокремлено і охарактеризовано міжпредметну наукову навчально-термінологічну лексику

таких дисциплін, як українська мова, українська література, біологія, основи латинської мови з медичною термінологією; науково обґрунтовано педагогічні умови засвоєння учнями наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі.

Практична значущість дослідження полягає в розробці лінгводидактичної моделі та експериментальної методики засвоєння учнями гімназії наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі; спецкурсів “Науковий стиль мовлення” і “Наукова навчально-термінологічна лексика”, міжпредметного словника, який може бути використаний у роботі з учнями 10-11 класів гімназії та ЗОШ.

Матеріали дисертаційного дослідження було впроваджено й апробовано в гімназії № 2 м. Одеси (довідка про впровадження № 267 від 24.12.2004 р.), ліцеї “Приморський” м. Одеси (довідка про впровадження № 139 від 05.09.2005 р.), СЗОШ № 10 м. Одеси (довідка про впровадження № 512 від 29.08.2005 р.), СЗОШ № 117 м. Одеси (довідка про впровадження № 96 від 02.06.2005 р.), в Одеському обласному інституті підвищення кваліфікації вчителів (довідка про впровадження № 590а від 29.09. 2005 р.).

Достовірність результатів дослідження забезпечується науковим обґрунтуванням його вихідних позицій, використанням системи методів, що адекватні об’єкту, предмету та завданням дослідження; якісним і кількісним аналізом одержаних даних, результатами перевірки розроблених положень.

Апробація результатів дослідження. Основні положення експериментального дослідження доповідалися на всеукраїнській (Харків, листопад 2004), всеукраїнській з міжнародною участю (Харків, квітень 2004), міжнародній (Полтава, червень 2004) науково-практичних конференціях, всеукраїнських науково-практичних читаннях (Одеса, травень 2004), на семінарах аспірантів і докторантів Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського.

Основні положення і результати дослідження відображено у 8 публікаціях

автора, з них – 4 у фахових виданнях України.

Структура дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації 184 сторінки. У роботі вміщено 19 таблиць, 5 схем, 5 діаграм, які займають 11 сторінок самостійного тексту. У списку використаних джерел 225 найменувань. Обсяг додатків становить 25 сторінок.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ЛЕКСИКО-ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ РОБОТИ З УЧНЯМИ

1.1. Сутність і характеристика термінологічної лексики

1.1.1. Лексика і слово.

Лінгвістичними засадами дослідження стало вчення про лексикологію (О. Ахманова, П. Білоусенко, Р. Будагов, В. Виноградов, Д. Ганич, Б. Головін, М. Кочерган, І. Олійник, Н. Покровський, В. Русанівський, О. Тараненко, Л. Щерба та ін.). У методиці викладання української мови з моменту її становлення значну увагу було приділено роботі над значенням і вживанням слів. Так, проблеми збагачення мовлення учнів у різні часи досліджували М. Баранов, О. Біляєв, Ф. Буслаєв, В. Добромислов, Л. Кутенко, Т. Ладиженська, В. Масальський, Н. Пашковська, М. Пентилюк, О. Потєбня, Л. Симоненкова, І. Синиця, І. Срезневський, Т. Усатенко, К. Ушинський та ін.

З'ясуємо насамперед сутність поняття “лексикологія”. За словниковими джерелами, лексикологія – це “розділ мовознавства, що вивчає слово як основну одиницю мови, основний склад мови – лексику” [165 : 28]; предметом вивчення лексикології є “проблема слова як основної одиниці мови, типи лексичних одиниць, структура словникового складу мови, функціонування лексичних одиниць, шляхи поповнення і розвитку словникового складу, лексика і позамовна дійсність” [105 : 259].

Отже, лексикологія – багатоаспектна наука, що вивчає природу й сутність слова, його виникнення і зміну, визначення значення слів та їх уживання, структуру словникового складу мови, шляхи його поповнення і т. ін. На відміну від фонетики і фонології, які вивчають одnobічні одиниці, що мають тільки план вираження, лексикологія вивчає одиниці, які мають план вираження і план змісту. Крім того, лексикологія вивчає сталі словосполучення. Розрізняють лексикологію у вузькому й широкому значеннях. У вузькому значенні

лексикологія – розділ мовознавства, що вивчає словниковий склад мови. У широкому значенні – це загальне позначення всіх розділів, що вивчають слово [88 : 182 - 183]. До лексикології в широкому розумінні слова належать такі науки: власне лексикологія, семасіологія, ономасіологія, фразеологія, ономастика, лексикографія. Нашу увагу насамперед привертає сутність поняття “слово” та його значення. Зауважимо, що ставлення вчених до наукового визначення слова є неоднозначним – від повного заперечення самостійного наукового терміна “слово” до розмаїття його визначень. Не схильними були до визначення поняття “слово” такі зарубіжні вчені, як Ш.Баллі, Ф.Боас, Б.Кроче, А.Мартіне, Е.Сепір, Ф. де Соссюр, Л. Щерба. Так, Ф. де Соссюр писав, що “...поняття слова несумісне з нашим уявленням про конкретну одиницю мови”, “...не у слові слід шукати конкретну одиницю мови” [201 : 107].

Російський мовознавець Л. Щерба зазначав: “...хай би яким незвичним є для нас поділ мови на слова, навряд чи слово може вважатись однією з основних одиниць мови. Дійсно, що таке слово? Я вважаю, що це якась семасіологічна одиниця, що вміщує в собі одну або декілька морфем. Але чим же воно відрізняється від цієї останньої? Мені видається, що словом ми називаємо частину речення, яку ми можемо, не змінюючи значення, вживати самостійно, у вигляді окремого речення...” [217 : 100]. В одній із останніх статей Л. Щерба писав: “Насправді, що таке слово? Вважаю, що в різних мовах це буде по-різному. Із цього, власне, виходить, що поняття “слово” взагалі не існує” [218 : 175]. Відомий чеський мовознавець В.Скалічка, на відміну від Л. Щерби, радив не відмовлятися від поняття слова, але не визначати його. Дескриптивісти, наприклад, виділяють у мовній системі дві одиниці: фонему і морфему, а слово розглядають як таке, що “охоплює всі конкретні зв’язки між висловлюванням і змістом” [29 : 37].

Оскільки звукову оболонку і значення має не тільки слово, а й морфема, і словосполучення, виникає необхідність виокремлення “слова”. Головна відмінність слова від морфеми полягає в його більшій самостійності, воно має

позиційну автономність. Наприклад: “Мене звати Наталією – Звати мене Наталією – Наталією мене звати”. Морфема ж у слові переставити неможливо [170 : 82]. На відміну від морфема, слово здатне виконувати синтаксичну функцію – бути членом речення чи утворювати однослівне речення. Слово є неоднорідним за своєю структурою і функціями. Найважливішою функцією слова є номінативна. Лише за цією функцією слова поділяють на чотири типи: повнозначні, вказівні, службові, вигуківі. Серед повнозначних слів (іменників) розрізняють власні та загальні назви. Власні назви вивчаються спеціальною наукою ономастикою. Служать вони для виокремлення названого ними об’єкта з низки подібних. Серед них є ті, що називають імена людей (антропоніми); географічні назви (топоніми); назви зон космічного простору і сузір’їв (космоніми); клички тварин. Більшість мовознавців стверджують, що слово – найконкретніша мовна одиниця, бо мова – це передусім мова слів, а не форм чи звуків; “слово – це результат сполучення певного значення з сукупністю певних звуків, сполучення, здатного до певного граматичного вживання” [166 : 114]. Зауважимо, що спроби дати дефініцію слова не припиняються.

Відомі лінгвісти (О. Ахманова, Р. Будагов, Д. Ганич, Б. Головін, Є. Кротевич, І. Олійник, Н. Родзевич та ін.) визначають слово таким чином: “Слово – найважливіша одиниця мови, що позначає явища дійсності та психічного життя людини і, звичайно, розуміється колективом людей, які розмовляють однією мовою й історично пов’язані між собою” [17:204]; “граничний складник речення, здатний безпосередньо співвідноситися з предметом думки” [201:189]; “найменша смислова одиниця мови, вільно відтворювана в мовленні для побудови висловлювань” [30:216]; “мінімальна структурно-семантична одиниця мови, що виражає своїм звуковим складом поняття про предмети, процеси, явища дійсності, їх ознаки чи відношення між ними, вільно відтворюється в мовленні і служить для побудови висловлювань” [27:168]; “оформлена за нормами даної мови, неподільна на менш подібні єдності мовна одиниця, що складається із звука чи комплексу звуків і називає певні

предмети, процеси і явища об'єктивної дійсності та їх ознаки, або тільки вказує на них чи тільки на відношення між ними, або виражає емоційно-вольові прояви” [92 : 168].

Отже, в кожному з визначень акцентується увага на смисловому аспекті слова. Учені (Д. Ганич, Б. Головін, І. Олійник) наголошують на тому, що слово є будівельним матеріалом у висловлюванні. Є. Кротевич і Н. Родзевич вказують на неподільність слова на “...менші єдності” [92 : 169]. О. Тараненко визначає слово як найменшу самостійну і вільно відтворювану в мовленні відокремлено оформлену значеннєву одиницю мови, що співвідноситься з пізнаним і вичленованим окремим елементом дійсності (предметом, явищем, ознакою, процесом, відношенням і т. ін.), і основною функцією якої є позначення, знакова репрезентація цього елемента – його називання, вказування на нього або його вираження. Слово – основна одиниця лексики і центральна структурно-семантична одиниця мови в цілому, оскільки різними своїми аспектами воно входить до різних структурних рівнів мови [193 : 565]. Слово, за лінгвістичним енциклопедичним словником, - це основна структурно-семантична одиниця мови, що є назвою предметів та їх властивостей, явищ, відношень дійсності; їй притаманна сукупність семантичних, фонетичних і граматичних ознак, специфічних для кожної мови. Характерними ознаками слова є цілісність, виокремлюваність і вільна відтворюваність у мовленні [105 : 464].

Отже, більшість учених не тільки визнають слово як самостійну одиницю мови, а й дають досить докладне його визначення. Як бачимо, в усіх визначеннях підкреслено, що “у слові поєднано звучання і значення. Відсутні слова без звукової оболонки, немає слів без значень” [88 : 184-185].

Відтак, у слові розрізняють лексичне і граматичне значення. У лексикології розрізняють “слово” і “лексема”. На відміну від слова, що є конкретною одиницею, лексема є абстрактною одиницею мови. Це також слово в сукупності його форм і можливих значень у всіх його вживаннях і реалізаціях, що може варіюватись як у плані вираження, так і в плані змісту. Наприклад, “боятись” і

“боятися” – варіанти у плані вираження; варіанти у плані змісту – це різні значення багатозначного слова (магнітне поле, поле зору, поле діяльності). Їх називають лексико-семантичними варіантами. Слово, як це впливало з попереднього аналізу, є конкретною одиницею лексики і мови загалом. Лексему ж розглядають як слово-тип, абстрактну одиницю мови, в якій абстрагуються від його форми. Лексема – це слово в сукупності його форм і можливих значень у всіх його вживаннях і реалізаціях [88 : 187].

Оскільки слова без значення не буває, охарактеризуємо лексичне значення слова. За словниковими джерелами, лексичне значення слова – це: “зміст слова, що відображує у свідомості і закріплює в ній уявлення про предмет, властивість, якість, процес, явище і т. ін.” [105 : 261]; “конкретно-індивідуальний зміст слова, що відображує або тільки виражає (в різних типах слів) та фіксує у свідомості позначуваного словом елемента дійсності і є закріпленим за формою слова (відповідним звуковим комплексом), унаслідок чого стає можливістю його реалізація як явища мови, а не тільки свідомості” [193 : 284-285]. Лексичне значення слова є результатом мисленнєвої діяльності людини, її продуктом, воно пов’язане з редукацією інформації – людським мозком, з такими видами мисленнєвих процесів, як порівняння, класифікація, узагальнення, тому воно носить узагальнений і узагальнювальний характер [105 : 265]. Саме тому психологи (Л. Виготський, І. Синиця) називають значенням слова нервово-мозковий психофізіологічний зв’язок між відображенням фізичного боку слова та відображенням позначуваної цим словом реальності, зв’язок, що встановлюється [170 : 37-39].

Лексичне значення слова поділяється на концептуальне, конотативне, контекстуальне, денотативне, сигніфікативне. Центральним у лексичному значенні є його концепт (мисленнєве відображення певного явища дійсності, поняття), у конотативному – емоційні, експресивні, стилістичні відтінки слова, його додаткове забарвлення (конотації). Контекстуальне значення виникає тільки в певних контекстах, що не фіксується у словниках. За своїм значенням слово

вступає у три типи відношень: предметний (слово – предмет), поняттєвий (слово – поняття) і лінгвальний (слово – слово). Віднесеність слова до предмета (загально чи конкретно) називають денотативним значенням; віднесеність слова до поняття – сигніфікативним значенням. Співвідношенням слова з іншими словами в лексичній системі мови визначається його структурне значення (пряме, переносне, вільне, зв'язане) [88: 188-189].

Мовні значення вивчаються в межах металінгвістики напрямом, що ще не здобув одностайно визнаного найменування. У літературі можна зустріти різні назви: когнітивна лінгвістика, понятійна лінгвістика або лінгвістична концептологія. Предметом цього напряму є дослідження мовних значень та їх відношення до логічних і психологічних категорій, їх універсальних та специфічних в окремих етнічних мовах властивостей, встановлення типів і видів мовних значень.

На думку О. Уфимцевої, структурні мовні значення – це значення самих мовних одиниць, які поділяються ще на лексичні і граматичні [202 : 46]. У теоретичному мовознавстві існують різні тлумачення лексичного значення слова. За одним із них, лексичне значення – це найменування предметів, якостей, дій як явищ об'єктивної дійсності. Подекуди вважають лексичним значенням узагальнений образ, відображення предмета чи явища дійсності. Однак перша думка ототожнює лексичне значення зі словом, друге тлумачення – з поняттям. Нарешті, є погляд, що лексичне значення – це відношення слова, що його виражає, до позначуваного ним предмета або явища дійсності і до його психічного відображення.

Крім того, розрізняють мовні значення за структурним типом мовних одиниць, що є їх носіями: морфем, слів, словотворчих типів, морфологічних і синтаксичних категорій. На лексичному рівні, за концепцією В. Виноградова, існують такі типи лексичних значень: а) основні або первинні і похідні або вторинні, номінативні значення; б) прямі і переносні значення; в) прямі номінативні і експресивно-синонімічні значення; г) синтаксично вільні і зв'язані

(фразеологічно пов'язані, функціонально-синтаксично обмежені та конструктивно зумовлені) значення [21:159]. Цю класифікацію продовжують розробляти й уточнювати. Отже, визначення лексичного значення можна згрупувати в такі основні розряди: а) як особлива мовна форма відображення дійсності, співвідносна з такими психологічними явищами, як поняття, уявлення, емоції тощо; б) як відношення між певним звуковим комплексом (назвою) і позначуваним ним предметом або поняттям про цей предмет; в) як позамовна реакція (поведінка) суб'єкта на слово як мовний стимул, як конкретне слововживання в мовленні; г) як потенційна лексична сполучуваність слова або його місце у співвідношенні з іншими семантично близькими словами [193:285].

У психолінгвістиці відповідно до цього протиставляють “референтне значення” і “соціально-комунікативне значення” слова. Перше – виникає об'єктивно, друге – має завжди ситуативне й афективне забарвлення, пов'язане з його суб'єктивним використанням. С. Семчинський вважає значення категорією мови, а смисл – категорією мовлення [166 : 113]. Отже, значення є поняттям більш абстрактним, ніж смисл.

Зауважимо, що лексика – це не механічне нагромадження слів, а система (В. Виноградов, В. Русанівський, І. Смирницький, О. Тараненко та ін.). Так, на думку Н. Покровського, слова у своєму семантичному розвитку орієнтуються на системно пов'язаних з ними партнерів (синоніми, антоніми тощо). На системність лексики вказують такі факти:

- можливість тлумачення будь-якого слова мови іншими словами тієї самої мови: учитися – засвоювати які-небудь знання, вивчати що-небудь;
- можливість описати семантику слів за допомогою окремих елементів – семантично найбільш важливих слів: йти – переміщуватися, земля (ноги), в одному напрямку; ходити – переміщуватися, земля (ноги), в різних напрямках;
- системність і упорядкованість об'єктивного світу, що відображений

у лексиці. Мав рацію французький письменник А.Франс, коли зазначав, що

словник – це всесвіт, розташований в алфавітному порядку [89:119-120].

Слова за спільністю значень об'єднані у групи чи мікросистеми. Кожне слово у своїй мікросистемі має певне місце, і його значеннєвість визначається цим місцем, оскільки семантичний зміст слова зумовлений відношеннями, які “формується в сітці протиставлень цього слова іншим словам цієї ж мікросистеми” [88 : 210]. Подекуди трапляються випадки, коли слово набуває нового значення і впливає на появу подібних значень у всіх інших семантично пов'язаних із ним слів мікросистеми, виникає паралелізм значень, а то й форм. Кожна мова має свою неповторну й унікальну лексико-семантичну систему, що відбиває національні традиції і національну психологію народу. Відтак, кожний мовець у процесі спілкування свідомо чи несвідомо враховує специфічні парадигматичні і синтагматичні зв'язки своєї мови, що закладені в його мовній свідомості.

Оволодіння семантикою слова відбувається поступово у процесі розвитку дитини під впливом навчання і виховання. Отримати об'єктивну картину наявних смислових зв'язків, що склались у дитини на основі набутого досвіду, дає можливість асоціативний метод, якому присвячено низку досліджень (Л. Колунова, А. Лаврентьева, А. Смага, К. Струніна, О. Ушакова). Використання його виявляє особливості розуміння семантики слова й орієнтування дитини на його смисл, розвиває в неї вміння точно вживати слова в їх семантичних взаємовідносинах. Асоціативний експеримент формує механізм добору слів, оскільки, добираючи слово, дитина веде пошук у якомусь семантичному просторі, що необхідно їй для побудови зв'язного висловлювання. Це дає можливість визначити якісну оцінку лексичного розвитку дитини і вказує на рівень розвиненості вміння пошуку слова в певному семантичному просторі, добору найбільш доречних слів до поданого контексту та їх використання в різних словосполученнях, реченнях, у зв'язному висловлюванні. За К. Струніною

і О. Ушаковою, поєднання семантичного й асоціативного аспектів з метою формування в дитини системи значень, механізму вибору, пошуку слів, способів їх зв'язків створює оптимальні умови не тільки для вдосконалення лексичного боку мовлення, а й для розвитку мовлення дитини в цілому. Так, О. Ушакова доводить, що "...під час навчання рідного мовлення центральне місце повинна посісти робота над словом, головною властивістю якого є семантичний зміст, значення. Тільки правильне розуміння смислу слів дозволяє дитині спілкуватися з дорослими та однолітками" [198 : 39].

Із значення започатковується дослідження всієї мовної діяльності людини. Який би аспект мовлення ми не досліджували, не можна уникнути з'ясування значення його окремих слів. Все це свідчить про те, що збагачення словникового запасу учнів вимагає посиленої і постійної уваги з боку вчителя. Ця робота не має бути зведеною лише до супутного коментування значень окремих слів. Систематичність роботи над збагаченням словникового запасу учнів слід розглядати як одне з найважливіших умов її успішності. Готуючись до уроку, вчитель повинен планувати певний вид словниково-семантичної роботи. Практика досвідчених учителів і спеціальні дослідження показують, що систематичне включення в урок словниково-семантичних вправ дає помітні результати у збагаченні не тільки словникового запасу учнів, але й їхнього мовлення в цілому. Отже, цю роботу доцільно спрямовувати на лексичне забезпечення зв'язних висловлювань учнів, зміст і форми цієї роботи значною мірою мають визначатися тематикою творів і переказів, підготовкою до виступів, до складання конспектів і рефератів, написанням доповідей. Це надасть словниково-семантичній роботі мовленнєвої спрямованості.

Ряд учених (М. Баранов, Г. Іваницька, Т. Ладиженська, М. Пентиліук, Н. Черноусова) підкреслюють необхідність розмежування лексичної і словникової роботи, оскільки їх зміст різний. Автори зауважують, що вчителі досить часто не мають уявлення про різницю між цими поняттями і тонкощами саме лексичної роботи над словами. Змістом лексичної роботи, на думку

М. Баранова, є засвоєння і закріплення знань з лексики, формування лексичних умінь, що передбачає оволодіння синонімами, антонімами, багатозначними словами, різними шарами лексики тощо [5 : 125].

Словникова робота передбачає розгляд усіх аспектів слова: значення, вимови, написання, вживання в мовленні. Так, М. Пентилюк звертає увагу на різні завдання, що стоять перед цими видами роботи, а саме: лексична – має на меті вивчення слова як одиниці лексичного рівня, а словникова – збагачення словникового запасу учнів [173 : 78, 116].

Серед науково-методичних розробок останніх років заслуговують на увагу посібники В. Мельничайка [118], М. Пентилюк [140], Л. Рожило [140], в яких, зокрема, розкривається взаємозв'язок у вивченні лексики і словникової роботи.

На думку вчених, дослідження мовлення учнів учителем закономірно розпочинати із самого мовного матеріалу, яким вони володіють, з аналізу їхнього активного й пасивного словника. Розуміння тих або інших слів у контексті ще не забезпечує активного користування ними в мовленні: для цього необхідно знати не лише точне значення слова, сферу вживання, але й його граматичні форми зв'язку з іншими словами. Буває й таке, що учень користується словом і зовсім не розуміє його значення. Це означає, що він ще не оволодів словом, воно не увійшло в його активний словниковий запас. Розуміння слова – необхідна умова застосування його в мовленні, в засвоєнні нової лексики. Відтак, працюючи над збагаченням активного словникового запасу учнів, ми не можемо обминути роботу над значенням слова [52]. Однак у центрі уваги повинен бути активний словник школярів. Їхні твори бідні як у лексичному відношенні, так і змістовому. До того ж бідний лексикон постійно відповідає такому самому синтаксису, заважає й успішній роботі в галузі орфографії. У процесі перевірки написання ненаголошених голосних учні часом не знаходять необхідних слів для перевірки, оскільки їх немає в їхньому активному словниковому запасі. Багатство і бідність мовлення, його виразність і невиразність, переконливість і байдужість, краса і непривабливість - більшість його позитивних чи негативних якостей – це

передусім особливості лексики [170].

Особу мовця, його розумовий розвиток, рівень можливостей, стан його загальної і мовної культури найповніше і найточніше репрезентує лексика. У лексиці, зокрема в активному словнику мовців, найвиразніше проявляються їхні вікові та індивідуальні особливості. Почасти одне слово, вжите не у відповідному контексті чи значенні, може скомпрометувати людину, як би добре вона не володіла іншими компонентами мови. Об'єктивність лексики як критерію мовлення, крім її кількісного складу, підвищується зі збільшенням точності і доречності вживання кожного слова, ознайомленням з найширшим діапазоном його значень і можливих сфер використання. Отже, основний змістовий, предметний бік мовлення визначає його лексика. Лексичні особливості мовлення учнів – це насамперед особливості, що пов'язані з його змістом, предметністю, а отже, і розумовим розвитком учнів. Лексика усного мовлення учнів середнього і старшого шкільного віку ще недостатньо досліджена. Одна з основних причин – заперечення наявності якихось особливостей лексики учнів гімназичного віку порівняно з лексикою дошкільників і учнів молодших класів. Учені не вбачали в ній значної вікової специфіки, зосереджували свою увагу на загальних питаннях словникового складу мови, безвідносно до віку. Методистів цікавили прийоми словникової роботи. На думку більшості з них, словникова робота має бути підпорядкована вивченню граматики. Зміст такої роботи зводився до роботи над формою слова, над утворенням тієї чи іншої частини мови, вивчення суфіксів, закінчень, виділення у слові кореня, префікса, суфікса і складання основ, утворення нових форм, різні види диктантів, списування, вставляння слів у текст [53].

Розділ “Лексикологія” передбачає засвоєння учнями теоретичних відомостей, а саме: значення слова, багатозначність та вживання слів у переносному значенні, відомості про омоніми, синоніми та антоніми, групи слів, що є різними за походженням і сферою вживання тощо. Теоретичні відомості з лексикології демонструють учням один із аспектів мови, дають можливість

поряд з відомостями з фонетики і граматики сформувані в них чітке уявлення про мовну систему. Водночас вони є теоретичною базою для правильного аналізу мовних явищ, засвоєння словникового складу мови, його лексики, базою для систематичної повсякденної роботи над збагаченням словникового запасу учнів [139:14]. У зв'язку з цим важливо визначити зміст словникової роботи. У методичній літературі він зводиться до роботи над формою слова, у кращому разі – до вживання слова в різних письмових вправах. Такий метод мало сприяє збагаченню лексики учнів словами і новими значеннями слів. Провідні методисти дедалі більше наголошують на змісті слова, на його значенні, а не на його формі. Словникова робота, за визначенням В. Добромислова, - це “систематична цілеспрямована робота в галузі лексики, яка проводиться для того, щоб учні оволоділи незнайомими або знайомими, але важкими для них словами” [52:26]. Це визначення конкретизує М. Баранов: “...під збагаченням словника учнів ми розуміємо такий процес, що проходить під методичним діянням з боку вчителя, внаслідок якого цілеспрямовано поширюється словниковий запас учнів і розвивається виразність та образність їхнього мовлення (засвоюються значення нових слів, фразеологічних зворотів, уточнюються лексичне єднання відомих слів)” [4 : 9-10].

Отже, в центрі словникової роботи є значення слова, оскільки слова пов'язуються з мовленням і мисленням за допомогою значення. Розвиток лексики учнів стримувала відсутність належної уваги до значення слова. Тому ті вчителі, які ставлять у центр не граматику мови, а саму мову, не форму слова, а його значення, домоглися помітних успіхів у своїх дослідженнях, хоч і вони, звичайно, цікавилися насамперед прийомами розвитку лексики учнів, а вже потім її особливостями [4 : 10].

Перед дослідниками, які вивчають усне мовлення учнів, стоять такі основні завдання: встановити кількісний склад лексики учнів, окремо загальноновживаної, абстрактної, емоційної, термінологічної і т. ін.; з'ясувати розходження між пасивним і активним словником; проаналізувати адекватність уживання

поширених полісемантичних слів; дати порівняльну характеристику лексики усного мовлення учнів, зіставити її з лексикою дорослих, лексикою учнів молодших класів і лексикою писемного мовлення учнів середнього шкільного віку; дослідити відхилення від норми в лексиці мовлення учнів – окремо ті, що властиві для їхнього віку, і окремо ті, що викликані недосконалістю оволодіння, недостатністю навчання, негативним впливом мовного оточення тощо; переглянути найбільш поширені і нині чинні методи розвитку лексики з погляду їх ефективності та економічності і намітити можливі нові методи, які відповідали б сучасним вимогам шкільної програми з мови [170 : 28-29].

Лексика кожної мови надзвичайно чутлива до суспільно-політичних обставин, до життя її носіїв. За статистичними даними, протягом десятиріччя словниковий склад мови змінюється в середньому на 25 відсотків. Розпад Радянського Союзу, зміна ідеології та політичних оцінок, економічні перетворення і зміцнення усталеного способу суспільного життя активізували в українській мові зустрічні процеси очищення, оновлення і збагачення лексичного складу. Інтенсивнішим став рух лексики між активним і пасивним словниками. Українська мова поступово очищується від багатьох слів, що номінують радянський спосіб життя. З активного такі назви переходять у пасивний словник: бригада комуністичної праці, соціалістичне змагання, партком, колгосп, моральний кодекс будівника комунізму, марксизм-ленінізм, розвинений соціалізм тощо. Натомість повертається з пасивного словника української мови в активний лексика, що в радянський період уважалася рідковживаною.

Є дві причини такого явища. Перша – пов'язана функцією ідентифікації слова – це повернення до активного життя в суспільстві слів разом з реаліями й поняттями, які ними позначаються, наприклад: акція, акціонер, акціонерний, аукціон, комерція, комерсант, комерційний, комерціалізація, оренда, орендний, орендатор.

Друга причина, пов'язана зі стилістичною транспозицією лексики, – це розширення сфери використання слів, які в радянський період справді були

рідковживаними, а нині активізувались у зв'язку з посиленою увагою суспільства до української мови і до цих слів, що у важкий для української нації час майже зникли з ужитку (тризуб, гривня, гетьман) [113 : 16-17]. Водночас з кожним днем з'являється нова лексика, оскільки розвиваються нові галузі науки. Відтак, з'являються і нові терміни, з якими закономірно зустрічаються учні, і засвоїти які вони повинні у процесі шкільного навчання під керівництвом учителя. Учені (О. Баскаков, В. Даниленко, Т. Кияк, І. Ковалик, А. Крижанівська та ін.) відзначають зв'язок між словом і терміном, які входять до складу лексики.

Субстанційно термін є словом. Загальноживане слово так само, як і термін, називає поняття. Слово виконує номінативну і прагматичну функції, а також комунікативну у складі речення. Терміну властиві всі ці функції, крім останньої, але в нього розвинулась і специфічна функція – дефінітивна, що стала основною, оскільки термін є еквівалентом визначення певного поняття. Усі важливі риси терміна як мовної одиниці підпорядковані його дефінітивній функції. Звідси належність до певної терміносистеми, однозначність, мотивованість, лаконічність переважної більшості термінів. До того ж терміни позбавлені образності або образна основа зводиться в них до мінімуму набагато швидше, ніж у звичайних словах. З одного боку, термін – член лексичної системи літературної мови, а з другого – “знак, що наближається до елементів штучних семіотичних систем” [95 : 73]. І. Ковалик зазначав, що проблема нормалізації системи термінів включає поняття норми в системі термінів, нормативну точність, чіткість, системність термінології, нормативність лексичну, граматичну, словотвірну [75]. Т. Кияк уважає однією з вимог до терміна відповідність його правилам і нормам певної мови [74]. А. Крижанівська та Л. Симоненко поділяють погляд російської дослідниці В. Даниленко, яка твердить, що для терміна “...нормативним є все, що збігається з нормою в літературній мові і практично закріпилося в термінологічній системі” [47 : 313]. Вчені наголошують на тому, що за формою, мовною структурою термін не повинен суперечити вимогам загальнолітературної норми [94 : 17]. Отже,

нормативний аспект термінології вони пов'язують із правильністю мовного утворення, вживання, вимови і написання термінів, адже без цього не можна забезпечити загальну повноцінність як окремого терміна, так і всієї терміносистеми. Ще І. Франко у своїй термінознавчій концепції зазначав, що термін повинен відповідати “духові” національної мови, тобто її фонетичним, дериватологічним, морфологічним та орфографічним нормам. Для всіх термінів як власне українських, так і запозичених, необхідним є “приноровлення до духу і звукових правил рідної мови” [205 : 72]. Як бачимо, І. Франко обстоював, власне, критерій відповідності терміна мовній системі, мовній нормі.

На сучасному етапі розвитку української термінології важливим визнається також національний критерій нормативності, що допомагає максимально залучати ресурси насамперед рідної мови, тому він не може продуктивно використовуватися для встановлення нормативності того чи іншого терміна, особливо в поєднанні з іншими критеріями, зокрема системним, що допоможе усунути зайві варіанти [159]. У процесі шкільного навчання учні повинні не тільки збагатити свій словник різноманітною лексикою, в тому числі і науковою навчальною термінологією, а й засвоїти нормативність її творення і вживання.

1.1.2. Науковий стиль мовлення і науково-термінологічна лексика.

Слова в мові існують не ізольовано, вони об'єднані за спільністю значень у групи, мікросистеми. Всі слова української мови об'єднані в лексико-семантичну систему. Кожне слово у своїй мікросистемі має певне місце. Його значеннєвість визначається цим місцем, бо семантичний зміст слова зумовлений відношеннями, які формуються в сітці протиставлень кожного слова іншим словам цієї самої мікросистеми. Лексико-семантична система є найрухомішою з усіх рівнів [88 : 210]. Вона має польовий характер, що передбачає неоднорідний і нерівноцінний її склад. До лексико-семантичної системи мови належать слова різні за їх семантикою, функціями, важливістю використання в мовленні, територіальним поширенням, стійкістю в часі, походженням, стилістичною

характеристикою тощо. Так, за соціальною важливістю лексику поділяють на активну і пасивну. Активна лексика – частовживані слова. Їх використовують усі носії мови незалежно від професії, освіти, місця проживання. Пасивна лексика – це рідковживані слова (нечастотні), до яких належать і професіоналізми.

Лексика обмежена певними сферами вживання та стилями, одним із них є науковий стиль. Науковий стиль мовлення обслуговує різні галузі науки і техніки, а також сферу освіти (навчання і виховання). Основною метою наукового стилю мовлення є повідомлення об'єктивної інформації, доведення істинності наукового знання. Мова наукових праць відзначається високим ступенем стандартизації, що і визначає специфіку наукового стилю (див. таблицю 1.1.) [142 : 120].

Як видно з таблиці 1.1., основна функція наукового стилю – повідомлення наукової інформації. Мова науки оперує поняттями: родовими, видовими, які мають свою назву. Лексика наукового стилю мовлення складається з великої кількості термінів (слів або словосполучень), що означають логічно сформульовані поняття й таким чином досить повно подають логічну інформацію, доводять її істотність і новизну.

Таблиця 1.1.

Науковий стиль мовлення

Функції	Повідомлення, з'ясування, докази наукових теорій, явищ, знань
Обставини мовлення	Наукова інформація, що доводиться до різних верств населення
Сфера вживання	Наукові праці (статті, монографії), шкільні і вузівські підручники, науково-популярні журнали тощо
Загальні ознаки	Логічність, чіткість, точність, послідовність викладу
Мовні ознаки	Усна і писемна форми мовлення. Слова-терміни, іншомовні слова, складні речення. Монологічна форма тексту. Типи мовлення: опис, роздум, розповідь

Однією з особливостей використання загальнонаукових слів є їх багаторазове повторення в наукових текстах. Іншою особливістю вживання

загальнонаукових слів є використання тільки одного значення багатозначного слова. Звичайні, загальнонавчальні слова функціонують у науковому стилі здебільшого в узагальненому значенні. Характерною рисою наукового стилю на морфологічному рівні є використання великої кількості іменників (їх майже в чотири рази більше, ніж дієслів). У вживанні дієслів також спостерігаються певні закономірності: майже не використовується друга особа однини і множини. Це стосується і відповідних займенників. Рідко вживається перша особа однини, значно частіше - перша особа множини. Особливості використання часових форм дієслова є також яскравим показником наукового стилю. У наукових текстах переважає форма теперішнього часу з позачасовим значенням. Фактично такі дієслова не виражають часових відношень, бо характеризують дії і стани, властиві предметам як постійні ознаки. Форми минулого часу в наукових текстах часто набувають абстрактного значення і є синонімічними формами теперішнього позачасового. Таке саме значення позачасовості мають і форми майбутнього часу.

Для синтаксису наукового стилю характерна наявність фраз із граматичною й смисловою повнотою, логіко-інформативною насиченістю. Типовими є ускладнені складні конструкції, що виражають авторську аргументацію, зв'язок між явищами. Логічність у викладі досягається використанням підрядних сполучників, узагальнених слів. За метою висловлювання речення здебільшого є розповідними. Порядок слів у цих синтаксичних одиницях також відображає логічну спрямованість. Серед простих речень поширені конструкції з великою кількістю залежних, послідовно нанизуваних іменників у формі родового відмінка.

Основною формою мовлення наукового стилю є писемна, а усна - вторинною, що спирається здебільшого на заздалегідь написане. Особливості інтонаційного оформлення наукових текстів зумовлені їх екстралінгвістичними стильоутворювальними факторами: усним науковим текстам властиві помірний темп, спокійний тон, відсутність емоційно-експресивного забарвлення,

виділення важливої для адресата інформації більшою силою голосу й дещо повільним темпом.

Науковий стиль мовлення має свою функціонально-стильову класифікацію (див. схему 1.1.) [96 : 195]. Як бачимо зі схеми, науковий стиль має кілька різновидів: власне науковий, науково-інформаційний, науково-довідковий, навчально-науковий, науково-публіцистичний, виробничо-технічний. Кожен із жанрів наукового стилю має свої особливості й індивідуальні риси. Так, науково-навчальним стилем написано підручники, навчально-методичні посібники для навчальних закладів різного типу.

За суспільною функцією мови в XIV-XVIII ст. виділяли офіційно-діловий і конфесійний стилі, а в XVI-XVIII ст. було виокремлено науковий, публіцистичний і художній стилі. Для розвитку наукового стилю мовлення необхідна була лексика, яка б відображала наукові поняття. Саме тому досить швидкими темпами науковий стиль української мови почав розвиватися з другої половини XIX ст. В українській мові на той час термінолексика складала вже досить великий фонд. Терміни різних галузей науки, техніки, культури були зафіксовані у творах класиків української літератури: П. Грабовського, М. Коцюбинського, П. Мирного, І. Франка, а також у періодичній пресі. “Справа наукової термінології – це дуже важлива і складна справа, - зауважував близько п’ятдесяти років тому Іван Огієнко. – Термінологія не постає відразу, а звичайно витворюється самим життям, потребує державницької традиції для свого усталення. А духовно українська інтелігенція останні шість віків (XV-XX) уже жила в чужій культурі... ось тому вироблення української наукової термінології ніколи не йшло у нас нормальним шляхом” [132 : 250].

Незважаючи на колонізаторську політику царизму в мовному питанні, за якої було заборонено видання українською мовою будь-якої наукової літератури, українська термінологія вже тоді становила систему, що відображала сучасний рівень досягнень української науки, техніки, культури. Отже, назріла необхідність збирання і систематизації термінологічної лексики. Виникає ідея

створення великого словника української мови, до складу якого передбачалося ввести і термінологічну лексику. Ідея створення термінологічного словника знайшла підтримку в Західній Україні, де протягом 1864 - 1879 р.р. видаються шістьма випусками “Початки до уложення номенклатури і термінології природної” І.Верхратського, якого вважають фундатором української термінології. Протягом 70-80-х років XIX ст. збирання термінологічної лексики активізувалось у Східній Україні, а її систематизація та уніфікація набули інтенсивності в роки незалежності нашої держави. Сучасне українське термінознавство - повноцінна, багатоаспектна галузь мовознавства. У формуванні української наукової термінології умовно можна виділити кілька періодів. Перший період пов’язаний з іменами І.Верхратського, М. Драгоманова, В. Левицького, М. Грушевського, П. Куліша [136 : 23], припадає на другу половину XIX століття, період, коли українська мова “збагачувалася новими термінами та висловами, відповідними до прогресу сучасної цивілізації” [54 : 78]. Другий період (початок XX століття) ознаменувався утворенням Наукових товариств у Східній Україні: “Просвіта” (у Києві), ім. Квітки-Основ’яненка (у Харкові) та інших термінологічних комісій, завданням яких був збір та впорядкування народної термінології з різних галузей знань [167 : 4-5].

Третій період характеризується відновленням української державності (20-ті початок 30-х років XX століття), злиттям термінологічних установ в єдиний Інститут української наукової мови Академії наук, який поставив на науковий ґрунт справу розбудови загальноукраїнської термінології. І. Холодний вважав створення ІУНМ найвидатнішою подією в історії “українського термінологічного життя” [208 : 9]. Результатом діяльності термінологічних комісій ІУНМ у період з 1921 по 1932 рр. стали термінологічні словники (іх щонайменше 34) та словникові проекти з різних галузей науки, техніки, виробництва тощо. Під час четвертого етапу, що припадає на 50-80-ті роки XX століття, поживляється термінологічна робота. Президія АН України у 1957

році створює Словникову комісію, основним завданням якої було вироблення принципів укладання термінологічних словників. Найпродуктивнішим у розбудові як української наукової мови, так і її термінології вважається п'ятий період, що припадає на кінець ХХ поч. ХХІ століття. Це час, коли українська мова одержує статус державної і у зв'язку з цим розширення поля її суспільного функціонування [44 : 33].

Відтак, водночас із завданням удосконалення наявної термінології постає гостра проблема в нових наукових термінах, що вимагають наукового знання законів виробництва, розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, історії різних галузей знання, глибокого опанування конкретною спеціальністю, що становить об'єкт термінологічної роботи [167]. Все це повинно було безпосередньо позначатися на якості самої термінології, складових її елементів. Цілком справедливою є настанова, що “кожний термін, незалежно від того, будується він для нового поняття чи покликаний замінити вже наявний термін, повинен бути науково обґрунтований” [186 : 42].

Нерідко у ролі термінів виступають слова, що не зустрічаються у звичайному побутовому мовленні. Особливо багато їх у системі граматичної термінології. Наприклад, дієслово, іменник, числівник, підмет, присудок і т. ін. Якщо ж ідеться про загальну картину граматичної термінолексики, то її визначають терміни, утворені на основі правил українського словотворення (сюди ж зараховуємо ті національні компоненти, що виникли як результат структурного калькування термінів інших мов: звук, мова, сполучник та інтернаціоналізми переважно грецького і латинського походження: фонема, морфема, суфікс).

Розвиток власне української мовознавчої термінології започатковується появою різного роду граматик ХVІ століття. У 1586 році була надрукована граматика у Вільно, 1591 року у Львові вийшла граматика, складена студентами Львівської школи, під назвою “Адельфотес”. У 1596 році з'явилася граматика Лаврентія Зизанія, а в 1619 році в місті Євю біля Вільно вийшла праця

М. Смотрицького “Грамматика словенскія правильное синтагма”. П. Житецький дав високу оцінку цим граматикам, уважаючи, що “звідси веде свій початок так звана грамотність руська взагалі і українська зокрема” [135 : 17]. Грамматика М. Смотрицького укладена на основі тривалої попередньої граматичної традиції. Автор розрізняє вісім частин мови. Вперше як окрему частину мови він уводить вигук, розрізняє сім відмінків, уводить поняття “звательного” (кличного) відмінка. У цій граматиці, а згодом і в “Лексиконі” Памви Беринди (1627) знаходимо спроби аналізу граматичної будови, а також лексичного складу мови.

Формування і становлення сучасної мовознавчої термінології припадає на ХІХ ст. У граматиках Й. Лозинського, Й. Левицького, Я. Головацького постало питання про характер розвитку української літературної мови на народній основі. Зокрема, Й. Лозинський у передмові до своєї граматики заглиблювався у філософію мови, розглядаючи останню не просто як умову життя суспільства, а й, за словами І. Огієнка, умовою з ясною свідомістю одержаного думання й розуму [132]. Будь-яка мова робить людину здатною до передачі своїх думок іншим, забезпечує співжиття в суспільстві, зумовлює формування її духовної сутності. Через те кожна мову не тільки можна, а й треба розвивати, “бо інакше ті народи, чії мови залишаться на стадії закріпачення, без письма, навряд чи наблизатимуться до цивілізації” [223 : 28]. Такі думки Й. Лозинського породжували прагнення творити й свою лінгвістичну термінологію, а не користуватися запозиченою (грецькою і латинською у своїй основі), як це було в попередніх століттях. Перегукувалися вони з роздумами автора однієї зі статей журналу “Основа” М. Левченка, котрий писав, що запозичена термінологія виправдовувала себе лише тоді, коли наука була не загальним надбанням, а “особливою приналежністю... людей, які становили замкнуту корпорацію” і користувалися мовою, “зрозумілою тільки спеціалістам, адептам науки, коли ж наука стала загальнодоступною, така термінологія вже не відповідає її завданням. Саме таким чином виникла потреба у створенні загальнозрозумілих слів-термінів” [100 : 183].

Питання щодо кількості частин, на які поділяється граматики, їх назви та визначення давно цікавило мовознавців. Греко-римський поділ граматики на частини та греко-римські терміни для назви частин граматики поширились у всіх граматах середньовіччя. Грецькі терміни – назви частин граматики, загальноприйняті в багатьох мовах, давно стали міжнародними. Принципи поділу на частини та назви частин граматики були запозичені від греків і східними слов'янами. Тривалий час частинами граматики вважали фонетику, морфологію, синтаксис, просодію, орфографію, орфоепію.

Термін “фонетика” походить від грецького слова *phono* – звук. У граматиці Аполлона Діскола (II ст. н.е.) слово *phono* вживалось у значенні звукового складу слова. Досить довго фонетику розглядали як вчення про звуки і вчення про склад слова. Тепер цей термін означає науку, що вивчає звукову і фізіологічну природу основних мовних одиниць даної мови, насамперед, фонем, а також досліджує правила видозмін цих фонем і їх взаємозв'язків [41 : 14].

Термін “морфологія” походить від грецьких слів *morphe* (вид, образ, зовнішня форма) і *logos* (слово, вчення, наука). Разом це словосполучення утворює термін для назви вчення про будову слова та його зміни. У багатьох давніх граматах ту частину граматики, яку ми тепер називаємо морфологією, називали етимологією. Звичайно, етимологія вважалася першою частиною граматики. Це також грецьке слово, що складається з двох частин: *etymos* (справжній, дійсний), *etymon* (перше значення слова) і *logos* (слово). Звідси й *etymologia* – пояснення значення слів і складання слів. У вузькому значенні – пояснення слів – термін “етимологія” вживається і тепер.

Термін “синтаксис” походить від грецького *syntaxis*, що означає сполучення, лад, склад, будову. У грецькій мові це слово означало не лише граматичне поняття, а й лад військовий, державний. Термін “орфографія” – слово грецьке і теж складне. Воно складається зі слів *ortos* (прямий, справедливий, згідний з законом) і *grapho* (пишу). Звідси орфографія – правила для безпомилкового, правильного писання. Тепер цей термін означає

загальноприйняту систему способів написання усіх слів певної мови. Подекуди до граматики відносили і орфоепію. Цей термін також походить із двох грецьких слів: *ortos* (прямий, справедливий, правильний) і *epos* (вірш, мова). Тепер цим терміном визначають розділ лінгвістики, що вивчає норми правильної літературної вимови. Тривалий час складовою частиною граматики вважали і просодію. Це слово грецьке, утворене з двох слів: *pros* (наближення, зв'язок, сполука) і *ode* (пісня, вірш). Отже, слово це означає все, що пов'язане з віршуванням, співами і наголосом. Як учення про наголос, просодія і була введена до граматики [125 : 37-38].

До другої половини XIX століття існували різні погляди не лише на назви частин граматики, а й на їх кількість. Із розвитком граматики вчені починають більше уваги звертати на звуки мови, і у зв'язку з цим в окремі розділи виокремилися фонетика і словотвір. Поступово утверджуються фонетичні терміни “звук”, “буква”, “склад”, “уподібнення”. З українських коренів творяться фонетичні терміни “двозвук”, “проривний”, “протиснення”, “голосний”, “приголосний”. Поступово спільні з російською мовою терміни набувають українських форм: губні, язикові, замість “губные”, “язычные” тощо. Виокремлюються фонетичні різновиди звуків: голосні й приголосні; в будові слова і складу виділяються такі різновидності звуків: гетеросилабічні (різноскладові), тавтосилабічні (гомосилабічні); звуки складові (складоутворювальні), напівскладові; звуки перехідні, призвуки; звуки неорганічні, протетичні, епентичні і т. ін. [26 : 83-85].

Як переконує наш досвід, учні уважніше ставляться до слова, швидше засвоюють його значення, ознайомившись з історією виникнення та хронологічними межами становлення термінів будь-якої науки. Для сучасної української термінології традиційним є використання інтернаціональних елементів, форм, що прийшли з латинської і грецької мов. Особливо різноманітними за своїм походженням є біологічна та медична термінології. Встановити межі і кількість термінів, що їх обслуговують, дуже важко. Отже,

науковий стиль характеризується широким використанням термінології як загальної, так і спеціальної. Відтак, науковий стиль мовлення послуговується науковою лексикою, яка поділяється на загальнонаукову і спеціальну.

У мовознавстві поряд з науковим стилем мовлення функціонує і поняття “фахова мова”. Термін “фахова мова” – це сукупність усіх мовних засобів, що використовуються у професійно обмеженій сфері комунікації для досягнення порозуміння між фахівцями, які працюють у певній галузі [122 : 42]. Між фаховою і загальноживаною мовами існує постійний зв’язок, за яким лексичні одиниці можуть переходити з однієї в іншу. Проте, обслуговуючи спеціальну галузь знань і діяльності, фахова мова характеризується певною специфікою в лексиці, синтаксисі, словотворенні порівняно з літературною і розмовною мовами [109]. Дослідники відзначають, що фахові мови впорядковані не тільки горизонтально, утворюючи терміносистеми, але й вертикально, відповідно до комунікативних вимог (науково-теоретичний, фахово-практичний та позафаховий шари) [50 : 37]. Процес формування фахової мови як відкритої динамічної системи ніколи не може вважатися остаточно завершеним. Досягнувши певного рівня у формуванні відповідної бази термінів, правил і закономірностей їх творення та вживання, прогрес науки і техніки дає поштовх для виникнення нових термінів, відмирання застарілих, надання останнім нового змісту. Найважливішою особливістю фахової мови є те, що поряд із загальномовними засобами вона оперує спеціальною лексикою, термінами як показником фахової належності. У цьому зв’язку виникає потреба більш докладно розглянути сутність понять “термін” і “термінологія”, що є ключовими для нашого дослідження.

1.2. Поняття “термін” і “термінологія” в сучасній науці

1.2.1. Сутність поняття “термін”.

Логіка запропонованого дослідження передбачає необхідність розглянути більш докладно такі суміжні поняття, як “термін” і “термінологія”. Звернемося

до словникових джерел. Слово “термін” латинського походження (лат. *terminus* – кордон, край, рубіж, межа). Термін – ім’я релігійного бога кордонів; у формальній логіці – поняття, виражене словом (філос.); це “слово, що є назвою суворо визначеного поняття” [197 : 689]. У різних дисциплінах тлумачення терміна пов’язане зі своїми особливими поняттями і уявленнями, має нерівний обсяг змісту і визначається по-своєму. У логіці терміном є будь-яке слово (а точніше – поняття, співвідносне з будь-яким словом), якщо воно має чітке визначення. Таке тлумачення терміна зародилось ще в давньогрецькій науці з часів Платона і пройшло через тисячоліття. Н. Кондаков визначає “термін” як “слово або словосполучення, що є точною назвою суворо визначеного поняття”; а також “спеціальне слово або вираз для позначення чого-небудь у тому чи іншому середовищі, професії” [80 : 594].

Філософи (Т. Гоббс, Р. Дюбюк) розуміють термін як скорочення дефініції, вони ставлять між ними формальний знак рівності. У “Філософському енциклопедичному словнику” подано декілька різних визначень терміна: це ім’я з відтінком спеціального (наукового) його значення, що уточнюється в контексті якої-небудь теорії або галузі знання; в античній філософії – поняття, що фіксує стійкі і неперехідні аспекти реальності на противагу різноманітним і мінливим її чуттєвим образам (аналог сучасного поняття “закон”) [203 : 680]; в силогістиці і традиційній логіці – елементи думок (міркувань), що входять до складу силогізму: суб’єкти і предикати його висновку і посилянй [203 : 681].

Зауважимо, що у філософії наукові терміни пов’язані з окремим її розділом – епістемологією, теорією наукового пізнання, оскільки вони в матеріальній, словесній формі закріплюють результати цього пізнання. Терміни є елементами наукових теорій чи концепцій, що в абстрагованій формі описують Всесвіт.

У вітчизняній науці теоретичні засади термінознавчої думки закладалися в XVII ст. саме в галузі філософії, зокрема у філософській концепції Г. Кониського, в якій йдеться про природу терміна як “першої операції розуму” [81 : 69]. Як бачимо, вчений пов’язував природу передусім з інтелектуальною

діяльністю людини. У лінгвістичних словниках термін визначається як “слово або словосполучення, що позначає поняття певної галузі науки, техніки тощо” [193 : 629]; “слово чи словосполучення, що позначає поняття спеціальної галузі знання чи діяльності, яке входить до загальної лексичної системи мови тільки завдяки конкретній термінологічній системі (термінології)” [105 : 508]; “слово або словосполучення, яке виражає чітко окреслене поняття з будь-якої галузі науки, техніки й мистецтва. Від звичайного слова чи словосполучення термін відрізняється точністю семантичних меж” [92 : 194]; “слово чи словосполучення, якому відповідає певне поняття в галузі суспільно-політичного життя, науки, техніки, мистецтва” [14 : 107-108].

Лінгвістичні тлумачення терміна пов’язані з іменами таких вітчизняних науковців, як-от: Т. Кияк [74], І. Кочан [86], А. Крижанівська [93], Т. Панько [136], Л. Симоненко [94] та багатьох інших. У зарубіжному термінознавстві дослідили мовну сутність терміна Б. Головін [33], Б. Городецький [36], В. Даниленко [48], З. Комарова [79], О. Реформатський [162].

Лінгвісти відзначають, що термін – це насамперед слово чи словосполучення, яке від нетерміна відрізняє здатність до “номінування спеціального поняття в сукупності (системі) понять, входження як лексичної одиниці в певну термінологію або терміносистему” [136 : 141]. У зв’язку з цим у науковій літературі усталася думка, що термінові на всіх рівнях мовної системи притаманні ті самі риси, що й нетерміну, тільки з певними особливостями. Зауважимо, що в лінгвістиці тривалий час уважалося, що термінами є тільки іменники, натомість дослідження В. Даниленко [48 : 86] спростувало цю думку. Дослідниця довела, що в сучасних термінологіях як терміни функціонують також прикметники, дієслова і навіть прислівники, хоча, звичайно, терміни-іменники переважають, що на думку вчених, пов’язане з їх здатністю називати предмет (виконувати номінативну функцію) [48 : 48].

До визначення терміна як феномена вдаються і вчені різних галузей науки.

Так, Т. Канделакі дає таке визначення терміна: “Під терміном розуміють слово або лексиколізоване словосполучення, що вимагає для встановлення свого значення у відповідній системі понять побудови дефініції” [67 : 7].

Г. Рондо аналізує погляди Ф. де Соссюра щодо визначення терміна. Так, за Ф. де Соссюром, термін – це мовний знак, тобто мовна одиниця, що має означуване означення і означуваність. Від інших мовних знаків термін відрізняється тим, що його семантична екстенція визначається раніше відносно означуваного, а не самого означення. Можна не знати, що означає та чи інша мовна форма, але добре уявляти поняття, здогадатись, яка мовна форма його подає. Інша характерна риса терміна полягає в тому, що його означуване одержує дефініцію в ряді інших означуваних, що термін не можна розглядати ізольовано. Він завжди є частиною семантичного цілого, яким може бути наука, практична діяльність, техніка, але завжди – спеціальна галузь [224].

Зауважимо, що в сучасній лінгвістиці не існує однозначного тлумачення сутності “терміна” і “термінології”. Численні автори трактують значення цього поняття по-своєму, хоча, звісно, суттєвих розходжень між ними не існує. Так, лінгвісти (Н. Васильєва, Н. Подольська, А. Суперанська та ін.) вважають, що термін – це “основний понятійний елемент для спеціальних цілей... Терміни різних полів, що звучать однаково, - омоніми (хвиля в гідравліці, радіотехніці, оптиці, загальній лексиці). Для правильного розуміння термін вимагає спеціальної дефініції (точного наукового визначення)”[183 : 14]. В. Прохорова визначає термін як “слово або словосполучення, що є назвою спеціального поняття деякої сфери виробництва, науки або мистецтва” [156 : 349], а термінологію – як “систему термінів певної галузі науки, виробництва та мистецтва” [156 : 350]. Для Б. Головіна термін – це “слово або словосполучення (утворене на базі підрядного зв’язку), що має професійне значення, відображає та формує професійне поняття та застосовується у процесі (і для) пізнання, засвоєння деякого кола об’єктів та відношень між ними – під кутом зору певної професії” [6 : 264]. Під терміносистемою Б. Головін розуміє “сукупність

термінів, пов'язаних один з одним на поняттєвому, словотворчому (дериватологічному) та граматичному рівнях” [6 : 270]. Останнє визначення В. Бондалетов вважає “найбільш конденсованим та чітким” [15 : 128]. За Н. Васильєвою, термін – це “слово або словосполучення, що позначає поняття спеціальної галузі знання чи діяльності” [105 : 508]. Серед науковців спостерігається неузгодженість щодо семантичних особливостей терміна. Так, одні вчені вважають, що термін називає поняття (Т. Дениченко та Д. Дудик, Т. Кияк, А. Крижанівська, Н. Непийвода), на думку інших, термін виражає поняття (Д. Ганич і І. Олійник, В. Овчаренко) або співвідноситься з поняттям (І. Квітко, С. Худолєєва). Водночас зауважимо, що основною ознакою терміна в будь-якій концепції є вказівка на певний зв'язок терміна (називання, вираження або співвіднесеність) із поняттям відповідної галузі науки, що віддзеркалюється в усіх визначеннях терміна. А. Крижанівська тлумачить сучасні терміни як номінанти системи понять (реалій) науки, техніки тощо, в яких термін є конкретно дефінітивним [93 : 6]. І. Білодід і А. Лагутіна вказують на те, що терміни “...покликані висловлювати поняття науки, техніки та інших спеціальних галузей” [7 : 27]. Термін існує як елемент терміносистеми, якщо останню розглядати як упорядковану сукупність термінів, що адекватно називають систему понять теорії, яка описує певну спеціальну галузь людських знань і діяльності.

Отже, вчені визначають термін як мовну одиницю (слово чи словосполучення), що належить до науково-технічної або професійної сфери вживання, репрезентує її спеціальне поняття, виявляє певну сукупність ознак та утворює терміносистему [159].

Наше робоче визначення терміна буде таким: термін – це слово, словосполучення чи навіть аббревіатура, що позначає наукове поняття; це мовна одиниця, яка репрезентує ідеалізований об'єкт, входить до системи понять певної галузі, усталилася в цій галузі і функціонує в межах певної наукової термінології. Термін і терміносистема – настільки взаємопов'язані поняття, що одне без

одного не існують: не можна уявити собі терміносистему, що складається з одного терміна, як не можна визначити будь-який термін, не звертаючись до характеру і типології всіх поняттєвих зв'язків, яких він набуває саме в терміносистемі.

Учені (А. Ісаченко, Т. Канделакі, Д. Лотте, О. Реформатський та ін.) описують різні види термінів. Так, А. Ісаченко виокремлює терміни-назви і терміни-описи. До перших він відніс немотивовані, зазвичай однослівні, а до інших – мотивовані терміни-фрази [64 : 85]. А. Ісаченко вважав багатослівні терміни згорнутими дефініціями і радив від них, по можливості, звільнитися. Зауважимо, що автор при цьому виявляв непослідовність. Назва не може бути протиставленою опису, оскільки всі терміни (і однослівні, і багатослівні) – суть назви предметів думки. Найбільш “термінологічними” А. Ісаченко вважав терміни іншомовні, не обтяжені асоціаціями своєї мови [64 : 86]. Висловлюючи своє ставлення до різних видів термінів, О. Реформатський відзначав, що вони можуть бути словами своєї мови та іншомовними, міжнародними словами, а також штучно утвореними [163 : 129].

У кожній мові існують свої способи творення слів. Спеціальна лексика розвивається форсовано. Тому для неї звичайні способи словотворення – пройдений етап. Термін – це насамперед елемент певної наукової галузі. Його план змісту – позамовна дійсність, штучно сформована в певній науковій системі, а план вираження – мовні елементи своєї або чужої мови і штучно відібрані терміноелементи. Будь-який термін не всенародне надбання, а складова частина понятійного апарату, яким користується обмежене коло спеціалістів. Семантика терміна формується в галузі спеціального знання.

У термінознавчій літературі останніх років йдеться про “двоюрусність” структури терміна. Зокрема, вчені (А. Суперанська, Н. Подольська, Н. Васильєва, Т. Канделакі) розчленовують термін на “термін-слово” і “термін-поняття” [183 : 143].

План змісту – це термін-поняття, а план вираження – це термін-слово.

Ця подвійна природа терміна і відрізняє його від звичайного слова, де йдеться про єдність змісту і вираження. Термін як поняття протистоїть термінові-слову, бо місце, що належить терміну в межах теорії, стосується тільки терміна-поняття, а відповідність певному лексичному ряду стосується тільки терміна-слова. Так, В. Лейчик виділяє в терміні його “матеріальне” підґрунтя (“мовний субстрат”) і його ідеальний компонент (“суперстрат, термінологічну структуру”) [102 : 153]. Співвідношення цих двох компонентів терміна і визначає його суттєві ознаки. Термін-слово подає формальну структуру терміна, термін-поняття зумовлює і формальну, і змістову його сутність. О. Реформатський виокремлює два аспекти функціонування термінів – “лексис” і “логос” [163 : 146]. На думку вченого, “лексис” – це місце терміна в термінології і, ширше, в лексичній системі мови. “Логос” є аспектом дослідження терміна, що спирається на його віднесеність до тієї чи іншої поняттєвої системи. За словами С. Шелова, до останнього часу зв’язки термінології з мовознавством і місце термінології в самій лінгвістиці зумовили здебільшого розвиток проблематики термінології як “лексису”. Поняття терміна в аспекті проблеми “логосу” досліджено менше, здебільшого з погляду логіки й методології науки (філософами і логіками) [216 : 17].

Учені виокремлюють два різновиди термінів: слова, які взято до термінології із загальнолітературної мови, і слова, утворені як спеціальні найменування. У зв’язку з цим одні вчені підкреслюють, що терміни – це особливі слова (Н. Васильєва, Т. Канделакі, Н. Непійвода, Н. Подольська, А. Суперанська), інші – що терміни є словами в особливій функції (Г. Винокур, А. Крижанівська, С. Худолєєва). А. Коваль вважає, що реальна, об’єктивна різниця між термінологічним і нетермінологічним словом – це різниця позамова [76]. Якщо слово загальноживаної лексики називає загальновідомий об’єкт, то слово термінологічної лексики – об’єкт, відомий здебільшого обмеженому колу спеціалістів. Різниця між нетермінологічним словом і терміном зумовлена тим, що вони віддзеркалюють явища різних рівнів розумової діяльності. Ми вважаємо, що не можна так категорично виокремлювати терміни або тільки як

специфічні слова, або як тільки слова зі специфічною функцією. Наукова термінологія є неоднорідною. В одній терміносистемі можуть функціонувати і специфічні слова, які не вживаються в загальнолітературній мові, і загальноживані слова, які виконують дефінітивну функцію.

Учені визначають низку спільних ознак, що притаманні будь-якому терміну як лексичній одиниці спеціального, обмеженого функціонування, а саме: номінативність; наявність точної наукової дефініції; тенденція до моносемії в межах термінологічної системи певної галузі; відсутність експресивних значень; стилістична нейтральність; системність; точність семантики; висока інформативність; тенденція до багатосемічності в межах свого термінологічного поля чи дисципліни; точна співвіднесеність з поняттям; подвійна зумовленість (з позицій “лексису” і “логосу”); регулярна формально-мовна оформленість; переважно вузька професійна сфера поширення (або спеціалізованість, або функціональна обмеженість своєю терміносистемою); неконотованість; відсутність синонімії; специфічний (почасти інтернаціональний) характер джерел походження терміна; відмінність від професійних та професійно-жаргонних лексем [32, 46, 72, 73].

Найголовнішою ознакою термінології є системність. Під системою в термінології розуміють організовану сукупність об’єктів, тобто таку сукупність, що є об’єктивною єдністю пов’язаних між собою предметів, явищ або дій. Такими об’єктами системи є терміни – одиниці термінології [87 : 68].

Своєрідними мітками є терміни, штучно сконструйовані із латино-грецьких терміноелементів. Терміноелементами прийнято називати компоненти, що виділяються у складі терміна. Поняття “терміноелементи” увів у термінологічний вжиток Д.С. Лотте в 1937 році. Пізніше, в 1948 році Д. Лотте розширив і уточнив виокремлене поняття [109 : 15, 79-89].

Більшість чинних нині визначень терміноелемента виходить із аналізу смислового змісту терміна і його складових. Кожне із них певною мірою зазнало впливу (за визначенням Д. Лотте) терміноелемента як мінімальної складової

частини терміна, що має яскраво виражене термінологічне значення. Проте можна вести мову про термінологічне значення тільки у складі цілого терміна, оскільки терміноелемент, на відміну від цілого терміна, не виражає саме поняття, а лише вказує на певне термінологічне поле. За Т. Канделаки, терміноелементи – “це значущі частини термінів, зумовлені ознаками поняття, що виражається самим терміном” [65 : 38]. Розглянуті тлумачення терміноелемента (Д. Лотте, Т. Канделаки), вирізняючись ступенем експліцитності, виходять із тлумачення його як двобічної одиниці мови, що володіє як планом вираження, так і планом змісту.

Зауважимо, що терміни виникають у професійному середовищі і вживаються в суворо термінологічній функції. Як зазначає Н. Васильєва, терміни можуть утворюватися різними шляхами, а саме: шляхом переосмислення (термінологізації) загальноновживаних слів для позначення певного наукового поняття; перенесення готового терміна з однієї галузі в іншу (ретермінологізація); запозичення і калькування; використання наявних у мові словотворчих моделей для створення нових назв використання словосполучень для найменування нових понять [193 : 630].

Термін як одиниця мови підпорядковується фонетичним і граматичним законам певної мови. Структурно-семантичні особливості терміна виявляються у сфері словотворення, де відбувається спеціалізація окремих формантів, що є характерними для власне термінологічних моделей. Терміни-словосполучення, як і прості терміни, виражають цілісні поняття. Вони мають різний ступінь смислової розкладності, але відзначаються стійкістю в називанні тих чи інших предметів і понять, наприклад: тканинна речовина, коренева система, кістковий мозок. Розвиток науки і техніки означає появу нових понять, зміну вже наявних або їх повне відмирання. З цієї причини спеціалісти змушені шукати нові терміни, оцінювати вже наявні з погляду того, наскільки вони відповідають зміненим поняттям, і, зрештою, відмовлятися від застарілих термінів. Основне призначення терміна – точно визначати і називати наукове поняття [176]. Всі

наукові поняття класифікуються в науці за певною системою. Об'єднуються, групуються в певну систему і наукові терміни, які вивчає спеціальна наука “термінологія”.

1.2.2. Термінологія, її характеристика.

Термінологія як наукове поняття вивчається багатьма вченими (І. Білодід, Н. Васильєва, В. Виноградов, В. Даниленко, І. Ковалик, А. Крижанівська, А. Лагутіна, Н. Подольська, Л. Симоненко, А. Суперанська, С. Худолєєва та ін.). Словникові джерела визначають термінологію як “сукупність термінів, що вживаються в будь-якій галузі науки, техніки й мистецтва, а також сукупність усіх термінів, наявних у тій чи іншій мові” [92 : 195]; “сукупність термінів, що обслуговують певну сферу знань, пов'язаних з системою понять: мистецтво, техніка, виробництво тощо” [193 : 631].

У мовознавстві існують два різних підходи щодо тлумачення термінології: один з них розглядає термінологію як самостійну галузь літературної лексики, інший – виводить її за межі літературної мови так само, як діалекти, просторіччя, де діють специфічні мовні норми. Прихильники першого підходу розглядають термінологію як підсистему загальнолітературної мови, тобто в межах цієї мови, але як окрему самостійну галузь [159 : 97]. Українські мовознавці вважають, що термінолексика – це частина лексичної системи української літературної мови (І. Ковалик, А. Крижанівська, Л. Симоненко, С. Худолєєва та ін.). А. Крижанівська розглядає термінологію як частину мовної системи, тому те, що властиве літературній мові взагалі, поширюється і на термінологію [93 : 6]. Т. Кияк, стверджує, що “...терміни не є ізольованими, незалежними...одинами мови, які мають властивості, притаманні лише їм...” [74 : 9]. Учені (І. Білодід і А. Лагутіна) зазначають, що термін невід'ємний від лексичної системи природної мови, тому він, поза деякими спеціальними вимогами, поводитьсь в мові як звичайне, нетермінологічне слово [7 : 27]. Термінологія, за визначенням Л. Симоненко, - це “сукупність спеціальних найменувань різних галузей науки й

техніки, що вживаються у сфері професійного спілкування, становлять термінологію, яка існує у двох вимірах: як результат фіксації наукового пізнання (термінологічні словники) та функціонування (наукова і навчальна література)” [168 : 10].

На думку вчених (Н. Васильєва, Н. Подольська, А.Суперанська), “термінологія” позначає: сукупність або деяку невизначену кількість термінів – слів загалом; сукупність термінів (понять і назв) якоїсь певної (визначеної) галузі знання (медична термінологія, географічна термінологія); вчення про творення, склад і функціонування термінів взагалі; вчення про творення, склад і функціонування термінів певної галузі знання, що вживаються в певній мові і їх еквівалентах в інших мовах; загальне термінологічне вчення [183 : 14].

Крім того, термінологією інколи непрофесіонали називають будь-які спеціальні слова, зазвичай запозичені і не завжди зрозумілі. Отже, поняття “термінологія” є досить багатозначним, під яким розуміють:

- науку про терміни (хоча, слід підкреслити, в україністиці в цьому значенні досить послідовно усталилась і використовується назва *термінознавство*);
- термінофонд, накопичений і використовуваний нацією протягом її пізнавально-інтелектуального розвитку (*українська термінологія*); із загальнолінгвістичного погляду, поняття з цим самим обсягом тлумачать як певна група слів в окремій мові (*термінологія української мови*, також *українська термінологія*); із суто лексикологічного погляду, як шар спеціальної лексики в загальному лексичному складі мови, що за певними ознаками протистоїть іншим шарам лексики (у термінознавчих дослідженнях у цьому розумінні здебільшого використовуються видові за походженням, а зараз, з огляду на їх широке використання, синонімічні терміни (*наукова термінологія*, *науково-технічна термінологія*), у загальнолексикологічних працях (*спеціальна лексика*, *термінологічна лексика*, *термінолексика*); хоча, відзначимо, така дис-

циплінарна спеціалізація поданих термінів не завжди витримується, і тому суто

термінознавчі поняття застосовуються в лексикологічних роботах і навпаки);

- окрему терміногрупу (із лінгвістичного погляду - окрему групу слів-термінів), виділених за певними, часто різними параметрами (з найширшим обсягом) уживаються також видові терміни – *галузева термінологія*, тобто термінологія, використовувана в певних галузях знання, діяльності тощо; *фахова термінологія*, тобто термінологія, пов'язана з фаховим освоєнням людиною навколишнього світу; у вузькому обсязі вказується конкретна назва галузі, науки, фаху, наприклад, *термінологія обчислювальної техніки*, *математична термінологія*, *радіотехнічна термінологія*[225 : 73].

Означена полісемія до цього часу не була перешкодою для взаєморозуміння дослідників, оскільки умови контексту чи ситуації допомагають однозначному співвіднесенню слова “термінологія” в кожному його вживанні. Однак із активізацією роботи щодо упорядкування термінологій окремих галузей знання сам факт багатозначності ключового слова привернув до себе увагу спеціалістів у нас і за кордоном. Так, Дж. Сейгер відзначив невдоволеність терміном “термінологія”, оскільки ним позначаються різні поняття: система понять і термінів спеціальної мови чи глосарій, тобто систематичний підбір понять і термінів; вивчення термінів спеціальної мови і системної організації цих термінів, тобто лексикологія загальних лексичних рис спеціальної мови [225; 75].

В. Лейчик запропонував розмежувати термінологію та терміносистему, залучивши з епістемології поняття наукової теорії. За В. Лейчиком, “термінологія - сукупність мовних (лексичних) одиниць, що позначають поняття певної спеціальної галузі знань або діяльності, яка стихійно складається у процесі зародження й розвитку цієї галузі”, “терміносистема – знакова модель певної теорії спеціальної галузі знання або діяльності, елементами якої є лексичні одиниці (слова та словосполучення) певної природної мови, а структура

в цілому ізоморфна структурі системи понять (теоретичних об'єктів) цієї теорії” [102 : 147]. Отже, поняття терміносистеми безпосередньо спирається на поняття наукової теорії. Оскільки останнє в епістемології опрацьоване надзвичайно ґрунтовно, то, вважаємо, такий підхід можна вважати виправданим.

Зауважимо, що під науковою термінологією в широкому значенні розуміють ту частину лексики (лексичної системи) сучасної літературної мови, яка складається із найменувань системи понять науки, техніки, офіційно-ділової мови і їх відображення у виробництві, громадському житті загалом або в окремих галузях. Наукова термінологія (сукупність термінів) використовується у спеціальних (науковий, офіційно-діловий) функціональних стилях мовлення. У цих стилях термінами точно, конкретно називаються спеціальні поняття (реалії). У зв'язку з тим, що в науці, техніці, виробництві нині відбуваються постійні зміни, очевидна і поява нових термінів. Отже, термінологія - це відкрита, незамкнена система всередині лексичної системи літературної мови. Зв'язок термінології з літературною мовою органічний. Водночас характерною ознакою термінології є створення її не тільки на основі структур і моделей загальнонародної мови, але й легкість проникнення в терміносистему іншомовних запозичень. Це викликає необхідність, систематизуючи термінологію, враховувати, крім національної лексичної системи, інтернаціональний термінологічний фонд [68 : 63].

Українські вчені (І. Квітко, А. Крижанівська, Л. Симоненко) підкреслюють, що термінологія народжується та розвивається на ґрунті конкретної національної мови, і ті, хто створюють терміни та користуються ними, є носіями цієї самої національної мови. На їхню думку, термінологія не може відокремлюватися від законів і процесів розвитку та функціонування загальнолітературної лексики, тому в термінології наявні майже всі ті лексико-семантичні процеси, які характеризують лексику загальнолітературної мови (зі своїми специфічними рисами реалізації цих процесів) [93 : 12].

Специфічними рисами термінології можна назвати легкість проникнення в

термінолексику іншомовних запозичень і штучне створення термінів. Вимога відсутності в термінів варіантності також додає їм рис певної штучності. Та, незважаючи на певну специфічність і самостійність термінів у лексичному складі загальнолітературної мови (вони утворюють основу лексики мови науки – функціонального різновиду загальнолітературної мови), ці одиниці розглядаються як елементи загальнолітературного словникового складу [159]. У зв'язку з цим виникає проблема міжмовної уніфікації, в результаті якої можливі приватні прояви термінологічної інтеграції як термінів споріднених мов, так і мов далекої спорідненості [163 : 121-122]. Ці мовні явища в галузі термінології пов'язані з сучасними процесами спеціалізації в різних наукових галузях і з теоретичною, філософською інтеграцією. Висловлені положення засвідчують, що сучасне терміноведення має два теоретичні розгалуження. Перше із них спрямоване на дослідження термінології однієї мови, друге - на порівняльне вивчення двох, декількох терміносистем мов близької і далекої спорідненості. Обидва напрями мають безпосередній вплив на сучасну термінологічну, зокрема лексикографічну, практику. Оскільки саме в ній вирішуються як проблеми упорядкування системи термінів однієї мови, так і питання, пов'язані з приведенням термінів у відповідність шляхом перекладу і запозичення термінологій двох або кількох мов [94 : 6-7].

Термінологія є складовою метамови лінгвістики. Вона є досить складною для вивчення внаслідок консубстанціональності мови-об'єкта і метамови, тобто внаслідок того, що мова-об'єкт і метамова повністю збігаються у плані вираження, зовні вони є однією і тією самою мовою. Термінологія – це один із розділів лексикології, що охоплює специфічні наукові, філософські, політичні, технічні слова з різних галузей науки і техніки. Термінологія охоплює: а) власне терміни, тобто ті слова, які взагалі не вживаються в мові-об'єкті, або набувають особливого значення як такі, що запозичені з мови-об'єкта; б) своєрідні сполучення слів та їх еквівалентів, що є основою для створення складових термінів, які входять до термінології на рівних правах з цільнооформленими

одинацями [105 : 509].

Досвід користування термінами в різних галузях науки і техніки засвідчив, що внаслідок різноманітних причин терміни подекуди не задовольняють вимоги практики. Д. Лотте вважав, що недоліки окремих термінів і термінології в цілому однакові для найрізноманітніших галузей. До найбільш поширених недоліків належать: відсутність терміна для вираження поняття, багатозначність терміна, наявність синонімів (дублетів), суперечності між буквальним значенням терміна і змістом вираженого ним поняття. Відповідно, встановлені вимоги, яким повинні відповідати науково-технічні терміни, наприклад, однозначність, систематичність, стислість [109].

Проведення необхідних заходів, спрямованих на те, щоб терміни різних галузей науки і техніки задовольняли вимоги, що ставляться до них, становить змістовий аспект термінологічної роботи. Залежно від умов, що складаються в різних галузях науки і техніки, розрізняють три основних напрями термінологічної роботи: упорядкування чинної термінології; створення національної термінології - початкова термінологічна робота; узгодження термінологій різних мов - міжнародна термінологічна робота. Робота перших двох напрямів ведеться в межах однієї мови, це - національна термінологічна робота. Термінологічна робота може проводитись тільки зусиллями спеціалістів відповідних галузей з використанням набутого досвіду проведення подібних робіт, тобто на основі опрацьованих принципів і методики [184].

Отже, разом із завданням удосконалення чинної термінології постає гостра потреба в нових наукових термінах, що вимагають наукового знання законів виробництва, законів розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, історії різних галузей знання, глибокого опанування конкретною спеціальністю, яка становить об'єкт термінологічної роботи. Все це має безпосередньо позначитися на якості самої термінології, складових її елементів. Цілком справедливою є настанова, що "кожний термін, незалежно від того, будується він для нового поняття чи покликаний замінити вже наявний термін, повинен бути науково

обґрунтований” [166].

Загальна зацікавленість громадян проблемами державності, політики, економіки зумовила появу в їхньому щоденному мовленні термінів із спеціальних вузьких сфер. При цьому подекуди ці терміни втрачають дефінітивні функції, спрощуються, переосмислюються, модифікують значення. Формування і розвиток терміносистеми визначаються позамовними і внутрішньомовними факторами. Позамовні - це характер національної науки, техніки, промислового та культурного прогресу. Внутрішньомовними факторами є насамперед стан мови в суспільстві і ступінь розвиненості функціональних стилів. Між цими факторами існує тісний зв'язок, на що переконливо вказують В. Виноградов, М. Шанський.

Термінологія будь-якої наукової галузі не обмежується списком термінів, а становить семіологічну систему понять, які відбивають певний науковий світогляд. Зауважимо, що виникнення термінології взагалі можливе лише тоді, коли наука досягає достатньо високого ступеня розвитку, тобто термін виникає тоді, коли наукове поняття настільки розвинулось і оформилось, що йому можна надати певне наукове вираження. Отже, це ще раз підтверджує, що термінологія насамперед тісно пов'язана з науковою лексикою і науковим стилем мовлення. Для успішного навчання у школі важливим є відбір понять, які закладені у програмах усіх років навчання, відповідність теоретичної і практичної частин підручників вимогам програм, що допомагає у засвоєнні певної системи понять, відсутність суперечності понятійно-термінологічного апарата суміжних дисциплін. Увага лінгвістів до термінології, що використовується під час навчання, має велику практичну значущість [31].

Успішно вирішити проблему засвоєння учнями наукової навчально-термінологічної лексики допомагають спеціально укладені термінологічні словники, яких, на жаль, не завжди вистачає у шкільній практиці.

1.2.3. Проблема термінотворення у сучасному термінознавстві.

Проблему творення термінів досліджували ряд учених як у вітчизняній (Л. Гур'єва, Т. Кияк, І. Кочан, А. Крижанівська, Т. Лепеха, Г. Мацюк, О. Медведь, Н. Місник, Н. Москаленко, Є.Огар, Т. Панько, Л. Симоненко, Т. Соколовська, М. Сташко та ін.), так і в зарубіжній (В. Бутреш, Б. Головін, В. Даниленко, Т. Канделакі, Д. Лотте, С. Нікітіна, С. Шелов та ін.) науці. Означену проблему дослідники розглядають здебільшого в аспекті теорії номінації. Учені відзначають, що "...термінологічна номінація на відміну від мовної – це... цілеспрямований творчий процес, зумовлений взаємодією зовнішніх і внутрішніх мовних факторів" [137 : 39]. За словами О. Реформатського, "...найпростіше специфічність термінологічної підсистеми продемонструвати на словотворенні" [163 : 128]. На підставі термінотворчих системних зв'язків у терміносистемі можуть бути побудовані моделі термінів і моделі термінологічних словосполучень, що різняться продуктивністю й частотністю. Зазначимо, що значна частина слів української мови твориться морфологічним способом. У ньому чільне місце посідає афіксація, творення слів за допомогою афіксальних морфем: префіксів, суфіксів, префіксів і суфіксів одночасно, постфіксів. Моделей афіксального творення в дериватологічній системі української мови надзвичайно багато. Найбільш повно і докладно у вітчизняній науці досліджено проблему термінотворення в дисертаційних роботах О. Медведь [115] і Н. Місник [122].

Оскільки в започаткованому дослідженні йдеться про міжпредметну наукову навчальну термінологію (українська мова і література, біологія, основи латинської мови з медичною термінологією), розглянемо насамперед структуру галузевих термінів (лінгвістичної, літературознавчої, біологічної та медичної терміносистем) (див. схеми 1.2; 1.3; 1.4). Як бачимо, терміни-словосполучення утворюють різні синтаксичні варіантності. Враховуючи, що морфологічний спосіб є основним у творенні слів української мови, розглянемо більш докладно творення термінів у цьому аспекті.

На думку О. Медведь [115], словотвірна префіксація в українській

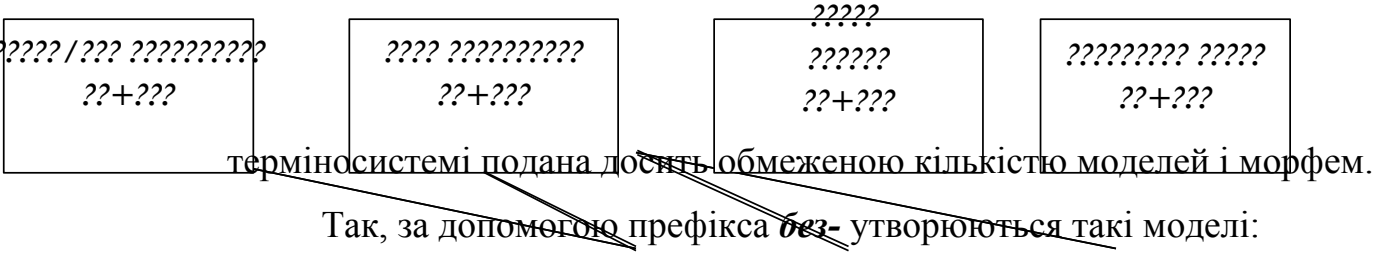

Схема 1.2

I. Одночленна термінологіка

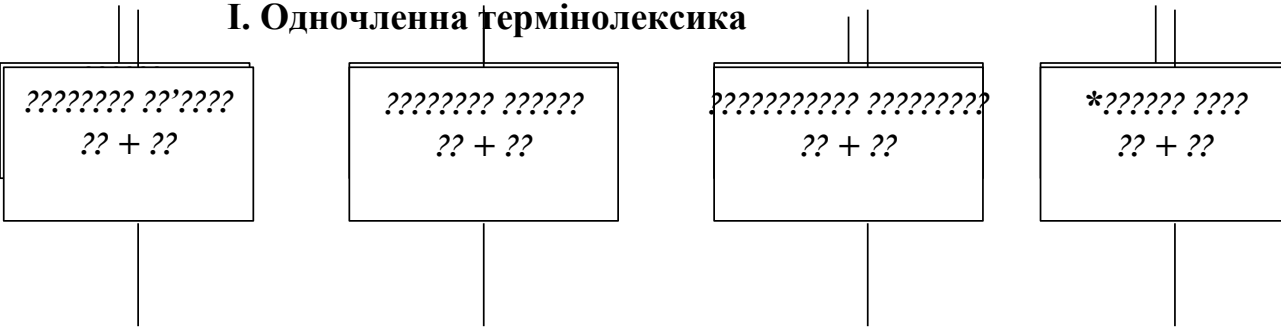

Схема 1.3

II. Двочленна термінологіка

III. Багаточленна термінологіка

Схема 1.4

<p>????????? ?? / ????</p> <p>/ ??????</p> <p>?????</p> <p>??+??+??₁+</p> <p>+???</p>	<p>/ ?? ?????? ????? / ????</p> <p>??+??+??₁+</p> <p>+???</p>	<p>????????? ?????????? ??????????</p> <p>??????</p> <p>??+??+??₁+</p> <p>+???</p>	<p>???????? / ?? ?????</p> <p>?????? ??????????</p> <p>??+??+??₁ + ???</p>
--	--	---	---

<p>?????? / ??? ?????</p> <p>?????????</p> <p>??+??+???</p>	<p>???????? / ???</p> <p>???</p> <p>???????????</p> <p>??+??+???</p>	<p>????????? ?? / ??</p> <p>????</p> <p>??+??+???</p>	<p>?????????? ?????? ????????????</p> <p>??+??+???</p>
---	--	---	--

без- + ім.:

філологічні терміни
 безособовість
 безполучниковість

медико-біологічні терміни
 безплідність
 безсоння

без- + <i>пр.</i> :	безособовий безполучниковий	безплідний безхребетний
----------------------------	--------------------------------	----------------------------

Префікс **від-** утворює такі моделі:

від- + <i>пр. (дпр.)</i> :	<i>філологічні терміни</i> віддієслівний відіменний	<i>медико-біологічні терміни</i> відморожений відхаркувальний
-----------------------------------	---	---

Префікс **не-** бере участь у творенні таких моделей:

не- + <i>ім.</i> :	<i>філологічні терміни</i> неперехідність неузгодженість	<i>медико-біологічні терміни</i> непрохідність непритомність
не- + <i>пр. (дпр.)</i> :	недоконаний ненаголошений	недужий неадекватний

Суфіксація більш поширене явище в українській терміносистемі, хоча кількість суфіксів, використовуваних у цьому процесі, порівняно невелика. Так, засобом творення терміна на позначення результату процесу подекуди виступає іншомовний суфікс **-ац(ія), -ізац(ія)**:

<i>філологічні терміни</i> субстантивація гіперболізація персоніфікація	<i>медико-біологічні терміни</i> стерилізація адаптація операція
--	---

Терміни міжпредметної лексики

асиміляція	дисиміляція
редукція	трансформація
абревіація	артикуляція

Терміни на позначення властивостей творяться суфіксом **-ість** від прикметникових (дієприкметникових) основ:

<i>філологічні терміни</i> перехідність сурядність співзвучність	<i>медико-біологічні терміни</i> кволість болісність нервовість
---	--

За допомогою суфікса **-ння** від дієслівних основ творяться терміни для найменування процесів:

<i>філологічні терміни</i> відмінювання віршування порівняння	<i>медико-біологічні терміни</i> отруєння запалення знекровлення
--	---

Терміни-прикметники, що входять до складу української терміносистеми, творяться здебільшого за допомогою суфікса **-н-** :

<i>філологічні терміни</i>		<i>медико-біологічні терміни</i>
дієслівний		рецидивний
ліричний		інфекційний
іменний		ін'єкційний
<i>Терміни міжпредметної лексики</i>		

локальний, дорсальний

Терміни-прикметники, утворені за допомогою суфікса **-ов-**:

<i>філологічні терміни</i>		<i>медико-біологічні терміни</i>
прозовий		синусовий
дієприкметниковий		больовий
займенниковий		кістковий

За загальними законами українського словотвору творяться терміни – складні слова, що функціонують у межах української терміносистеми. Здебільшого це слова, утворені на основі інтерфіксного складання залежних одна від одної основ:

<i>філологічні терміни</i>		<i>медико-біологічні терміни</i>
двочленний, трискладовий, дієвідміна,		жовчоутворення, крововилив,
однорідний, словосполучення		жарознижуючий, жовчогінний,
		патогенний

В українській терміносистемі понад 70% спеціальних понять передаються не окремими словами-термінами, а різного типу термінологічними словосполученнями [131]. Терміни-словосполучення творяться за законами синтаксису української мови [43]. Термінотворчі зв'язки між термінами-словосполученнями можуть бути двокомпонентні, трикомпонентні, чотирикомпонентні, багатоконпонентні.

Двокомпонентні моделі термінів-словосполучень є найпоширенішим структурним типом термінів у межах української терміносистеми. Залежно від морфологічної природи компонентів серед цього типу ТС виділяють такі термінотворчі моделі [115]: прикметник + іменник

дієприкметник + іменник

іменник (Н.в.) + іменник (Р.в.)

У першій виділеній термінотворчій моделі вихідним словом для творення є іменник, а залежним – прикметник:

Прикметник + іменник [пр. + ім.]:

філологічні терміни
складне речення;
художній образ;
літературний герой;

медико-біологічні терміни
коротка кістка;
ліва легеня;
ефірна настоянка.

У другій моделі, виділеній у цій підгрупі, стрижневим словом є іменник, а залежним від нього – дієприкметник.

Дієприкметник + іменник [дп. + ім.]:

філологічні терміни
відокремлене означення
узагальнююче слово

медико-біологічні терміни
профільтрована настоянка
загрожуюча глаукома

Третя модель спирається на перший іменник, другий іменник у формі родового відмінка є залежним компонентом.

Іменник (Н.в.) + іменник (Р.в.) [ім. + ім.₁]:

філологічні терміни
категорія виду
член речення
жанр літератури

медико-біологічні терміни
основа черепа
настоянка валеріани
вирізка лопатки

Трикомпонентні моделі поділяються на дві групи:

прикметник + прикметник + іменник

прикметник + іменник (Н.в.) + іменник (Р.в.)

У першій термінотворчій моделі вихідним компонентом є підрядне словосполучення іменника і прикметника, зміст якого уточнюється другим прикметником.

Прикметник + прикметник + іменник [пр. + пр. + ім.]:

філологічні терміни
просте односкладне речення
трискладова віршова стопа

медико-біологічні терміни
сучасна клітинна теорія
гострий гематогенний остеомієліт

У другій термінотворчій моделі вихідним є іменникове словосполучення,

що уточнюється прикметником.

Прикметник + іменник (Н.в.) + іменник (Р.в.) [пр. + ім. + ім₁]:

<p><i>філологічні терміни</i> неозначена форма дієслова драматичний рід літератури</p>	<p><i>медико-біологічні терміни</i> хромосомна теорія спадковості спиртовий розчин йоду</p>
<p>Чотирикомпонентні терміни-словосполучення</p>	

У цій групі виділяємо такі термінотворчі моделі:

- прикметник + прикметник + прикметник + іменник
- прикметник + іменник + прикметник (Р.в.) + іменник (Р.в.)
- прикметник + прикметник + іменник + іменник (Р.в.)

Модель першого типу утворюється шляхом подальшого нанизування атрибутів для конкретизації поняття.

Прикметник + прикметник + прикметник + іменник [пр. + пр. + пр. + ім.]:

<p><i>філологічні терміни</i> узагальнююча лінгвістична змістова лінія вигукове нечленоване просте речення</p>	<p><i>медико-біологічні терміни</i> передні верхні альвеолярні артерії верхній суглобовий хребцевий відросток</p>
--	---

У моделі другого типу конкретизуються обидва іменники водночас.

Прикметник+іменник+прикметник(Р.в)+іменник (Р.в.) [пр.+ім.+пр.₁+ім.₁]:

<p><i>філологічні терміни</i> абсолютне значення часової форми силабо-тонічна система поетичного віршування</p>	<p><i>медико-біологічні терміни</i> адаптивний характер модифікаційних змін вличний відросток лобової кістки</p>
---	--

У моделі третього типу двома атрибутами конкретизується іменникове словосполучення:

Прикметник + прикметник + іменник + іменник (Р.в.) [пр.+пр.+ім.+ім.₁]:

<p><i>філологічні терміни</i> відокремлені другорядні члени речення</p>	<p><i>медико-біологічні терміни</i> верхній суглобовий відросток хребця</p>
---	---

Багатокомпонентні моделі терміносполучень творяться на основі словосполучень простішої структури:

[пр. + пр. + ім. + пр.₁ + ім.₁]:

<p><i>філологічні терміни</i></p>	<p><i>медико-біологічні терміни</i></p>
-----------------------------------	---

просте ускладнене речення з однорідними
членами

велике верхнє крило клиноподібної
кістки

Крім зазначених терміносполучень, у сучасній українській терміносистемі використовують і такий спосіб творення, як аббревіація, тобто існує чимало термінів-аббревіатур. Наприклад:

філологічні терміни
ТС – терміни-словосполучення
УТс – українська терміносистема
УГТс – українська граматична
терміносистема
СДД – спосіб дієслівної дії

медико-біологічні терміни
СНІД – синдром набутого
імунодефіциту
ВІЛ – вірус імунодефіциту людини
ГРЗ – гостре респіраторне
захворювання
АШД – апарат штучного дихання

Значення і форми аббревіатури як скороченого варіанта терміна, визначається значенням і формою повного варіанта. Аббревіатури як одиниці терміносфери існують поза контекстом, закріплюються в мові, фіксуються у словниках [115]. Джерелом поповнення будь-якої термінології є загальноживана лексика, яка стає термінами, що не втрачають здатності до синонімії. У літературній мові синоніми співвідносяться здебільшого з предметним, денотативним значенням, а в термінології з поняттям, сигніфікатом. Сигніфікативні групування чи ряди синонімів є відображенням сучасного стану розвитку термінологічної системи, денотативні ж ряди певною мірою відбивають історію розвитку цієї системи. У них представлені різні за хронологією терміни для позначення одного й того самого поняття, з яких одні відмирають, інші залишаються функціонувати в мові. Отже, синоніми в термінології мають іншу природу та виконують інші функції порівняно із загальномовними [122].

У термінологічних системах відбивається боротьба двох протилежних тенденцій. З одного боку, у процесі безперервного розвитку науки і техніки з появою нових понять і поглибленням знань про вже відомі предмети та явища дійсності в мові науки активізується термінотворення, що дає широкий простір лексичному дублюванню. З іншого боку, науковий стиль більше, ніж

будь-який інший, потребує чіткості найменувань. Звідси - природне прагнення позбутися дублетності термінів, що ускладнює цілісність сприйняття наукової інформації і часто стає причиною неправильного розуміння тексту. Відтак, “синонімія є недоліком термінологічних систем” [176 : 11].

Зауважимо, що на перших етапах українського термінотворення панувала думка про необхідність синонімії. Вважалося, що це сприятиме розвитку термінології. На думку Т. Соколовської, “синонімія в мові науки відіграє не лише деструктивну, а й конструктивну роль” [176]. Інші науковці (М. Сташко) вважають синонімію небажаною [178]. О. Медведь виокремлює дві групи синонімів: абсолютні синоніми, тобто синонімічні пари “міжнародний термін – національний відповідник”:

<i>філологічні терміни</i>	<i>медико-біологічні терміни</i>
прономен – займенник	анемія – недокрів’я
інфінітив – неозначена форма дієслова	пневмонія – запалення легень
та синоніми на національній мовній основі:	

<i>філологічні терміни</i>	<i>медико-біологічні терміни</i>
морфеміка – будова слова	непритомність – втрата свідомості

Одним із типів системоформувальних парадигматичних відношень у галузевих терміносистемах є антонімія. Автори підручника “Українське термінознавство” [136] зазначають, що поляризація понять може мати два ступені вияву: а) поняття можуть поляризуватися шляхом розрізнення за диференційною ознакою; б) вони можуть поляризуватися через фронтальну протилежність значень. Зауважимо, що антонімія термінів у зазначеному підручнику розглядається тільки на рівні термінів-слів, тобто в межах науково-технічної термінології української мови виділяються лексичні та словотвірні антоніми. Такої самої думки дотримуються й інші вчені (Т. Лепеха, Н. Цимбал).

У вузькому розумінні в УТс антонімами вважаються тільки ті терміни, яким властива фронтальна протилежність значень. Так, О. Медведь зазначає, що антонімічні відношення в УТс ґрунтуються на двох типах логічного зв’язку між термінами: протиставному логічному зв’язку, коли терміни різняться певною

диференційною ознакою, і протилежному логічному зв'язку, коли терміни поляризуються фронтальною протилежністю [115].

Найпоширенішими в УТс засобами передавання протиставного поняття є приєднання до терміна префікса-частки **не-**:

<i>філологічні терміни</i>	<i>медико-біологічні терміни</i>
узгоджене означення – неузгоджене означення	стерильний – нестерильний
перехідне дієслово – неперехідне дієслово	прохідність – непрохідність
префікса без- :	

<i>філологічні терміни</i>	<i>медико-біологічні терміни</i>
особове дієслово – безособове дієслово	плідний - безплідний
іншомовного префікса ім- , що є аналогом українського не- :	

<i>філологічні терміни</i>	<i>медико-біологічні терміни</i>
персональність - імперсональність	потенція - імпотенція
Учені виділяють різнокореневі і спільнокореневі антоніми. У різнокореневих термінах антонімічні відношення виникають шляхом семантичного протиставлення коренів:	антоніми. У спільнокореневих термінах антонімічні відношення виникають шляхом семантичного протиставлення коренів:

<i>філологічні терміни</i>	<i>медико-біологічні терміни</i>
активний стан дієслова – пасивний стан	місцеве знеболювання – загальне
дієслова	знеболювання

Відтак, антонімічні відношення в галузевих терміносистемах розглядаємо як позитивні процеси, що, ґрунтуючись на опозиційності значень, сприяють поглибленому усвідомленню поняття, його конкретизації. Антонімія є виразною специфічною рисою цієї термінології, що уможливорює окреслення семантики терміносистеми, забезпечує її симетричність, стійкість і підсилює системість.

У процесі навчання в гімназії учнів потрібно слід ознайомити з різними способами термінотворення шляхом афіксації на міжпредметній основі, що буде викладено в наступному розділі роботи.

1.3. Лексико-термінологічна робота з учнями в сучасній педагогічній теорії і практиці

1.3.1. Сучасні дослідження лексико-термінологічного напрямку.

Логіка започаткованого дослідження вимагає здійснити аналіз наявного

наукового фонду в таких напрямках: загальні питання термінознавства, збагачення словникового запасу учнів та робота вчителя з термінологічною лексикою.

Теоретичні питання термінознавства є найбільш дослідженими й описаними в наукових бібліотечних фондах. Різні аспекти загального термінознавства вивчались як російськими (А. Брагіна, В. Бутрін, Н. Васильєва, І. Волкова, Б. Головін, Б. Городецький, В. Даниленко, В. Комарова, Т. Канделакі, Д. Лотте, Н. Подольська, А. Суперанська, С. Шелов та ін.), так і українськими (А. Бурячок, Т. Кияк, І. Кочан, А. Крижанівська, В. Лейчик, Г. Мацюк, Т. Михайлова, Н. Непійвода та ін.) вченими. Зокрема, було досліджено: лінгвістичні засади вчення про терміни (Б. Головін, Б. Городецький, В. Гусятинська, В. Даниленко, Л. Скворцов та ін.); семантика термінів (А. Брагіна, В. Бутрін, Т. Канделакі, З. Комарова, Т. Михайлова та ін.); полісемія і синонімія в термінології (Л. Дворніченко, І. Кочан та ін.); концептуальні засади формування різних терміносистем на функціональному рівні: поява терміна, його вживаність, фіксація у словнику; описано місце і роль окремих учених і громадських діячів в українському термінотворенні; національні та інтернаціональні компоненти в сучасних терміносистемах (А. Крижанівська, І. Кочан, Г. Мацюк, Т. Панько, Л. Симоненко та ін.) та ін.

Низка досліджень присвячена історії становлення і розвитку окремих терміносистем, зокрема: мовознавча термінологія галицьких шкільних підручників перших десятиліть ХХ століття [71]; розвиток української навчальної термінологічної лексики у шкільних підручниках кінця ХІХ століття – початку 30-х років ХХ століття (гуманітарна, природничо-математична термінологія) [1]. У дослідженні В. Авраменко визначено етапи розвитку україномовної навчальної термінологічної лексики, а також доведено, що 20-ті – початок 30-х років ХХ століття характеризуються значним розвитком україномовної навчальної термінолексики. Українізація освіти в цей період сприяла виробленню навчальної термінолексики. Автор зазначає, що творення

термінів у підручниках того часу відбувалось здебільшого з використанням дериваційної бази української мови. Водночас із становленням україномовної навчальної термінологіки вироблялись й основні методичні вимоги при її творенні чи доборі термінів для шкільного користування.

Предметом дослідження О. Зелінської і В. Разумейко виступила педагогічна лексика української мови [61; 160]. Учені розкривають становлення окремих педагогічних термінів у XVI – XVIII та у другій половині XIX – початку XX століття; В.Деркач досліджувала філологічну термінологію М.П. Драгоманова в системі української наукової термінології кінця XIX ст. [51]; В. Захарчин – українську мовознавчу термінологію кінця XIX – початку XX ст. [58]; Л. Гур'єва – суспільно-політичну термінологію в мові періодики кінця 80-х – 90х років [43]; Л. Симоненко – українську термінологію кінця XX ст. [168]; Г. Холодний – історію організації термінологічної справи в Україні [208] та ін.

Низка дисертаційних робіт філологічного напрямку присвячена формуванню, розвитку і функціонуванню термінології окремих галузей науки: друкарської [131]; хімічної [127, 210]; бібліотечно-бібліографічної [178]; української граматичної терміносистеми [115]; української медичної клінічної термінології [122]; формування української біологічної термінології [169]; семантичні відношення в українській науково-технічній термінології [121]; виникнення, розвиток і становлення граматичної термінології східних слов'ян [3, 125]; проблеми термінології в термінознавстві молочних і рибних товарів [171]; варіативність гідромеліоративної термінології у прикладному аспекті [111]; українська термінологія з генетики [176]; антонімія термінологіки судової медицини [103]; формування індустріально-будівельної термінології української, російської та англійської мов [145]; науково-технічні терміни, варіанти та їх типи [152]; типи співвідношення термінів шкільних підручників російської мови з науковою лінгвістичною термінологією [95]; термін у науковому документі [72]; редагування термінів [73]; формування російської медичної термінології [85] та інші.

О. Медведь досліджено українську граматичну терміносистему. Вперше в україністиці комплексно – на понятійному та лексичному рівнях – проаналізовано системні зв'язки й відношення між термінами в межах УГТс. Значну увагу приділено теоретичним і методологічним аспектам термінознавчого дослідження окремої термінології, яка на певному етапі свого розвитку формується в терміносистему. У дослідженні встановлено, що УГ термінологія є однією з найдавніших в українській мові, її витoki сягають XII ст.; запропоновано нову періодизацію історії розвитку цієї термінології від першовитоків до сучасного періоду. На сучасному рівні УГТс постає розвиненою термінологічною системою [115].

Н. Місник дослідила формування української медичної клінічної термінології. Автор виокремлює структурно-граматичні типи термінотворення в медичній сфері. Подає будову системи логічних зв'язків медичних термінів, моделює клінічну терміносистему, що сформована внаслідок розвитку загальномедичної та галузевих термінологій і мовними засобами відбиває поняттєву систему клінічної медицини [122]. У роботі А. Стебунової розкрито роль навчальних термінологічних словників у процесі вивчення основ медицини іноземними студентами [180].

Водночас зауважимо, що досить докладно в численних дослідженнях вивчено різні аспекти збагачення словникового запасу дітей і учнів від дошкільця до студентів вищої школи. Зокрема, досліджувались такі аспекти: збагачення словника дітей дошкільного віку (Н. Кирста, Н. Луцан, І Луценко, І. Непомняща, К. Струніна, Ю. Руденко та ін.); учнів молодшого шкільного віку (Л. Бобова, К. Пономарьова, Л. Попова, Т. Потоцька, Н. Чепелюк та ін.); учнів середнього і старшого шкільного віку (З. Гирич, Н. Голуб, Л. Кожуховська, Т. Коршун, Т. Лановик, Т. Левченко, В. Тихоша, Г. Ткачук та ін.).

Значна кількість дисертаційних досліджень присвячена розгляду методичних питань збагачення словникового запасу учнів. Так, у дисертації З. Гирич запропоновано теоретично обґрунтовану та експериментально

перевірену методику збагачення словникового запасу школярів, яка істотно підвищує рівні сформованості лексичних умінь учнів щодо оволодіння семантично складною лексикою, сприяє активізації пізнавальної діяльності молодших школярів [28]. К. Пономарьова досліджувала проблему функціонального підходу до вивчення лексики в початковому курсі української мови (на прикладі синонімів) [147]. Н. Чепелюк запропоновано систему вправ, спрямованих на збагачення словникового складу учнів початкових класів дієслівними формами; розроблено лінгводидактичну модель роботи, виявлено критерії, показники, рівні збагачення словникового складу учнів початкових класів [211]. Дослідження Л. Кожуховської присвячено проблемі збагачення мовлення учнів українською фразеологією, в якому розглядаються принципи і критерії відбору українських фразеологізмів для шкільного словника-мінімуму. Запропоновано також систему роботи над збагаченням мовлення учнів українською фразеологією [77]. У дисертації Т. Лановик розглядаються лінгвістичні, дидактичні та методичні засади словникової роботи у зв'язку з вивченням української літератури. Встановлено, що особливо ефективними є такі види робіт, як з'ясування значення слова безпосередньо в тексті, робота з тлумачним словником, усний і письмовий перекази. Методична система навчання, розроблена Т. Лановик, передбачає поповнення словникового запасу учнів на основі усвідомлення значення нових слів через контекст твору, його виразного читання, переказування, добору цитат та ін. [99]. Т. Левченко обґрунтувала науково-методичні засади збагачення мовлення учнів 5-7 класів етнокультурознавчою лексикою, визначила принципи, форми, методи роботи з етнокультурознавчою лексикою, розробила критерії і принципи відбору етнокультурознавчої лексики для шкільного словника-мінімуму, запропонувала систему завдань і вправ для роботи над збагаченням мовлення учнів етнокультурознавчою лексикою [101]. Г. Ткачук дослідила збагачення мовлення студентів педагогічного училища експресивною лексикою як засобу його увиразнення. Автор запропонувала методичну систему роботи над увиразненням

мовлення майбутніх учителів експресивними мовними засобами, які за характером і структурою відповідають особливостям їхньої майбутньої професійної діяльності [190].

На жаль, нам не вдалося віднайти дисертаційних досліджень, у яких би розглядалися методичні питання збагачення словника учнів міжпредметною науковою навчально-термінологічною лексикою. Відтак, аналіз наукового фонду з досліджуваної проблеми засвідчив значну прогалину щодо вивчення лексико-термінологічного аспекту шкільної практики в сучасній лінгводидактиці. Звернемося до аналізу педагогічної практики.

1.3.2. Стан лексико-термінологічної роботи в сучасній шкільній практиці.

Завданнями пошуково-розвідувального експерименту виступили:

- аналіз програм для учнів старших класів і гімназій;
- аналіз термінологічних словників;
- анкетування вчителів;
- анкетування гімназистів.

На етапі пошуково-розвідувального експерименту було проаналізовано програми з “Біології” (К.: Шкільний світ, 2001), “Рідної мови” (автор В. Тихоша – К., 2003), “Української літератури” (К.: Шкільний світ, 2001) “Основ латинської мови з медичною термінологією ” (К.: Медицина, 2003) з метою визначення в них завдань на ознайомлення учнів з термінологічною лексикою (див. табл. 1.2).

Як засвідчує таблиця 1.2, у програмі з біології для 8-11 класів з її поглибленим вивченням досить чітко визначено обшар навчальної термінологічної лексики для кожного класу, що значно полегшує роботу вчителя. Зауважимо, що у програмі для кожного класу подано тільки нову лексику, повторюється лише один термін “біополімер” у 8 і 10-му класах. Водночас аналіз термінологічної лексики засвідчив наявність значної кількості термінів із

суміжних дисциплін, а саме: з психології (адаптація, аналізатор, емоції, здібність, мислення, обдарованість, пам'ять, свідомість, підсвідомість, сприймання,

Таблиця 1.2.

Наявність наукової навчально-термінологічної лексики у програмах для ЗОНЗ із поглибленим вивченням біології (Біологія. 8-11 класи [154])

<i>Клас</i>	<i>Завдання</i>	<i>Термінологічна лексика</i>
8 клас	Учні повинні засвоїти такі терміни і поняття	анатомія, біополімери, вітаміни, генетика, гігієна, гемоглобін, гомеостаз, гормон, загартування, ендокринологія, еритроцит, імунітет, інтоксикація, інфекція, капіляри, кіфоз, лейкоцит, лімфоцит, лордоз, метаболізм, медицина, нефрит, нефрон, подразливість, пульс, регуляція, терморегуляція, травлення, саморегуляція, сколіоз, стрес, фермент
9 клас	Учні повинні засвоїти такі терміни і поняття	Адаптація, аналізатори, алель, антропогенез, біоритми, вагітність, гематогенез, ген, генотип, геронтологія, гетерозиготність, гіпноз, гомозиготність, емоції, ембріон, здібність, мислення, мінливість, мутація, онтогенез, обдарованість, пам'ять, популяція, підсвідомість, свідомість, сон, стать, сприймання, рефлекс, темперамент, фенотип, чутливість
10 клас	Учні повинні засвоїти такі терміни і поняття	Біополімер, відкрита система, відносна сталість хімічного складу організмів, включення, гіалоплазма, гідрофільність, гідрофобність, гістогенез, життєвий цикл, каріотип, компліментарність, мембрана, мінливість, мітоз, модифікаційна мінливість, мутаційна мінливість, органели, органогенез, поверхневий апарат клітини, хромосоми
11 клас	Учні повинні засвоїти такі терміни і поняття	Агроценоз, ареал, біотехнологія, вірусологія, гетерозис, гібридизація, дивергенція, еволюція, екологія, ендемік, конвергенція, консументи, макроеволюція, метаморфоз, мікробіологія, мікроеволюція, ноосфера, обмежуючі фактори, органогенез, палеонтологія, паралелізм, поліплоїдія, продуценти, редуценти, релікт, рослинність,

		саморегуляція в екосистемах, фауна, флора
--	--	---

рефлекс, гіпноз, темперамент, чутливість); з анатомії і фізіології (анатомія, гігієна, загартування, подразливість, рефлекс, аналізатори, онтогенез і т. ін.), а також значна частина медичної термінології.

Подаємо зміст програми з основ латинської мови з медичною термінологією (див. таблицю 1.3.). Як бачимо з таблиці 1.3, програмою передбачається в номінації “учні повинні знати” значення приблизно шести сотень термінів та терміноелементів – однослівних, двослівних, утворених суфіксами, префіксами, терміноелементами, та кінцеві терміноелементи, яких не може вмістити програма. Звісно, у програмі подано найбільш уживані медичні терміни. Водночас програма орієнтує вчителя на активізацію в учнів попередніх знань термінологічної лексики із суміжних дисциплін, а саме: з української мови, анатомії і фізіології, біології (частини мови, морфеми, відміни, словотворення, рід, число, відмінок, лінгвістика і т. ін.).

Зазначимо як позитив, що у програмі з української літератури передбачено навчити учнів користуватися довідниковими джерелами, літературними енциклопедіями та словниками літературознавчих термінів. Проаналізуємо програму з української літератури (див. таблицю 1.4).

Як видно з таблиці 1.4, у програмі подано тільки літературознавчу термінологію і зовсім не згадується про терміни, які учні повинні знати й оперувати ними з курсу рідної мови, такі, наприклад, як слово, текст, речення, стиль, лексика і т. ін.

Звернемося до програми з рідної мови для старших класів гімназії (10-11 класи) [155], в якій на “Лексикологію” в 10 класі відводиться 20 годин (див. таблицю 1.5.). Як видно з програми, учні одержують досить глибокі знання з лексикології, їх знайомлять зі словом, поняттям, складом лексики, стилями мовлення, науковим стилем, науковою лексикою тощо. Зазначимо, що у програмі передбачено ознайомлення учнів зі словниками та формування вмінь працювати з ними: орфоепічним, орфографічним, тлумачним, фразеологічним, словником

іншомовних слів, антонімів, синонімів. Позитивно, що у програмі визначено

**Наявність наукової навчально-термінологічної лексики
у програмах з української літератури [153]**

Клас	Завдання	Термінологічна лексика
10 клас	Учні повинні знати: історичні ознаки понять: суспільна роль мистецтва слова, конкретно-історичне та загальнолюдське значення художніх творів, літературний процес, драматичний конфлікт, роман, драма, комедія, трагедія, публіцистика	Народний епос, народне віршування, соціально-побутова повість, соціально-психологічний роман, прототип і художня типізація, драма, конфлікт, жанри лірики (громадянська, філософська, інтимна, пейзажна), історична і художня правда, драматична поема, драма-феєрія, психологічна новела, тонічне віршування, силабо-тонічне віршування, сонет, ліричний герой, імпресіонізм, неоромантизм, модернізм, європейський неокласицизм
11 клас	Учні повинні знати: історичні ознаки понять: народність літератури, критичний реалізм, художній образ, літературний характер, літературний тип, індивідуальний стиль письменника, літературні роди та їх основні жанри, визначальні ознаки силабо-тонічної і тонічної систем віршування. Учні повинні вміти: користуватися довідниковими джерелами, зокрема літературними енциклопедіями та словниками літературознавчих термінів	Віршова епістола, роман у новелах, види комічного, кінодраматургія, кіноповість, кіноепопея, кінопоема, роман-хроніка, пригодницький роман, лірична поезія, жанри епосу, роман у віршах, поетична пунктуація

міжпредметні зв'язки з кожного розділу, що вивчається в курсі “Рідна мова”. Водночас відзначимо, що у програмі не згадується про роботу зі словниками термінологічної лексики; не виокремлені конкретні завдання щодо роботи з термінами і міжпредметною науковою навчально-термінологічною лексикою. Тільки в “міжпредметних зв'язках” згадується поняття “терміни” і використання

інтернаціоналізмів у науковому стилі”.

Отже, аналіз програм із суміжних предметів “Біології” і “Основ латинської мови з медичною термінологією”, а також “Рідної мови ” і “Української літератури” засвідчив, що тільки у програмах з біології і латинської мови з медичною термінологією особлива увага звертається на засвоєння учнями термінологічної лексики, обшар якої чітко окреслено у програмах. У програмах з рідної мови і літератури відсутні завдання на ознайомлення учнів з термінологічною лексикою. Зауважимо, що у всіх програмах відсутні вказівки на знання учнями міжпредметної термінології.

Наступним завданням пошуково-розвідувального етапу експерименту був аналіз наявних термінологічних словників у навчальних закладах, де здійснювалась експериментальна робота (гімназія № 2 м. Одеси). Зауважимо, що бібліотека гімназії налічує більше 50-ти різновидів словникових джерел та 10 енциклопедичних видань. Нас цікавили насамперед термінологічні словники, які надалі будуть задіяні в експериментальній роботі. Наявність термінологічних словників у гімназії № 2 подано в додатку А. За даними аналізу, з’ясувалося, що бібліотека гімназії здебільшого забезпечена тематичними словниками-термінами з окремих предметів. Водночас зауважимо, що в бібліотеці відсутні словники, які б відбивали навчальну міжпредметну термінологію.

Відзначимо, що вчителькою-методистом гімназії №2 м. Одеси Р.Лінецькою розроблено словник-довідник термінів із зарубіжної літератури та зошит термінів і понять для учнів 5-11 класів [107]. Словник-довідник складено для кожного класу окремо, відповідно до чинних програм із зарубіжної літератури. Слова розташовані за алфавітом, подається список термінів і понять, що допомагає учням швидко знаходити слово за номером. Розповіді-пояснення і тлумачення термінів урахують вік учнів. Зазначимо, що у словнику Р. Лінецької було визначено окремі терміни на міжпредметній основі. Наприклад, “5 клас – інтер’єр (від франц. *interieur* - внутрішній) – архітектурне та художнє оформлення внутрішньої будівлі приміщення. У художній літературі – різновид

опису” [107 : 40], хоча сама автор не акцентує на цьому увагу. Так, наприклад, терміни “текст”, “риторичний вигук”, “інверсія”, “стиль” і т. ін. є не тільки літературознавчими, а й лінгвістичними термінами.

Наступний етап пошуково-розвідувального експерименту передбачав анкетування вчителів-предметників, які працюють у старших класах ЗОШ і профільних гімназіях та учнів, із теми “Термінологія”. В анкетуванні взяло участь 200 вчителів Одеської, Миколаївської і Херсонської областей та 450 учнів старших класів шкіл м. Одеси, Миколаєва і Херсона. Учителям, які працюють з учнями старших класів, була запропонована анкета з теми “Термінологія” (див. додаток Б). Проаналізуємо одержані відповіді.

Так, на пропозицію анкети визначити сутність понять “термін” і “термінологія” були одержані такі дані: правильно і повно визначили поняття “термін” – 72% учителів: “це слово або словосполучення, що означає чітко окреслене спеціальне поняття певної галузі науки”; 26% респондентів дали неповну відповідь типу “назва чогось в якійсь галузі”, “вони використовуються в науці”, “це наукові назви якихось явищ, предметів” і т. ін.; 2% учителів відмовилися відповідати. Щодо визначення поняття “термінологія”, то всі вчителі (100%) дали правильне визначення “це система, сукупність термінів певної науки”.

Правильну відповідь на завдання визначити різницю між словами “поняття” і “термін” дали 22% учителів, вони навели правильні конкретні приклади відмінності поняття і терміна. 50% респондентів таким чином пояснили “поняття”: “це думка про щось”, “це наше розуміння чогось”, “це наш погляд на щось”, “це назва чогось”. Вони наводили такі приклади: “мати поняття про стиль мовлення”; 28% учителів не змогли навести конкретних прикладів і не відповіли на поставлене запитання.

На запитання “Чи задовольняють Вас шкільні програми щодо збагачення мовлення учнів термінологічною лексикою?” було одержано такі відповіді: “так” – 100% - програми з біології з поглибленим вивченням та основи латинської

мови з медичною термінологією; “ні” – 100% - програми з рідної мови і української літератури. На запитання “Якими джерелами, крім підручників, Ви користуєтесь у роботі над збагаченням словника учнів термінологічною лексикою?” всі 100% учителів відповіли – словниками, довідниками, з них 12% - додали “окремими статтями”. Також одностайною (100%) була відповідь педагогів на запитання “Чи є у школі необхідна кількість словників та джерел іншої довідникової літератури, яка б сприяла збагаченню мовлення учнів термінологічною лексикою?” – всі вчителі дали негативну відповідь і зазначили, що після 1991 року словники і довідникова література відсутня у шкільних бібліотеках.

Наступне запитання анкети передбачало з’ясувати, скільки часу вчителі відводять на уроці для роботи з термінологічною лексикою та як часто планують роботу з термінологічною лексикою. З’ясувалося, що вчителі біології та курсу “Основи латинської мови з медичною термінологією” працюють з термінами протягом цілого уроку. Робота з термінологічною лексикою планується практично на кожний урок. Значно менше часу відводиться на таку роботу вчителями мови, оскільки на цих уроках зазвичай ведеться робота над формуванням навичок грамотного письма. На уроках літератури вчителі подекуди планують роботу з термінологічною лексикою, якщо вивчають питання з теорії літератури.

На запитання “Яким чином Ви знайомите учнів з міжпредметними термінами?” було одержано такі відповіді: 69% респондентів відповіли, що практично не працюють над міжпредметною термінологією, 28% (здебільшого вчителі біології) відповіли, що знайомство учнів з міжпредметною термінологією проводять шляхом співбесіди, розгадування кросвордів, проведення тестування. І лише 3% повідомили, що на своїх уроках вони укладають словнички термінів, записують галузь, науку, в якій уживається термін. Негативними виявились відповіді щодо наявності у школах словників міжпредметної навчальної термінології. Усі вчителі (100%) заперечили наявність таких словників. Водночас

92% респондентів переконані, що такі словники потрібні, 8% - не впевнені, вони обмежилися відповіддю “не знаю”. Більшість респондентів (94%) висловили свою думку про необхідність створення навчальних словничків термінологічної лексики на міжпредметній основі. 2% учителів вважають, що створювати такі словнички не потрібно, достатньо мати тематичні термінологічні словники; відповіддю “не знаю” обмежились 4% респондентів.

На запитання “Яким чином Ви залучаєте учнів до роботи з міжпредметною лексикою і на яких уроках?” відповіді вчителів-предметників розподілилися таким чином: 100% негативних відповідей було одержано від учителів біології й основ латинської мови з медичною термінологією: 12% учителів української літератури “подекуди порівнюють терміни, які використовуються в українській мові”; 88% - учителів утрималися від відповіді. 36% учителів української мови відповіли, що пропонують учням “пригадати, в яких шкільних предметах може використовуватися цей термін і що він означає”, але спеціальної роботи не ведуть. З’ясувалося, що всі вчителі (біологи, словесники) були одностайними (100%) в тому, що їхні учні не ведуть словників міжпредметної термінології, 88% із них зазначили, що гімназисти ведуть словнички (чи зошити) з предметної лексики.

Щодо наявності методичних семінарів (чи об’єднань), то відповіді були такими: “працюють семінари вчителів української мови і літератури, а також дисциплін гуманітарного циклу, окремо природничого циклу” (100% відповідей); “подекуди збираються всі вчителі-словесники (українська, російська, іноземні мови, латина), обговорюють методичні питання” (23%); “питання міжпредметних зв’язків предметів гуманітарного і природничого циклів не розглядались” (100%).

Зауважимо, що 80% учителів, які брали участь в анкетуванні, зазначили важливість роботи з міжпредметною термінологічною лексикою, необхідність ведення спеціальних словничків гімназистами, а ще краще, якби такі словнички були видані друком. 20% учителів утримались від відповіді.

Наступне завдання передбачало анкетування учнів старших класів ЗОШ та гімназій і ліцеїв (див. анкету в додатку В). Проаналізуємо одержані відповіді.

З'ясувалося, що правильно визначити “термін” змогли тільки 18% старшокласників, 28% - пов'язали термін з поняттям, наприклад: “це певне поняття про щось: меблі, тварини, медицина”; 24% учнів вважають, що це “назва чогось у науці, це наукове поняття”; 18% написали, що це “слова, які щось позначають”; 12% - утрималися від відповіді.

Правильну відповідь на друге запитання анкети, яка ж різниця між поняттям і терміном, змогли дати тільки 6% старшокласників; 28% - вважають, що це слова-синоніми; 16% - дали неточну відповідь, типу: “термін – це конкретна характеристика предмета чи явища”, “поняття – може мати різне значення”; 44% учнів дали неправильну відповідь, типу “термін може визначати, а поняття не завжди”, “поняття – загальне означення”, “термін – це визначення поняття”, “поняття – загальна думка про процес” і т.ін.; 6% учнів написали “не знаю”.

Наступне запитання вимагало від учнів навести приклад поняття і порівняти його з терміном. Правильно виконали завдання тільки 6% учнів, навели неправильні приклади 62% учнів і 32% - відмовилися відповідати. Щодо запитання “У текстах якого стилю вживаються терміни?”, то тільки 4% учнів відповіли правильно; 56% - вважають, що в усіх стилях; 22% респондентів написали “в публіцистичному і художньому”; 10% - відповіли в “навчальному”; 2% - “у розмовному і літературному”; 6% - не відповіли.

На запитання “Де і коли Ви найчастіше використовуєте у своєму мовленні терміни?” – 72% учнів відповіли “на уроках у школі”; 12% учнів – “під час захисту курсових робіт і рефератів”, 16% респондентів зазначили “у спілкуванні з друзями”, “з батьками”. Позитивні і правильні відповіді на запитання “Яка лексика називається термінологічною?” дали 26% учнів, ще 42% відповіли “з великою кількістю термінів”, “що оперує поняттями і термінами”, “лексика спеціалізованих текстів” і т. ін.; 32% - не відповіли. На запитання “Що означає

поняття “дефініція” і який синонім до цього слова можна використати?” було одержано такі відповіді: “це визначення” – 52% учнів, “лексичне значення слова” – 26%, “означення” – 12% відповідей, 10% - “те, що термін означає”. Останнє завдання анкети вимагало подати дефініції слів-термінів навчальної термінології, а саме: а) вода (хім.); б) вид (лінгв.) + (біол.); в) відміна (лінгв.); г) ікра (біол.); д) образ (літ.); ж) помірний (геогр.).

Проаналізуємо відповіді учнів:

“**Вода** (хім.) – це універсальний природний розчинник” – 40% учнів; “рідка прозора речовина без смаку і запаху” – 22%; “H₂O” – 10% відповідей; 28% - “рідка речовина, що складається з 2 молекул водню та однієї молекули кисню”.

“**Вид** (лінгв.) – це граматична категорія дієслова, що характеризує дію завершену чи незавершену (доконаний чи недоконаний вид)” – 76% відповідей; 18% - “доконаний і недоконаний вид дієслова, означає закінчену чи незакінчену дію”; 6% респондентів не дали визначення лінгвістичного терміна “вид”.

“**Вид** (біол.) – одна із ланок класифікації живих істот” – 26% відповідей; 58% - “сукупність організмів, що мають спільні ознаки”; “вища форма класифікації живих організмів” – 16% учнів.

“**Відміна** (лінгв.) – граматична категорія іменників, яка визначається за їх закінченням” - 36% учнів; “іменники, що мають однакові відмінкові закінчення і відносяться до однієї з 4-ох відмін” – 20% учнів; 8% - “форма класифікації іменників”; “група іменників, що при відмінюванні одержують однакові закінчення” – 32%; 4% респондентів не відповіли зовсім.

“**Ікра** (біол.) – яйцеклітини риб, вкриті оболонкою” – 14% учнів; “статеві клітини риб” – 10%; 36% - “статеві клітини риб, що запліднюються у водному середовищі”; 18% - “риб’ячі яйця, за допомогою яких вони розмножуються”; “маса яєчок самок риби, з яких розвиваються мальки” – 22% відповідей.

“**Образ** (літ.) – це характеристика літературного героя (персонажа)” – 68% відповідей; “це узагальнений характер, який створюється письменником, художником тощо” – 20% учнів; 6% – “опис персонажа, його рис”; 6%

респондентів не відповіли зовсім.

“**Помірний** (геогр.) – характеристика (тип) клімату” – 20% відповідей; 34% - “клімат з середньою температурою і вологістю”; “помірний – це найсприятливіший тип клімату (не жаркий і не холодний)” – 40% учнів; 6% - “клімат”.

Як бачимо, знання учнів старших класів з термінологічної лексики виявилися досить низькими, що засвідчує недостатню роботу вчителів з термінами як на уроках з конкретних предметів, так і відсутність роботи з міжпредметною термінологічною лексикою.

Висновки з розділу I

Лексикологія – багатоаспектна наука, що вивчає природу й сутність слова, його виникнення і зміну, визначення слів та їх уживання, структуру словникового складу мови, шляхи його поповнення і т. ін. Ставлення вчених до наукового визначення слова є неоднозначним – від повного заперечення самостійного наукового терміна “слово” до розмаїття його визначень. Найважливішою функцією слова є номінативна. Слово – це мінімальна структурно-семантична одиниця мови, що виражає своїм звуковим складом поняття про предмети, процеси, явища дійсності, їх ознаки чи відношення між ними, вільно відтворюється в мовленні і служить для побудови висловлювань. Слово – основна одиниця лексики і центральна структурно-семантична одиниця мови. Слово має лексичне і граматичне значення. Лексема є абстрактною одиницею мови, це слово в сукупності його форм і можливих значень у всіх його уживаннях і реалізаціях. Усі слова української мови об’єднані в лексико-семантичну систему, що є найрухомішою з усіх рівнів. Кожна мова має свою неповторну й унікальну лексико-семантичну систему, що відбиває національні традиції і національну психологію народу. Відтак, кожний мовець у процесі спілкування свідомо чи несвідомо враховує специфічні парадигматичні і синтагматичні зв’язки своєї мови, що закладені в його мовній свідомості.

Лексико-семантична система має польовий характер, що передбачає неоднорідний і нерівноцінний її склад. До лексико-семантичної системи належать слова, різні за їх семантикою, функціями, важливістю використання в мовленні, територіальним поширенням, стійкістю в часі, походженням, стилістичною характеристикою тощо. За соціальною важливістю лексику поділяють на активну і пасивну.

Серед різноманітних шарів лексики чільне місце посідає наукова лексика і науковий стиль мовлення. Науковий стиль обслуговує різні галузі науки і техніки, а також сферу освіти. Основною метою наукового стилю мовлення є повідомлення об'єктивної інформації, доведення істинності наукового знання. Лексика наукового стилю мовлення складається з великої кількості термінів (слів або словосполучень), що означають логічно сформульовані поняття і таким чином досить повно подають логічну інформацію, доводять її істотність і новизну.

Науковий стиль має кілька різновидів: власне науковий, науково-інформаційний, науково-довідковий, навчально-науковий, науково-публіцистичний, виробничо-технічний. Для синтаксису наукового стилю характерна наявність фраз із граматичною й смисловою повнотою, логіко-інформативною насиченістю. Типовими є ускладнені складні конструкції, що виражають авторську аргументацію, зв'язок між явищами. Науковий стиль характеризується широким використанням термінології як загальної, так і спеціальної. Відтак, науковий стиль послуговується науковою лексикою, яка поділяється на загальнонаукову і спеціальну.

Термін – це слово або словосполучення, що є назвою спеціального поняття певної сфери науки, мистецтва, виробництва; це мовна одиниця, що репрезентує ідеалізований об'єкт, входить до системи понять певної галузі, що усталилася в цій галузі і функціонує в межах певної наукової термінології. Учені виокремлюють терміни-назви і терміни-описи (фрази), терміни-слово і терміни-поняття, термін-лексис і термін-логос. Термінам притаманні такі ознаки:

номінативність, наявність точної наукової дефініції, тенденція до моносемії в межах термінологічної системи певної галузі; відсутність експресивних значень; стилістична нейтральність, системність, точність семантики, висока інформативність, точна співвіднесеність з поняттям, переважно вузька професійна сфера поширення (спеціалізованість) і т. ін. Термін як одиниця мови підпорядковується фонетичним і граматичним законам певної мови. Структурно-семантичні особливості терміна виявляються у сфері словотворення, де відбувається спеціалізація окремих формантів, що є характерними для термінологічних моделей. Терміни-словосполучення, як і прості терміни, виражають цілісні поняття. Вони мають різний ступінь смислової розкладності, але відзначаються стійкістю в називанні тих чи інших предметів і понять.

Термін існує як елемент терміносистеми, якщо останню розглядати як упорядковану сукупність термінів, що адекватно називають систему понять теорії, яка описує певну спеціальну галузь людських знань і діяльностей.

Термінологія – це сукупність спеціальних найменувань різних галузей науки і техніки, що вживаються у сфері професійного спілкування; вчення про творення, склад і функціонування термінів; загальне термінологічне вчення. Найголовнішою ознакою термінології є системність. Система термінології – це організована сукупність об'єктів, що є об'єктивною єдністю пов'язаних між собою предметів, явищ або дій. Такими об'єктами системи є терміни-одиниці термінології.

Під науковою термінологією розуміють ту частину лексики (лексичної системи) сучасної літературної мови, яка складається із найменувань системи понять науки, техніки, офіційно-ділової мови і їх відображення у виробництві, громадському житті загалом або в окремих галузях. Наукова термінологія (сукупність термінів) використовується у спеціальних (науковий, офіційно-діловий) функціональних стилях мовлення. У цих стилях термінами точно, конкретно називаються спеціальні поняття (реалії). У зв'язку з тим, що в науці, техніці, виробництві нині відбуваються постійні зміни, очевидна і поява нових

термінів. Отже, термінологія - це відкрита, незамкнена система всередині лексичної системи літературної мови.

Терміноелементи – це компоненти, що виділяються у складі терміна.

Особливий аспект термінології становить творення термінів, яке вчені розглядають у контексті теорії термінологічної номінації, що зумовлена взаємодією зовнішніх і внутрішніх мовних факторів. У кожній мові існують свої способи творення слів. Спеціальна лексика розвивається форсовано. Тому для неї звичайні способи словотворення – пройдений етап. Термін – це насамперед елемент певної наукової галузі. Його план змісту – позамовна дійсність, штучно сформована в певній науковій системі, а план вираження – мовні елементи своєї або чужої мови і штучно відібрані терміноелементи. Будь-який термін не всенародне надбання, а складова частина понятійного апарату, яким користується обмежене коло спеціалістів. Семантика терміна формується в галузі спеціального знання. Значна частина слів української мови твориться морфологічним способом, за допомогою афіксальних морфем: префіксів, суфіксів, префіксів і суфіксів одночасно, постфіксів, що дає можливість створювати найрізноманітніші моделі термінів. Значення слова, якому властива певна внутрішня форма, визначається з його словотворчої структури. Для цього необхідно знати кореневі і словотворчі елементи, розуміти їх зв'язки і моделі. Термінологія становить семіологічну систему понять, які відбивають певний науковий світогляд. Термін виникає тоді, коли наукове поняття настільки розвинулось і оформилось, що йому можна надати певне наукове вираження.

Для успішного навчання у школі важливим є відбір понять, які закладені у програмах усіх років навчання, відповідність теоретичної і практичної частин підручників вимогам програм, що допомагає у засвоєнні певної системи понять, відсутність суперечності понятійно-термінологічного апарату суміжних дисциплін.

Аналіз програм для старших класів ЗОШ і гімназій з української мови, літератури, біології й основ латинської мови з медичною термінологією

засвідчив, що у програмах з мови і літератури не виокремлено завдань щодо роботи з термінами, відсутні завдання в усіх проаналізованих програмах щодо ознайомлення учнів з міжпредметною термінологічною лексикою, відсутні словники міжпредметної лексики і методична література, саме тому знання учнів та й відповіді вчителів у процесі їхнього анкетування виявилися невтішними.

РОЗДІЛ II

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗБАГАЧЕННЯ СЛОВНИКОВОГО ЗАПАСУ УЧНІВ ГІМНАЗІЇ НАУКОВОЮ НАВЧАЛЬНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНОЮ ЛЕКСИКОЮ НА МІЖПРЕДМЕТНІЙ ОСНОВІ

2.1. Теоретичні засади організації дослідження

Теоретичними засадами побудови експериментальної методики збагачення словника учнів науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі виступили: вчення психологів про взаємозв'язок слова, поняття і терміна; механізми, закономірності, етапи, стадії розвитку наукових понять і термінів; засвоєння учнями семантики слова; лінгводидактичні принципи навчання; міждисциплінарний підхід у збагаченні мовлення учнів науковою навчально-термінологічною лексикою. Розглянемо їх більш докладно.

2.1.1. Психологічні засади лексико-термінологічної роботи з учнями гімназії.

Психологічними засадами дослідження стало вчення психологів (П. Блонський, Л. Виготський, Л. Ісаєв, Г. Костюк, Ж. Піаже, Ж. Шиф та ін.) про поняття як мисленнєву категорію, механізми, закономірності, етапи, стадії розвитку наукових понять і термінів; а також про співвідношення поняття, значення слова і смислу та їх розвитку в дитини. З'ясуємо насамперед значеннєвий аспект феномена “поняття”.

За психологічними словниками поняття визначається як “одна із логічних форм мислення, вищий щабель узагальнення, характерний для словесно-логічного мислення” [90:299]; “одна із форм абстрактного мислення, відображення істотних ознак досліджуваного об'єкта”, “мисленнєве відображення загальних і істотних властивостей предметів і явищ дійсності”

[82:115].

Учені також дають визначення феномена “поняття”. Так, за словами Л.Д. Столяренко, поняття – це “форма мислення, що відображає суттєві властивості, зв’язки, відношення предметів і явищ, що виражені словом чи групою слів” [182 : 180]. У поняттях кристалізуються наші знання про предмети і явища дійсності в узагальненому вигляді. Всі поняття позначаються словами. Слово, що визначає певне поняття будь-якої галузі науки і техніки, є науковим поняттям або терміном. Відтак, мова йде про взаємозв’язок наукових понять і термінологічної лексики. До того часу, доки людина не навчилася мислити поняттями, наука для неї була неможливою. Процес формування понять у навчальній діяльності відрізняється від процесу формування понять у науці. У науці поняття створюються і позначаються новою лексикою – термінами, а у процесі учіння – засвоюються.

Результати пізнавальної діяльності люди фіксують у формі понять. Поняття виникає на основі багатьох суджень про предмет і висновків про нього. Розрізняють побутові і наукові поняття. Відмінність між ними фіксують тлумачні й енциклопедичні словники. Виникають і розвиваються поняття у процесі трудового життя людей. Зміст понять змінюється водночас із розвитком суспільства, науки, техніки. З кожним новим відкриттям наші поняття про світ збагачуються новими і новими знаннями. Новий, більш глибокий зміст якогось поняття спонукав людей до перегляду й інших, пов’язаних із ним понять, до переосмислення узагальнених знань. Так, нині завдяки новому змісту поняття “інформація”, переусвідомлюється смисл багатьох психологічних понять. Кожне нове покоління людей засвоює наукові, технічні, моральні, естетичні та інші поняття, які були вироблені суспільством у процесі історичного розвитку і стали надбанням людства.

Засвоєння понять дитиною починається одночасно із засвоєнням мови і тісно пов’язане з її загальним психічним розвитком. Засвоїти поняття, а отже, і термін – означає усвідомити його зміст, уміти виділяти істотні ознаки, точно

знати його обсяг, місце серед інших понять (чи термінів) з тим, щоб уміти користуватися цим поняттям (чи терміном) у пізнавально-навчальній і практичній діяльності. Засвоєння понять для дитини є складним процесом. Процес засвоєння понять може проходити від вивчення конкретного матеріалу в бік його узагальнення, і у зворотному напрямку – від установлення істотних ознак поняття, його визначення, до вивчення конкретного матеріалу. Засвоєння понять учнями, як відзначають учені (Є. Ігнат'єв, Н. Лукін, М. Громов та ін.), проходить певні етапи, а саме:

- початковий етап формування елементарних понять з найближчого оточення (дошкільний вік);
- засвоєння наукових понять, пов'язаний з навчальними програмами (молодший шкільний вік);
- засвоєння сучасних наукових понять і термінів (середня і старша школа) [157 : 54-59].

Л. Ісаєв описує послідовність завдань для засвоєння учнями поняття “простий дієслівний присудок”: спишіть речення, підкресліть головні члени, вкажіть, чим виражені присудки; визначте способи дієслів, якими виражені присудки; зробіть висновок: якого способу може бути дієслово в ролі простого дієслівного присудка (висновок учні записують); чому такий присудок називається простим дієслівним? [63 : 51]. Якщо поняття засвоєні формально, учням важко розпізнати істотні ознаки понять, відрізнити від неістотних; застосовують вони поняття лише у звичній ситуації, не наважуються на застосування в нових умовах; змішують наукові поняття із побутовими тощо. Вчителю необхідно з'ясувати і психологічно усвідомлювати труднощі і помилки дітей в умовах різних наукових понять і у відповідності з результатами свого аналізу обирати методичні прийоми навчання.

А. Зарудна визначає умови успішного засвоєння учнями понять, а саме:

- формування понять повинно відбуватися на багатому фактичному матеріалі, щоб учням було зрозуміле смислове начинення поняття;

- формування понять на наочній основі, тобто основі зорових, слухових, рухових, тактильних відчуттів і сприймань та уявлень;
- організація на уроці активної мисленнєвої діяльності: аналіз, синтез, порівняння, класифікація, абстрагування, конкретизація і т. ін.;
- можливість використання сформованих понять у різноманітних умовах у процесі вирішення навчальних і життєвих задач [157].

Л. Виготський відзначав, що розвиток наукових понять у шкільному віці передусім є практичним питанням “надзвичайної важливості щодо завдань, які ставляться перед школою у зв’язку з навчанням учнів системи наукових понять” [24 : 184]. Психологічні механізми формування наукових понять, а отже, і термінів розкрито у працях П. Блонського і Л. Виготського [11, 24], які стали теоретичними засадами організації експериментального дослідження. Розглянемо їх більш докладно. Л. Виготський виступив з критичним аналізом теорії швейцарського вченого Ж. Піаже щодо засвоєння дитиною спонтанних і неспонтанних понять, які Ж. Піаже характеризує у світлі своєї авторської концепції розвитку егоцентричного мислення і мовлення, а також теорії Л. Толстого, який відривав процес засвоєння дитиною значеннєвого аспекту слова, тобто понять від процесу навчання, організованого втручання педагога у процес формування наукових понять [25 : 109-110].

Відтак, об’єктом експериментального дослідження Л. Виготського і його співробітника Ж. Шифа виступили життєві (термінологія Л. Виготського) або спонтанні (термінологія Ж. Піаже) чи побутові (термінологія Л. Толстого) і наукові або неспонтанні (термінологія Ж. Піаже) поняття, а предметом – процес формування означених понять у шкільному віці.

Життєві (спонтанні, побутові) поняття – це ті форми мислення або поняття, що розвиваються не у процесі засвоєння системи знань, які дитина одержує під прямим впливом навчання, у процесі організованого учіння під керівництвом учителя, а складаються у процесі практичної (побутової) діяльності школяра і безпосереднього спілкування його з людьми. Наукові

(неспонтанні) поняття – це наукова лексика, терміни, значеннєвий аспект яких відбиває істотні зв'язки, властивості і якості предметів, явищ певної галузі науки. Л. Виготський підкреслює, що розвиток спонтанних понять (життєвих, побутових) відбувається іншим шляхом, ніж наукових.

Розвиток наукових понять, а отже, і оволодіння термінами відбувається в умовах освітнього процесу, що є своєрідною формою систематичного співробітництва педагога й учня, у процесі якого відбувається дозрівання вищих психічних функцій дитини з допомогою дорослих. Це пов'язано, як зазначає вчений, з розвитком відносності причинного мислення, дозрівання певного рівня довільності наукового мислення, що стимулюється спеціально створеними умовами навчання. Своєрідне співробітництво дитини і дорослого, що є, за словами Л. Виготського, центральним елементом в освітньому процесі поряд з тим, що знання передаються учням у певній системі, сприяє більш ранньому дозріванню наукових понять. Крім того, рівень їх розвитку виступає “зоною найближчих можливостей”, “пропедевтикою” розвитку життєвих (спонтанних) понять [24 : 184].

Специфікою спонтанних (побутових, життєвих) понять є нездатність їх до абстрагування; це призводить учнів до неправильного користування ними. У свою чергу, слабким місцем наукових понять є їх вербалізм, недостатня насиченість їх конкретикою, схильність до абстрагування. Натомість їх сильний бік – можливість довільного використання, “готовність до дії” (за висловом Л. Виготського). Крім того, наукові поняття і терміни психологи називають “вищим, найбільш чистим і важливим” у теоретичному і практичному відношеннях типом неспонтанних понять.

На жаль, тривалий час у дитячій психології і шкільній практиці панувала думка, що наукові поняття не мають “власної внутрішньої історії розвитку”, вони не розвиваються, а тільки засвоюються дитиною в готовому вигляді із сфери мислення дорослих. Відтак, теорія і методика викладання окремих дисциплін подекуди і до сьогодні обмежується передаванням учням готових

знань і окремих понять. Л. Виготський виступив з критикою такого підходу до засвоєння учнями наукових понять і описав механізм розвитку саме наукових понять і термінів. Розглянемо його докладніше. Вчений пов'язує розвиток наукових понять з розвитком мислення. Поняття – це не просто сукупність асоціативних зв'язків, які засвоюються з допомогою пам'яті, не автоматична розумова навичка, а складний акт мислительної діяльності. Для засвоєння наукового поняття потрібно, щоб думка дитини піднялась у своєму внутрішньому розвитку на вищу сходинку для того, щоб у свідомості виникло поняття. За даними психології, поняття на будь-якій сходинці розвитку є актом узагальнення. Водночас незаперечним результатом усіх психологічних досліджень є положення, що поняття, психологічно представлені як значення слів, розвиваються. Сутність їх розвитку полягає насамперед у переході їх від однієї структури узагальнення до іншої. Будь-яке значення слова в будь-якому віці є узагальненням. Натомість значення слів розвиваються. Л. Виготський зазначає, що в той момент, коли дитина вперше засвоїла нове слово з певним значенням, “розвиток значення на цьому не завершилось, а тільки започаткувалось” [24 : 188].

Нове слово у свідомості дитини спочатку є елементарним узагальненням, тільки поступово, з розвитком дитина переходить до більш високих типів узагальнення, завершується цей процес утворенням справжніх істинних наукових понять. Відтак, шлях від першого знайомства з новим поняттям до того, як слово і поняття стають власністю дитини, є складним внутрішнім психічним процесом, в якому поступово від не зовсім чіткого розуміння нового слова, що ще розвивається, до активного використання цього слова дитиною у своїй діяльності і, нарешті, на завершальному етапі до його повного засвоєння. Л. Виготський дійшов такого педагогічного висновку: свідоме навчання учнів нових наукових понять і форм слова не тільки є можливим, але й може бути джерелом вищого розвитку власних понять дитини, тих, що вже склалися раніше, що можливе пряме навчання щодо засвоєння наукових понять у процесі

шкільного навчання [24 : 191].

Л. Виготський вивів певні закономірності щодо навчання і засвоєння наукових понять учнями. Опишемо їх.

- Наукові поняття не засвоюються і не заучуються дитиною, не запам'ятовуються механічно, а виникають і формуються за допомогою величезної напруги активності її власної думки.

- Утворення наукових понять такою самою мірою, як і спонтанних, не завершується, а тільки започатковується саме в той момент, коли дитина засвоює вперше нове для неї значення або термін [24 : 202].

- Тільки в певній системі поняття може набути усвідомленості й довільності. Водночас усвідомленість проходить через наукові поняття. Основна відмінність спонтанних понять від наукових у тому, що ними дитина оволодіває поза системою.

- Спонтанні поняття розвиваються знизу догори, від більш елементарних і низьких властивостей, до більш складних і вищих властивостей.

- Сила наукових понять виявляється в тій сфері, яка цілком визначається вищими властивостями понять – усвідомленістю і довільністю [24 : 262-263].

- Розвиток спонтанних і наукових понять є взаємопов'язаними процесами, які безперервно впливають один на одного. Розвиток наукових понять стає можливим тільки тоді, коли спонтанні поняття дитини досягли певного рівня, що притаманне початку шкільного віку. З іншого боку, вищі за структурою узагальнення, наукові поняття обов'язково призведуть до змін у структурі спонтанних понять.

- Навчання є одним із головних джерел розвитку наукових понять у дітей і виступає могутньою силою, що спрямовує цей процес.

Отже, з означених закономірностей засвоєння учнями понять можна дійти висновку, що навчання є провідним фактором і в оволодінні учнями науковою лексикою і термінологією.

Експериментальне дослідження щодо розуміння учнями шкільного віку

понять здійснив П. Блонський [11], зокрема вчений вивчав уявлення учнів про такі поняття, як сонце, земля, рослини, ліс, море, степ, люди, суспільні явища, рух, сила, машина, фабрика. Усі поняття (уявлення, за термінологією П. Блонського) автор поділив на дві категорії: ті, джерелом яких є власне зорове сприймання учнів (що відповідає життєвим, спонтанним поняттям, за термінологією Л. Виготського) і ті, джерелом яких є слово (дитина чує від когось або читає), тобто їх можна віднести до вербальних, наукових понять. П. Блонський на основі аналізу одержаних експериментальних даних також доводить розвиток понять у дитини і виокремлює стадії розвитку понять від спонтанних до наукових. За його даними, розвиток понять у школярів від молодших до старших класів проходить чотири стадії [11].

На першій стадії, що є характерною для першої половини передпубертального дитинства (дошкільний вік), ще відсутні узагальнення. Поняття дітей мають індивідуальний характер, вони пов'язані з безпосереднім досвідом дитини, її особистими враженнями від безпосереднього сприймання, спостереження дійсності. Якщо звернутися до досліджень Л. Виготського, то їх можна назвати “передпоняттями”, “псевдопоняттями”.

Друга стадія, за П. Блонським, характерна для другої половини передпубертального дитинства (1-3 класи). Поняття наповнюються значенням, смислом на основі узагальнень. Дитина виокремлює та й усвідомлює істотні, суттєві ознаки предметів і явищ.

Третя стадія розвитку понять характерна для учнів 4-6 класів, її вчений називає “шкільною” стадією. На цій стадії формуються цілеспрямовано під впливом шкільного навчання наукові поняття, при цьому значно розширюється функціональне поле використання наукових понять відповідно до галузей наук, які вивчаються за шкільними програмами.

Четверта стадія (старші класи) – в учнів формуються й усвідомлюються ними власне наукові поняття, терміни, при цьому вони формуються в певні системи як у межах однієї дисципліни (наукової галузі), так і на

міждисциплінарній основі (суміжних наукових галузей) [11 : 190-191].

Отже, розвиток понять у дитини відбувається, за даними П. Блонського, від спонтанних, побутових, життєвих до наукових, різного ступеня узагальнення і від них до термінів. Зауважимо, що П. Блонський звертає увагу педагогів на наявність хибних уявлень дітей як проміжний етап у формуванні наукових понять. Причинами хибних, помилкових уявлень, за словами П. Блонського, є: а) помилкове, неправильне (спотворене) сприймання довкілля; б) неправильне розуміння того матеріалу, який дитина почула, прочитала чи побачила; в) прийняття випадкової ознаки предмета чи явища за істотну, суттєву; г) захоплення деталізацією при аналізі того чи іншого поняття як результат недостатності знань.

Усі ці причини, зазначає вчений, легко можна подолати під впливом шкільного навчання. Отже, експериментальні дослідження Л. Виготського і П. Блонського розкрили механізми розвитку наукових понять, їх формування та стадії розвитку. Як бачимо, розвиток наукових понять проходить складний і суперечливий шлях від життєвих, спонтанних, побутових до наукових, різного ступеня узагальнення понять і далі до засвоєння термінів. Відтак, можна дійти висновку, що і збагачення лексичного запасу дитини в різні вікові періоди дитинства відбувається поетапно: від засвоєння побутової лексики через емоційно-художню, образну (експресивну), розмовну, публіцистичну до наукової і термінологічної лексики, період засвоєння якої припадає на середню і старшу школу. Провідним фактором збагачення словника учнів науковою і термінологічною лексикою, за Л. Виготським, є організоване, цілеспрямоване шкільне навчання, яке здійснюється під керівництвом учителя.

Логіка запропонованого дослідження вимагає з'ясувати співвідношення значення слова і поняття у психологічній науці. Відомо, що будь-яке поняття позначається словом. Слово узагальнює, тому воно є найбільш зручною, адекватною формою поняття. Терміни “слово” і “поняття” не збігаються: слово може позначати декілька понять (багатозначні слова); одне поняття може

виражатися декількома словами (синонімами); поняття може виражатися сполученням слів (сірчана кислота тощо); і, нарешті, є слова, які не позначають понять (вигуки). На думку О. Потебні, між значенням слова і поняттям немає повної відповідності, оскільки у слові міститься не сама думка, а її відбиток. Значення слова є ширшим від поняття, поняття ж є глибшим від значення [150].

Отже, співвідношення лексичного значення слова і поняття можна подати таким чином: за значенням поняття більш широкі за слово, оскільки охоплюють оцінний ряд та інші компоненти; значення вужче поняття у тому смислі, що охоплює лише розрізнявальні риси об'єктів, а поняття - більш глибокі і суттєві властивості; значення співвідноситься з найближчими (формальними, побутовими) поняттями, які відрізняються від змістових, наукових понять. Поняття, які лежать в основі лексичного значення слів, характеризуються нечіткістю, розмитістю меж, завдяки чому вони можуть “розтягуватися, збільшуватися в обсязі, що дозволяє використовувати слова для позначення предметів, які не мають ще позначення на даний момент” [105 : 262].

Нові підходи до вивчення семантики визначили трактування Л. Виготським поняття “значення”. Він розглядав його як із зовнішнього, соціального боку, так із внутрішнього - психофізіологічного. За Л. Виготським, “значення - це ідеальна, духовна форма кристалізації суспільного досвіду, суспільної практики людства. Розвиваючись в умовах суспільства, людина оволодіває вже готовими значеннями” [23 : 49]. Л. Вітгенштейн уважав, що значення слова - це його використання. За Ю. Степановим, “...значення - це вищий ступінь відображення дійсності у свідомості людини, той самий ступінь, що й поняття. Значення слова відбиває загальні і водночас істотні ознаки предмета, пізнані в суспільній практиці людей. Значення слова тяжіє до поняття як до своєї границі” [181 : 13].

Аналіз психолінгвістичної літератури дає можливість виділити декілька гіпотез щодо шляхів розвитку значення слова, а саме: гіпотеза генералізації; гіпотеза паралельних процесів; гіпотеза диференціації. Автором гіпотези

диференціації є Є. Кларк, який уважав, що дитина спочатку засвоює загальну ознаку значення, потім – специфічні, залежно від їх розташування в ієрархії. У працях Л. Виготського викладено гіпотезу генералізації, сутність якої полягає в переході від розвивального поняття однієї структури узагальнень до іншої: “... слово є спочатку узагальненням елементарного типу, і тільки під час свого розвитку дитина переходить до вищих рівнів узагальнень, закінчуючи цей процес утворенням наявних понять” [23 : 361].

Л. Виготський зазначає, що дитина досить рано засвоює цілу низку слів, значення яких для неї збігається з тими самими значеннями, що і в дорослих, тобто значення дитячих слів у багатьох випадках, особливо щодо конкретних предметів, пересікаються, що є достатнім для спілкування і взаєморозуміння: дитина засвоює від дорослих готове значення слів. Натомість вона не може засвоїти способу мислення дорослої людини, вона одержує продукт, схожий із продуктом мислення дорослого, але здобутий шляхом зовсім інших інтелектуальних операцій, іншим способом мислення. Відтак, дитина оперує поняттями, які тільки зовні схожі з поняттями дорослих і суттєво відрізняються від них за значеннєвим і смисловим аспектами. Такі дитячі поняття виникають на основі комплексного мислення. Їх Л.Виготський назвав “псевдокомплексами” або “псевдопоняттями”, які і становлять початкову стадію засвоєння дитиною значення слова і в подальшому наукових понять. Псевдопоняття, за Л. Виготським, є з’єднувальною ланкою між комплексним мисленням і науковим мисленням. Учений зазначає, що проміжний рівень “псевдопонять” може зустрічатися на будь-якому віковому етапі шкільного навчання під час зустрічі учнів з новою науковою і термінологічною лексикою [24].

Дослідження І.Енгліна (автора гіпотези паралельних процесів: диференціації й генералізації) присвячені проблемам розвитку внутрішнього лексикону людини. Учений вважав, що в основі групування слів за подібністю лежить тематичний принцип. Розвиток значення слів у дитини проходить шляхом від конкретного до абстрактного. Психолінгвістичні дослідження

(О. Шахнарович, Н. Юр'єва) довели, що саме “генералізація мовних явищ, а не імітація та мовленнєва практика є провідною закономірністю розвитку” [214 : 20]. Цим самим була підтверджена теорія генералізації Л. Виготського.

У науковій літературі дискутують і щодо сутності понять “значення” і “смысл” слова. Диференційоване тлумачення їх було започатковане Л. Виготським. Під “значенням”, за Л. Виготським, розуміють систему зв'язків, що стоять за словом і відбивають загальний людський досвід. “Смыслом” слова називають індивідуальне значення слова, виділене з об'єктивної системи зв'язків слова в мовленні окремої особи. У процесі навчання учні засвоюють і значення слова, і його смысл [24].

У започаткованому дослідженні нами враховано вчення логіки щодо термінознавчого поняття “дефініція”, що визначається як “...сформульований в явній і стислій формі основний зміст поняття” [56 : 45]. Воно ґрунтується на логічній операції визначення, у процесі якої розкривається зміст поняття. У логіці найглибше це питання висвітлене в роботах Д. Горського [40]. Логічна класифікація дефініцій, запропонована цим ученим, стала підґрунтям для термінознавчої розробки типології термінологічних визначень [124]. Поняття дефініції в термінознавчій роботі є настільки важливим, що практично всі термінологи дефінітивність (як і номінативність) вважають однією з найістотніших властивостей терміна.

Отже, розглянуті та проаналізовані психологічні теорії розвитку і формування наукових понять стали науковим підґрунтям побудови започаткованого дослідження щодо збагачення словникового запасу учнів старшого шкільного віку науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі.

2.1.2. Педагогічні засади лексико-термінологічної роботи з учнями.

Педагогічними засадами дослідження є дидактичні і лінгводидактичні принципи навчання (А. Богуш, І. Лернер, В. Скалкін, Л. Федоренко та ін.), а

також міждисциплінарний підхід у збагаченні мовлення учнів навчальною термінологічною лексикою (Г. Грибан, А. Єрьомкін, М. Левін, Н. Лошкарьова, В. Максимова, Ф. Соколова, В. Федорова та ін.).

Започатковуючи експериментальне дослідження, нами враховано положення загальнодидактичних принципів: науковості, доступності, свідомості, наступності і перспективності, систематичності, творчої активності, розвивального навчання, міцності засвоєння лексики, виховуючого навчання, єдності наукової теорії і практики, індивідуалізації і диференціації навчання.

Так, принцип науковості передбачав збагачення словникового запасу гімназистів науковою навчально-термінологічною лексикою, пов'язаною з науковим стилем мовлення і термінотворенням. Науковість навчання вимагала засвоєння гімназистами адекватного змісту кожного терміна і смислового розрізнення міжпредметної термінології, правильного наукового їх пояснення і оволодіння прийомами термінотворення.

Принципи доступності, індивідуалізації, диференціації, врахування індивідуально-психологічних особливостей передбачали добір наукової термінологічної лексики відповідно до програм певного класу, попередніх знань кожного учня та розробку диференційованих завдань за рівнем розвитку учнів.

Реалізація принципу свідомого засвоєння термінів передбачала побудову експериментальної методики на основі єдності розвитку мовлення, мови і мислення, слова і поняття, наукових понять і термінів. Принцип наступності і перспективності передбачав збагачення словникового запасу термінологічною лексикою з урахуванням засвоєної раніше в молодших і середніх класах і необхідністю створення бази для словникової роботи в наступних класах гімназії. Так, збагачення словника медико-біологічною термінологією відбувалося на основі актуалізації термінів із біології, зоології, анатомії і фізіології, що вивчалися в попередніх класах, а лінгвістичної і літературознавчої з урахуванням попередніх знань з української мови і літератури. Принцип зв'язку теорії з практикою виявлявся в тому, що вивчення термінологічної

лексики в гімназії зумовлене життєвою потребою, намаганням постійно вдосконалювати мовлення учнів, збагачення їхнього словникового запасу. Реалізація цього принципу відбувалася за такої організації процесу навчання, коли одержані знання на уроках мови знаходили прямий практичний вихід як на уроках з інших предметів, так і у процесі спілкування.

Крім загальнодидактичних було використано й лінгводидактичні принципи, тобто положення, що визначають як основні (загальні), так і другорядні (часткові) параметри процесу навчання української мови, а також найбільш ефективні засоби досягнення поставленої лінгводидактичної мети. Принципи навчання мови – це своєрідні правила навчальної діяльності вчителя, шляхи взаємодії вчителя й учнів, це вихідні положення, на яких ґрунтується зміст навчання, використання методів і прийомів побудови системи вправ, підготовки і проведення уроків української мови [9 : 6].

Витоки виокремлення лінгводидактичних принципів є ще у працях Ф. Буслаєва, І. Срезневського, К. Ушинського. А на сучасному етапі лінгводидактичні принципи описали О. Дудников, С. Караман, І. Олійник, М. Пентилюк, Л. Федоренко. Розкриємо ті спеціальні частково методичні принципи, які мають безпосереднє відношення до досліджуваної проблеми, а саме:

- розуміння мовних значень і одночасний розвиток лексичних і граматичних навичок (Л. Федоренко);
- принцип семантизації слів (С. Караман);
- комунікативний, системний, функціональний, контекстний (С. Караман, М. Пентилюк);
- екстралінгвістичний, парадигматичний і синтагматичний принципи (М. Баранов, Т. Ладиженська);
- стратегічний і тактичний принципи методики мови (О. Дудников).

Охарактеризуємо їх. Так, Л.П. Федоренко відзначає, що принцип розуміння мовних значень полягає в тому, що мова як предмет навчання є

знаковою системою, яка кодує позамовну дійсність. Мовлення учнів тільки тоді буде розвиватись, якщо вони набувають здатності розуміти лексичне і граматичне значення слова, словосполучення, речення, тобто якщо запам'ятовується матеріальна оболонка відповідного мовного знака і правильно співвідноситься з явищем позамовної реальності [200]. Означений принцип вимагав побудувати експериментальну роботу щодо збагачення словникового запасу учнів термінологічною лексикою у взаємозв'язку з вивченням фонетики, лексики, морфології і синтаксису. На кожному уроці експериментального навчання відбувалось ознайомлення учнів з новою термінологічною лексикою, що вимагало реалізації наступного принципу – тлумачення значення термінів або семантизації слів (дефініція, контекст, синонім, антонім). Уведення нових слів-термінів у словник учнів після семантизації, за словами М. Баранова, є другою, досить важливою галуззю словникової роботи [120 : 250].

Слово як одиниця мови має такі особливості: безпосередній зв'язок з предметним світом, смислові (семантичні) зв'язки з іншими словами, вияв лексичного значення залежно від інших слів, зв'язок слова, що вживається, із завданнями його вибору в різних стилях мовлення. У цьому зв'язку ми враховували такі принципи: екстралінгвістичний – співвідношення слова-терміна з реаліями, з конкретним значенням; парадигматичний – показ слова-терміна в його асоціативних зв'язках: родо-видових, синонімічних, антонімічних, тематико-смислових, лексико-семантичних, дериваційних; синтагматичний принцип – показ можливого словесного оточення нового слова з метою з'ясування його валентних зв'язків.

Зазначимо, що комунікативна мета засвоєння української мови вимагає під час організації процесу навчання орієнтуватися на принципи системності (системна організація мовного матеріалу, взаємозв'язок усіх аспектів мовної системи) і комунікативності (сфера застосування мови, тема, ситуація, функціонування мовних явищ у мовленні). М.І. Пентилюк зазначає, що такий взаємозв'язок комунікативних і власне мовних системних принципів засвоєння

мови найбільш доцільним вважається саме в лексиці, є необхіднішим саме через те, що лексика пов'язана з позамовною дійсністю, зі світом предметів, явищ, понять, з культурно-історичним досвідом народу – носія мови [119 : 92].

О. Дудников виокремлює принципи стратегічного і тактичного характеру. Стратегічні принципи навчання мови – це: а) активізація розвивального впливу думки на мовлення і мовлення на думку допомагає віднайти оптимальне розв'язання питань щодо мети і завдання вивчення мови у школі, шляхів розвитку пізнавальних здібностей учнів на уроках мови, засобів стимулювання зацікавленості до роботи з термінологічною лексикою; б) зумовленість збагачення словникового запасу учнів науковою навчальною термінологією, комунікативною функцією мови і підвищенням загальної мовної культури учнів; в) розкриття естетичної функції рідної мови у змісті наукової термінологічної лексики.

Відповідно до структурно-лінгвістичної специфіки мови О. Дудников виводить такі тактичні принципи методики мови: а) надання переваги індукції як способу мислення у процесі вивчення окремих явищ і категорій мови; б) взаємозв'язок окремих рівнів мови у процесі їх вивчення у школі за умови обов'язкового пізнання внутрішньої системи одиниць і законів кожного рівня; в) опора на одиниці мовлення під час вивчення окремих рівнів мови і на одиниці мови під час опрацювання різних жанрів мовлення [55 : 13-18].

Усі принципи, які було покладено в основу експеримента, взаємопов'язані, взаємозумовлені, взаємозалежні, що дозволило побудувати ефективну лінгводидактичну модель збагачення словникового запасу учнів гімназії науковою навчально-термінологічною лексикою.

Наступною теоретичною позицією побудови експериментального навчання виступив міждисциплінарний підхід у збагаченні словника учнів-гімназистів міжпредметною термінологією. Міжпредметні зв'язки у навчанні було висвітлено ще у працях К.Д. Ушинського, який зазначав, що “неприйнятним” є той навчальний процес, де “одна наука йде слідом за іншою,

ніде не перетинаючись, хоча це і впорядковано у програмі та хаотично в голові учня” [199 : 202].

Зауважимо, що до сьогодні у вітчизняній науці не існує єдиного погляду на міжпредметні зв'язки. Одні вчені тлумачать їх як дидактичний принцип (М. Левін, Н. Лошкарьова, В. Максимова, С. Рашкова), інші як дидактичну (В. Хомутський, В. Федорова, В. Максимова, А. Усова, М. Черкес-Заде) чи педагогічну (Ф. Соколова) умову. За П. Кулачіним, міжпредметні зв'язки – це система роботи вчителя і учнів, що допомагає скористатися змістом “суміжних” дисциплін у навчанні. В. Щуман міжпредметні зв'язки відносить до засобів формування в учнів матеріалістичного розуміння про взаємозалежність явищ природи [57]. Зазначимо, що більшість учених негативно ставиться до розгляду міжпредметних зв'язків як дидактичного принципу. У сучасній педагогіці усталився погляд на міжпредметність як засіб розвитку предметності, прагнення якісно вдосконалити освіту і при цьому не втратити нічого позитивного із минулого [49].

У дослідженні міждисциплінарні зв'язки використано як засіб організації експериментального навчання і як педагогічна умова ефективного засвоєння учнями наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі.

Відтак, міжпредметні зв'язки – це такі зв'язки між компонентами навчального процесу, які: а) зумовлені, по-перше, реальними взаємозв'язками між сферами дійсності, що вивчаються у школі, і, по-друге, необхідністю відтворення цих взаємозв'язків у свідомості учнів; б) полягають у взаємному узгодженні суміжних (коригувальних) компонентів змісту освіти і виражені у програмах та підручниках; в) сприяють формуванню наукового світобачення учнів, забезпечують найкращі умови для формування в учнів цілісного уявлення про навколишню дійсність; оптимізації процесу формування багатьох якостей особистості людини, що є варіантним виховним завданням окремих предметів [45].

Аналіз стану дослідженості означеної проблеми і досвід реалізації

міжпредметних зв'язків у середній школі засвідчив, що це логічна система викладання і вивчення більшості навчальних дисциплін, що зумовлена не тільки сучасним станом освіти, але й чітко вираженою інтеграцією гуманітарних, соціальних, природничих і технічних наук. Для вивчення складних проблем сучасності науки мають об'єднуватись у суміжних і загальних питаннях, що є їх об'єктом і предметом. У цьому випадку шкільні міжпредметні зв'язки мають організаційно відтворювати об'єктивні процеси і тенденції інтеграції наук. На наш погляд, цінність виявлення і здійснення міжпредметних зв'язків у навчально-виховному процесі полягає не тільки у формуванні у школярів інтегрованих знань, умінь і навичок, а й в наявності нових ідей інтеграції, тобто у процесі навчання міжпредметні зв'язки повинні виконувати не тільки навчальну і розвивальну, а й виховну функції.

У методичній і педагогічній літературі немає єдиної класифікації міжпредметних зв'язків. Так, в основі низки класифікацій лежить тимчасовий фактор. Розрізняють попередні, супутні і перспективні зв'язки [116]. Прикладом попередніх зв'язків є вивчення анатомії людини в 9 класі і анатомо-гістологічної термінології (основи латинської мови з медичною термінологією) в 10 медичному класі. Прикладом супутніх зв'язків є закріплення і систематизація знань з розділу “Лексикологія” і одночасне використання цих знань на уроках літератури. А вивчення в 10 класі фармацевтичної термінології, ознайомлення зі складовими частинами рецепту і оформленням рецептурного рядка дає змогу обрати в 11 класі спецкурс за профілем “Основи фармакології”, що є прикладом перспективних зв'язків.

Міжпредметні зв'язки класифіковано за видами знань і за видами діяльності. Розрізняють міжпредметні зв'язки на рівні знань і на рівні видів діяльності [45]. На рівні знань вони розкриваються за допомогою мови, теорії або прикладної частини. Здійснення зв'язків на рівні видів діяльності досягається різноманітними методами навчання і організаційними формами. Інші автори, виходячи зі спільності структури навчальних предметів і структури

процесу навчання, розрізняють змістово-інформаційні, операційно-діяльнісні та організаційно-методичні зв'язки [60]. На основі вивчення методичного і дидактичного досвіду, нами було виокремлено внутрішні і зовнішні міжпредметні зв'язки. Внутрішні – це зв'язки між різноманітними об'єктами, що вивчаються в різних розділах української мови, літератури, біології, основ латинської мови з медичною термінологією тощо, а зовнішні – зв'язки об'єктів, проблем, явищ, що вивчаються з різних боків і позицій в різноманітних гімназичних дисциплінах. У науково-методичній літературі докладно висвітленими є міжпредметні зв'язки у викладанні мови і літератури.

Уперше взаємозв'язок викладання мови і літератури в методичному аспекті та в практичному плані був висвітлений Ф. Буслаєвим [18]. І сьогодні актуальна його думка щодо трьох елементів системи вивчення літератури: читання і розбір твору, висновки з теорії літератури і письмові роботи. Їх взаємозв'язок у навчальному процесі виявляє себе у взаємозв'язку викладання літератури з викладанням мови. Ідеї нерозривного зв'язку змісту художнього твору і його мови є у творах І. Франка, який підкреслював, що чим мова “чистіша і ближча до народної..., тим живішим... буває зміст, і навпаки, в міру віддалення від живої мови і її натурального виразу... її зміст писань робиться мертвим..., письменник мусить поперед усього владати мовою свого народу” [автор – Є.К.] [204 : 191].

Є. Пасічник зазначає, що “...міжпредметні зв'язки забезпечують всебічний підхід до літературних явищ. Вони є виявом того спільного, що єднає художню літературу з іншими навчальними предметами. Тому вчитель-словесник, аналізуючи художні твори, безпосередньо спирається на ті знання учнів, яких вони набули у процесі вивчення інших дисциплін, зокрема літератури, мови, історії” [138 : 12].

У дисертаційному дослідженні Г. Грибан зазначається, що зв'язок мови та літератури – внутрішній. Він лежить у самій сутності цих двох предметів. Уроки мови готують такий ґрунт для сприймання слова, який дає можливість бачити

новий його зміст, відчувати його образний смисл безпосередньо у контексті. Звернення до літературного матеріалу вносить в організацію уроку мови живий естетичний струмінь, створює емоційну основу для засвоєння лінгвістичних знань, а опора на знання мовних закономірностей допомагає глибше усвідомлювати естетичні можливості слова в художньому творі. Специфіка здійснення взаємозв'язку у вивченні мови та літератури зумовлена ще й тим, що в літературі учні зустрічаються з прирошеним, естетичним значенням слова, словесним художнім образом, який, як уже зазначалось, є явищем не мови, а мовлення і створюється на основі об'єктивних властивостей слова як одиниці мови [42].

О. Потебня зосередив свій науковий пошук на дослідженні співвідношення мови і мислення, психології творчості і сприймання художньої літератури. “У слові, - підкреслював учений, - ми розрізняємо зовнішню форму, зміст, що об'єктивується за допомогою звука, і внутрішню форму, або найближче етимологічне значення, той спосіб, яким виражається зміст” [150 : 175]. Саме він переконливо довів, що історія літератури повинна все більше зближуватися з історією мови, терміни, які розглядаються в літературознавстві, мають збагачувати саму мову учнів. Ці положення спрямували вчителя літератури на пошук шляхів зближення викладання мови та літератури і ставали орієнтиром у його вирішенні. О. Потебня розкрив природу образності і дав поштовх до подальшого вивчення взаємозв'язку слова і образу, мислення і мови, естетики і поетики, що мало і має виключно важливе значення для практики школи взагалі і, зокрема, для забезпечення взаємозв'язків у викладанні мови та літератури. У науковій літературі є чималий доробок у вивченні міжпредметних зв'язків фізики і математики та інших природничих дисциплін (В. Максимова, В. Михеєв, А. Усова, В. Хомутицький та ін.). На жаль, відсутні дослідження щодо роботи вчителя з термінологічною навчальною лексикою на міжпредметній основі.

Зауважимо, що в останній час активізувався інтегрований підхід до

вивчення декількох предметів, проведення інтегрованих уроків (О. Біляєв, Т. Донченко, Ю. Колягін, О. Савченко, В. Тименко та ін.). Зокрема, С. Караман наголошує на впровадженні у практику роботи гімназії гуманітарного профілю методики розвитку дослідницьких і творчих здібностей учнів старших класів на засадах інтеграції [69]. Автор зазначає, що формування цілісного уявлення про зміст і структуру мовної освіти, теоретичних знань і практичних умінь у філологічно здібних учнів можливе за умови забезпечення єдиного методологічного, методичного, наукового, естетичного рівня навчання як гімназійного курсу мови, так і спеціальних лінгвістичних курсів. Їх специфіка, за словами С. Карамана, полягає в тому, що вони тісно пов'язані, з одного боку, з основним курсом мови, з українською літературою, а з іншого – вони є органічним продовженням, інтегруючими курсами, що виникли на стику лінгвістики і літературознавства, лінгвістики і природничих наук [69 : 100-101].

У запропонованому дослідженні було реалізовано міждисциплінарний та інтегрований підходи до роботи вчителя у старших класах гімназії з науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі, а саме: були задіяні такі навчальні предмети, як українська мова, українська література, біологія й основи латинської мови з медичною термінологією.

Відповідно до теоретичних позицій дослідження було виокремлено педагогічні умови, які сприяли ефективному збагаченню словникового запасу учнів гімназії науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі. Серед них:

- міжпредметні зв'язки у збагаченні словникового запасу учнів науковою навчально-термінологічною лексикою (лінгвістичною, літературознавчою, біологічною, медичною);
- усвідомлення гімназистами взаємозв'язку і відмінностей дефініцій: “слово”, “поняття” і “термін”, “наукова навчально-термінологічна лексика” і “міжпредметна термінологія”;
- залучення учнів до активної діяльності зі словником наукової

навчально-

термінологічної лексики на міжпредметній основі;

- забезпечення позитивно-емоційних стимулів у процесі роботи з міжпредметною науковою навчально-термінологічною лексикою.

Визначені педагогічні умови були задіяні в побудові лінгводидактичної моделі та експериментальної методики щодо збагачення словника гімназистів науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі.

2.2. Характеристика рівнів засвоєння учнями навчальної термінологічної лексики на міжпредметній основі

Метою констатувального етапу експерименту було з'ясування початкового рівня засвоєння учнями наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі. В експерименті брали участь 150 учнів гімназії № 2, СЗОШ № 117, СЗОШ № 10 і ліцею “Приморський” м. Одеси (10-11 класи).

Були задіяні такі суміжні навчальні предмети: українська мова, українська література, біологія, основи латинської мови з медичною термінологією. Вибір означених навчальних дисциплін зумовлений, з одного боку, наявністю значної кількості спільних термінів у всіх цих навчальних предметах, із якими гімназисти зустрічаються щодня на уроках з різних дисциплін, а з іншого – відсутністю цілеспрямованої роботи як учителів-словесників, так і вчителів-предметників з міжпредметною термінологічною лексикою.

Започатковуючи експериментальну роботу, насамперед було визначено критерії і показники засвоєння учнями гімназії наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі (див. табл. 2.1).

Критерій – це ознака, міра оцінювання досліджуваного явища та тих змін, які відбулися в розвитку окремих складових чи всієї особистості в результаті експериментального навчання та виокремлених педагогічних умов, за яких визначена гіпотеза відповідає чи не відповідає результатам експерименту

[158 : 31]. Критерії оцінювання зорієнтовані на зіставлення вихідних рівнів

Таблиця 2.1

**Критерії і показники засвоєння учнями наукової
навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі**

Критерії	Показники
Гносеологічний	Обізнаність учнів з: - біологічною; - медичною; - лінгвістичною; - літературознавчою; міжпредметною науковою навчально-термінологічною лексикою.
Репродуктивний	- вміння виділити з тексту терміни і пояснити, з якої вони наукової галузі; - вміння створювати нові терміни різними способами; - вміння визначати міжпредметну наукову навчально-термінологічну лексику; - вміння працювати з термінологічними словниками.
Оцінно-рефлексійний	- вміння адекватно оцінювати свою навчальну діяльність з науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі (самооцінка); - вміння адекватно оцінювати діяльність інших учнів щодо роботи з науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі (взаємооцінка).

засвоєння учнями наукової навчально-термінологічної лексики за традиційною експериментальною методикою навчання. Показник – це ознака, що дає можливість виокремити найбільш суттєві аспекти навчальної діяльності і дати їм адекватну оцінку [35 : 263].

До кожного критерію і показника було розроблено тестові завдання. Опишемо їх.

Гносеологічний критерій

Показник: біологічна термінологія

Завдання 1.

Мета: з'ясувати обізнаність учнів з біологічною науковою навчальною термінологією відповідно до зазначених розділів.

Інструкція до виконання. З-поміж поданих термінів підкреслити потрібні.

1. Підкреслити терміни, що зв'язані з вивченням теми “Кров. Кровообіг”: кровonosні судини; гуморальна регуляція; органи кровообігу; дихальні рухи; серцевий цикл; лейкоцити; еритроцити.
2. Підкреслити терміни для позначення опорно-рухової системи: кістковий мозок; гіподинамія; пульс; гематогенез; епістрофей; фенілкетонурія; верхня щелепа.
3. Підкреслити терміни, що є назвами процесів розмноження та індивідуального розвитку: статеві органи; мутаційна мінливість; рекомбінація; тестостерон; овогенез; кровотеча; метафаза мейозу.
4. Підкреслити терміни, що вивчаються у розділі “Травлення та живлення”: овуляція; слизова оболонка; нервова система; травна система; магістральна артерія; виразка шлунку; гастрит.
5. Підкреслити терміни, що вивчаються у розділі “Виділення”: рефлексорне слиновиділення; сечовиділення; нефрон; фібриноген; лейкоцитоз; ниркова миска; уретрит.
6. Підкреслити терміни з розділу “Молекулярні основи біології”: піелонефрит; біополімери; молекулярна генетика; фенотип; онтогенез; зигота; терморегуляція.
7. Підкреслити терміни з розділу “Шкіра”: епідерміс; протеїни; реабсорбція; кутикула; дерматит; сальні залози; цитоплазми.
8. Підкреслити терміни, що вивчаються у розділі “Основи вищої нервової діяльності”: рефлексорна дуга; психастенія; зорова сенсорна система; сенсорна пам'ять; динамічний стереотип; інстинкт; перетинка овального вікна.
9. Підкреслити терміни з розділу “Екологія людини”: екосистеми; атавізм;

біогенез; біоценоз; автотрофи; продуценти; мутація.

10. Підкреслити терміни з розділу “Біохімія”: амінокислоти; гідрофільні речовини; мембрана біологічна; мітохондрії; пептидний зв’язок; пектинові речовини; рибосоми.

Показник: медична термінологія

Завдання 2.

Мета: виявити обізнаність учнів з медичною науковою навчально-термінологічною лексикою.

Інструкція до виконання. Серед поданих термінів підкреслити потрібні.

1. Підкреслити анатомічні терміни: *fractura claviculae* (*перелом ключиці*); *arteria transversa* (*поперечна артерія*); *keratotomia* (*розтин рогової оболонки*); *massa pilularum* (*пілюльна маса*); *bronchus sinister* (*лівий бронх*).

2. Підкреслити фармацевтичні терміни: *plantae medicatae* (*лікарські рослини*); *substantia ossea* (*кісткова речовина*); *tinctura Valerianae* (*валеріанова настоянка*); *columna vertebralis* (*хребетний стовп*); *pulvis subtilis* (*дрібний порошок*)

3. Підкреслити клінічні терміни: *species sedativae* (*заспокійливий збір*); *facies articularis* (*суглобова поверхня*); *cystoplegia* (*параліч сечового міхура*); *adenectomy* (*видалення залози*); *dyspnoe* (*розлад дихання, задишка*).

4. Підкреслити терміни-словосполучення, що відповідають схемі –

Ім. (Н.в.) + узгоджене означення:

capsula interna (*внутрішня капсула*); *fossa cranialis* (*черепна ямка*); *facies maxillae* (*поверхня верхньої щелепи*); *caput costae* (*головка ребра*); *musculus intercostalis* (*міжреберний м’яз*).

5. Підкреслити терміни-словосполучення, що відповідають схемі -

Ім. (Н.в.) + неузгоджене означення:

septum nasi (*перегородка носа*); *sutura cranii* (*шов черепа*); *facies articularis* (*суглобова поверхня*); *corpus vertebrae* (*тіло хребця*); *vertebra cervicalis* (*шийний хребець*).

6. Підкреслити терміни-словосполучення, що відповідають схемі -

Ім. (Н.в.) + неузгоджене означення + узгоджене означення:

fossa glandulae lacrimalis (ямка слізної залози); sulcus arteriae vertebralis (борозна хребцевої артерії); articulatio capitis costae (суглоб головки ребра); processus articularis superior (верхній суглобовий відросток); processus vertebrae lumbalis (відросток поперекового хребця).

7. Підкреслити терміни-словосполучення, що відповідають схемі -

Ім. (Н.в.) + узгоджене означення + узгоджене означення:

sulcus palatinus major (велика піднебінна борозна); facies linguae inferior (нижня поверхня язика); musculus zygomaticus minor (малий виличний м'яз); extractum Crataegi fluidum (рідкий екстракт глоду); species cholagogae amarae (гіркий жовчогінний збір).

8. Підкреслити терміни-словосполучення, що відповідають схемі -

Ім. (Н.в.) + неузгоджене означення + неузгоджене означення

cartilago septi nasi (хрящ перегородки носа); phalanges digitorum pedis (фаланги пальців ноги); Hydrargyrum praecipitatum album (біла осаджена ртуть); folia Menthae piperitae (листя м'яти перечної); infusum herbae Thermopsidis (настій трави термонсиса).

9. Підкреслити терміни-словосполучення, що відповідають схемі -

Ім. (Н.в.) + узгоджене означення + неузгоджене означення:

musculus latissimus dorsi (найширший м'яз стини); unguentum Xeroformii ophthalmicum (очна мазь ксероформу); haematoma medullae spinalis (гематома спинного мозку); musculus depressor anguli oris (м'яз - опускач куточка рота); extractum Aloës fluidum (рідкий екстракт алое).

10. Підкреслити терміни-назви солей: *acidum hydrochloricum (соляна кислота);*

Aluminii hydroxidum (алюмінія гідроксид); Cocaini hydrochloridum (кокаїна

гідрохлорид); Platyphyllini hydrotartras (платифіліна гідротартрат); Natrii

hydrocarbonas (натрія гідрокарбонат).

Показник: лінгвістична термінологія

Завдання 3.

Мета: з'ясувати обізнаність учнів з лінгвістичною науковою навчально-термінологічною лексикою.

Інструкція до виконання. Серед поданих термінів підкреслити потрібні.

1. Підкреслити терміни, що стосуються лише фонетики: звуки мови; знаки письма; апостроф; букви; голосні звуки; дзвінки приголосні; орфоепічний словник.
2. Підкреслити терміни, що стосуються лише орфографії: наголос; подвоєння букв; склад, спрощення приголосних; вживання апострофа; орфографічний словник; орфограма.
3. Підкреслити терміни, що стосуються лише лексикології: загальноживані слова; службові частини мови; термін; складне речення; порівняльний зворот; лексичне значення слова; граматичне значення слова.
4. Підкреслити терміни, що стосуються лише розділу “Будова слова”: основа слова; твірна основа; суфікс; словотворчий суфікс; похідні слова; спільнокореневі слова; корінь.
5. Підкреслити терміни, що стосуються лише синтаксису: твірна основа слова; граматична основа речення; спосіб складання; словосполучення; складне речення; знак оклику; окличне речення.
6. Підкреслити термін, що називає самостійну незмінну частину мови: прикметник; іменник; частка; прислівник; числівник; дієслово; сполучник.
7. Підкреслити термін, який не є назвою частини мови: дієслово; прикметник; прислівник; дієприслівник; числівник; займенник; прийменник.
8. Підкреслити терміни, що є назвами способів передачі чужого мовлення: пряма мова; речення; звертання; діалог; цитата; інтонація; непряма мова.
9. Підкреслити терміни, що є назвами розділових знаків: інтонація; кома; тире; дефіс; крапка; наголос; знак запитання.
10. Підкреслити лінгвістичні терміни, які збагачують мову текстів художньої літератури: синоніми; звертання; переносне значення слова; фразеологізми;

службові частини мови; порівняння; епітети.

Показник: обізнаність з науковою навчально-термінологічною літературознавчою лексикою

Завдання 4.

Мета: виявити обізнаність учнів з науковою навчальною літературознавчою термінологією.

Інструкція до виконання. Серед поданих термінів підкреслити потрібні.

1. Визначити жанр твору Панаса Мирного “Хіба ревуть воли, як ясла повні?..”: історичний роман; соціально-побутова повість; соціально-психологічний роман; драма; психологічна драма.
2. Підкреслити жанри драматичних творів: соціальна комедія; історичний роман; соціально-побутова психологічна драма; водевіль; громадянська лірика.
3. Підкреслити літературний твір, що за жанром є драмою-феєрією: “Intermezzo” М. Коцюбинського; “Бояриня” Л. Українки; “Кайдашева сім’я” Нечуя-Левицького; “Лісова пісня” Л. Українки, ”Новина” В. Стефаника.
4. Новела – це:
 - народне оповідання про вигадані події;
 - невеликий літературно-публіцистичний твір викривального характеру;
 - невеликий розповідний твір з небагатьма дійовими особами, присвячений окремій події в житті людини;
 - ліро-епічний твір про історичні чи соціально-побутові події;
 - невеликий віршований твір, що співається.
5. Підкреслити жанр літературного твору В. Стефаника “Новина”: психологічна новела; психологічна драма; соціально-психологічний роман; громадянська лірика; соціальна комедія.
6. Підкреслити відомі вам жанри лірики: інтимна; ліро-епічна; громадянська; соціально-побутова; пейзажна.

7. Підкреслити основні жанри епосу: оповідання; роман; кіноповість; повість; пісня.
8. Підкреслити види трискладових стоп: ямб; дактиль; пірихій; амфібрахій; анапест.
9. Літературний твір О. Довженка “Зачарована Десна” – це (підкреслити потрібне): роман у віршах; кіноповість; роман у новелах; роман-хроніка; соціально-побутова повість.
10. Підкреслити жанри драматичних творів: комедія; драматична поема; усмішка; байка; трагедія.
11. Підкреслити визначальні ознаки силабо-тонічної і тонічної системи віршування: різноманітність ритміки; алітерація; однакова кількість наголосів у рядках; різне число ненаголошених складів; поєднання епосу і лірики.

Показник: обізнаність із міжпредметною науковою навчальною термінологією

Завдання 5.

Мета: виявити обізнаність учнів з міжпредметною науковою навчально-термінологічною лексикою.

1. Підкреслити термін, що вживається в міжпредметній лексиці (мова, література, біологія, медицина): синтаксис; пунктуація; морфологія; фонетика; словотвір.
2. Підкреслити терміноелементи, за допомогою яких створюються лінгвістичні та медико-біологічні терміни: *-логія* (наука); *-метрія* (визначення розміру); *-графія* (процес зображення); *-ергія* (робота, дія); *-грама* (відбиток зображення).
3. Навести приклади лінгвістичних та медико-біологічних термінів зі спільним терміноелементом *-логія*.
4. Навести приклади лінгвістичних та медико-біологічних термінів зі спільним терміноелементом *-грама*.
5. Підкреслити мовленнєві конструкції, в яких медико-біологічний термін “серце” може утворювати філологічні терміни (лінгвістичні, літературознавчі):

вид усної народної творчості (прислів'я, приказки, загадки); пряме та переносне значення слова; афоризм; фразеологізм; тропи.

6. У слові “морфологія”, що є терміном міжпредметної лексики, вичленити корінь. Що він означає?

7. Вказати лінгвістичні терміни, що збагачують мову текстів художньої літератури: синоніми; звертання; переносне значення слова; фразеологізми; службові частини мови; порівняння; епітети.

Репродуктивний критерій

Показник: уміння виділити терміни з тексту і пояснити, з якої вони наукової галузі

Завдання 1.

Мета: з'ясувати вміння учнів виокремлювати терміни з тексту і пояснити, з якої вони наукової галузі.

Інструкція до виконання. Учням пропонується чотири невеликих тексти, з яких потрібно виписати терміни і пояснити, до яких наукових галузей вони належать.

1. На папері червоному – двадцять п'ять деяких малоймовірних, але важливих технічних можливостей. Штучний мозок, штучне вирощування людських органів, тривалий анабіоз людей – на роки й століття, безпосередня передача інформації в людську пам'ять, хімічний та біологічний контроль над характером і розумом, виробництво ліків, еквівалентних живій плазмі, технічний еквівалент телепатії... (Тихоша В.І., Плющ М.Я., Караман С.О. Рідна мова: Підручник для 10 кл. гімназій, ліцеїв та шкіл з поглибленим вивченням української мови. – К.: Освіта. – 2004. – С. 116).

2. Щоб свідомо вивчати і краще запам'ятовувати медичні терміни, необхідно навчитись аналізувати ці слова, тобто знаходити корінь, суфікс, префікс, основу, закінчення; вміти визначати походження слова; розуміти значення найбільш уживаних грецьких і латинських елементів, з яких утворено термін; запам'ятати певну кількість найбільш уживаних синонімів та антонімів. (Козовик І.Я.,

Шипайло Л.Д. Латинська мова: Підручник. – К.: Вища школа, 1993. – С. 58).

3. Аналізуючи структуру медичних термінів (анатомічних, клінічних, фармацевтичних), можна помітити, що деякі з них утворені від одних і тих же коренів латинських або грецьких слів і є спорідненими; склад інших іноді важко визначити. Напр.: слова *choledochus* – жовчний, *cholagogus* – жовчогінний, *cholaemia* – наявність жовчі в крові, *Cholenzymum* – холензим, жовчогінний засіб утворені від *chole* – жовч. (Козовик І.Я., Шипайло Л.Д. Латинська мова: Підручник. – К.: Вища школа, 1993. – С. 59).

4. Для зображення подій, життя героїв, їх діяльності, переживань, мрій письменник користується такими основними способами викладу: розповіддю, описом, діалогом, монологом. (Лакиза М.П., Машура М.І., Фединець П.І. Українська література: Підручник для 8 кл.– К.: Радянська школа, 1989.– С. 353).

Показник: уміння створювати нові терміни різними способами

Мета: виявити вміння учнів утворювати нові терміни різними способами.

Завдання 2.

Учням пропонувалось:

- а) навести приклади термінів-словосполучень (серед лінгвістичних, літературознавчих, біологічних, медичних) однакової синтаксичної конструкції;
- б) навести приклади словосполучень, у яких би слово “корінь” виступало частиною лінгвістичного, біологічного і медичного термінів.

Завдання 3.

Учням пропонувалось утворити терміни морфологічним і синтаксичним способом.

Морфологічний спосіб (афіксація)

а) утворити терміни за допомогою:

- префікса **без-** + прикм.
- префікса **від-** + дієпр., прикм.
- префікса **не-** + прикм.

б) утворити терміни за допомогою:

- суфікса **-аці(я)**
- суфікса **-ість**
- суфікса **-ни(я)** (від дієслівних основ)
- суфікса **-ов-**

в) утворити терміни-композиції (складні слова):

г) утворити терміни-аббревіатури:

Синтаксичний спосіб (терміни-словосполучення)

- а) утворити двочленні ТС
- б) утворити тричленні ТС
- в) утворити багаточленні ТС

Показник: уміння визначати міжпредметну наукову навчальну термінологію; працювати з термінологічними словниками

Мета: виявити вміння учнів визначати міжпредметну наукову навчально-термінологічну лексику в процесі роботи з термінологічними словниками.

Завдання 4.

- Виписати в зошит зі словника лінгвістичних термінів [27] 10 термінів, які вживаються в інших галузях науки, пояснити їх значення.
- Виписати в зошит з біологічного словника [10] 10 термінів, які вживаються в інших галузях науки, пояснити їх значення.
- Виписати в зошит зі словника літературознавчих термінів [104] 10 термінів, які вживаються в інших галузях науки, пояснити їх значення.
- Виписати в зошит зі словника медичних термінів [174] 10 термінів, які вживаються в інших галузях науки, пояснити їх значення.

Завдання 5.

Вказати рядок, в якому всі слова є термінами. Виписати терміни міжпредметної наукової навчально-термінологічної лексики [188 : 167]:

- а) суцвіття, святиня, біологія, мудрість, біль;
- б) варення, пошта, морфема, кельти, суть;

в) епітет, фонема, морфологія, жовч, аналіз;

г) сила, міра, гріх, дифузія, лінгвістика.

Оцінно-рефлексійний критерій

Показник: уміння адекватно оцінювати свою діяльність з науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі

Мета: виявити вміння учнів оцінювати результати своєї роботи з науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі.

Завдання 1.

1. Учням було запропоновано контрольну роботу за завданнями гносеологічного і репродуктивного критеріїв (див. стор. 107-116), пропонувалось поставити собі оцінку, мотивувати її.

2. Учням випускного класу пропонувалось заповнити картку самооцінки своїх знань наукової навчально-термінологічної лексики з кожної дисципліни, міжпредметної лексики та вміння працювати із термінологічними словниками.

Картка самооцінки учня

Предмет, терміни	Оцінка									
	Висока		Достатня		Задовільна		Низька		Не знаю	
	знан ня	вмін ня	знан ня	вмін ня	знан ня	вмін ня	знан ня	вмін ня	знан ня	вмін ня
1. Рідна мова										
2. Українська література										
3. Біологія										
4. Основи латинської мови з медичною термінологією										
5. Міжпредметна лексика										

Показник: уміння адекватно оцінювати діяльність інших учнів щодо роботи з термінологічною лексикою

Мета: виявити знання і вміння учнів оцінювати результати роботи інших учнів з науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі.

Завдання 2.

1. Учням, які оцінювали свою контрольну роботу, пропонувалось обмінятися один з одним і написати анотовану рецензію.

2. Провести взаємоперевірку контрольних робіт, мотивувати виставлені оцінки.

Проаналізуємо одержані дані за кожним критерієм окремо. Результати виконання завдань за гносеологічним критерієм оцінювались за системою одержання балів у межах кожного показника. Правильне виконання завдань за кожним показником оцінювалось 10 балами. Відтак, максимальний кількісний показник за гносеологічним критерієм становив – 50 балів. Нами було виокремлено 5 ступенів обізнаності гімназистів з науковою навчально-термінологічною лексикою: вище достатнього – 48-50 балів; достатній – 40-47 балів; задовільний – 30-39; низький – 20-29; незадовільний – нижчий 19 балів. Кількісні дані ступенів обізнаності учнів з науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі подано в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Ступені обізнаності учнів з науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі

Ступені	Сума балів	Група, %	
		ЕГ	КГ
Вище достатнього	48-50	-	-
Достатній	40-47	12	12
Задовільний	30-39	40	42
Низький	20-29	34	36
Незадовільний	нижчий 19	14	10

Як засвідчує таблиця, на констатувальному етапі жоден з учнів 11 класу не піднявся до вище достатнього ступеня. На достатньому ступені обізнаності з міжпредметною лексикою виявилось по 12% учнів експериментальної і контрольної груп. Як з'ясувалося, більшість учнів перебували на задовільному ступені обізнаності з лексикою: 40% учнів експериментальної і 42% - контрольної груп. У значної частини учнів гімназії було виявлено незадовільний

ступінь: 14% - експериментальної і 10% - контрольної груп.

Аналіз експериментальних протоколів засвідчив, що учні у процесі виконання завдань припускалися значних помилок у визначенні термінів у межах кожного предмета. Наприклад, Сергій П. (ЕГ-11 кл.) до теми “Кров. Кровообіг” відніс терміни: *гуморальна регуляція, дихальні рухи*; до теми “Опорно-рухова система” терміни: *пульс, гематогенез*; до розділу “Біохімія” терміни: *мітохондрії, пектинові речовини, рибосоми*. Олена П. (ЕГ-11кл) віднесла до розділу “Синтаксис” такі терміни, як *спосіб складання, знак оклику, твірна основа слова*, а твір П. Мирного “Хіба ревуть воли, як ясла повні...?” назвала соціально-побутовою повістю. Найбільше помилок припускались учні у процесі виконання завдань на обізнаність з міжпредметною термінологією. Їм важко було назвати терміни, які вживаються в міжпредметній лексиці (українська мова, література, біологія, медицина), значна кількість помилок спостерігалась у визначенні термінів-словосполучень, утворених за відповідною схемою.

Розглянемо одержані результати за репродуктивним критерієм. Правильне виконання завдання за кожним показником оцінювалось 10 балами. Отже, максимальна кількість балів, яку міг одержати респондент за означеним критерієм, становила 40 балів. Відповідно до кожного ступеня сформованості вмінь гімназистів працювати з міжпредметною термінологічною лексикою кількість балів розподілилась таким чином: вище достатнього – 38-40 балів; достатній – 30-37 балів; задовільний – 20-29 балів; низький – 10-19 балів; незадовільний – нижчий 9. Кількісні дані ступенів сформованості вмінь у гімназистів працювати з науковою навчально-термінологічною лексикою подано в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Ступені сформованості вмінь гімназистів працювати з міжпредметною науковою навчально-термінологічною лексикою

Ступені	Сума балів	Група (%)
---------	------------	-----------

		ЕГ	КГ
Вище достатнього	38-40	---	---
Достатній	30-37	2	4
Задовільний	20-29	38	36
Низький	10-19	36	32
Незадовільний	нижчий 9	24	28

Як видно з таблиці, ступінь сформованості вмінь у гімназистів працювати з міжпредметною термінологією виявився значно нижчим, ніж їхня обізнаність з термінами. Максимальну кількість балів ніхто з учнів не набрав. На достатньому ступені були тільки окремі учні: 2% - в експериментальній і 4% - у контрольній групах. Задовільний ступінь було виявлено у 38% гімназистів експериментальної і 36% - контрольної груп; низький ступінь відповідно у 36% (ЕГ) і 32% (КГ). Значна частина учнів перебувала на незадовільному ступені: 24% - в експериментальній і 28% гімназистів у контрольній групах.

Як засвідчують експериментальні протоколи, учні припускалися суттєвих помилок у виконанні завдань. Вони не завжди могли чітко розмежувати терміни, визначити їх належність до різних наукових галузей і пояснити їх значення. Наприклад, Зіна С. (ЕГ-11 кл.) вказавши рядок, в якому всі слова є термінами, не змогла пояснити їх значення, назвати терміни міжпредметної термінології.

Помилялись учні і в наведенні прикладів міжпредметних термінів-словосполучень однакової конструкції, а також у процесі створення термінів морфологічним і синтаксичним способами. Наприклад, Юрій В. (ЕГ-11 кл.) назвав термінами-композиатами терміни “складне речення”, “ліва легеня”, а до термінів-словосполучень за схемою “Ім.(Н.в.) + неузгоджене означення + узгоджене означення” відніс терміни “борозна хребцевої артерії”, “однорідні члени речення”. Не всі учні вміли користуватися термінологічними словниками з метою пошуку міжпредметної термінології. Наприклад: Даниленко Р. (ЕГ-11 кл.) багатозначне слово “внутрішній” відніс до міжпредметної термінології: внутрішній: 1. Який міститься в середині чого-небудь (внутрішні органи людини). 2. Який здійснюється в межах однієї держави, одного колективу (внутрішня торгівля). 3. Який стосується психічної діяльності людини,

відбувається у психіці людини (внутрішній світ людини).

Розглянемо виконання завдань учнями за оцінно-рефлексійним критерієм. Правильне виконання завдань за кожним показником оцінювалось 10 балами. Максимальна кількість балів за двома показниками – 20 балів. Розподіл балів за ступенями: вище достатнього – 19-20 балів; достатній – 15-18 балів; задовільний – 10-17 балів; низький – 5-16 балів; незадовільний – нижчий 5 балів.

Кількісні дані ступенів сформованості взаємооцінки і самооцінки в учнів гімназії в роботі з міжпредметною термінологічною лексикою подано в табл. 2.4.

Таблиця 2.4

**Ступені сформованості вмінь взаємооцінки і самооцінки
в гімназистів у процесі роботи з міжпредметною науковою
навчально-термінологічною лексикою**

Ступені	Сума балів		Група, %					
			ЕГ		СА	КГ		СА
	ВО	СО	ВО	СО		ВО	СО	
Вище достатнього	19-20	19-20	---	---	---	---	---	---
Достатній	15-18	15-18	---	---	---	---	---	---
Задовільний	10-17	10-17	42	30	36	42	34	38
Низький	5-16	5-16	36	46	41	38	48	43
Незадовільний	нижчий	нижчий	22	24	23	20	18	19
	5	5						

Як видно з таблиці, учні не змогли адекватно оцінити ні свої знання, ні знання своїх однокласників за результатами виконання контрольних робіт з теми “Міжпредметна термінологічна лексика”. Як з’ясувалося, ніхто з учнів не піднявся до вище достатнього і достатнього ступенів. Задовільний ступінь було виявлено за самооцінкою (СО): у 30% учнів експериментальної і 34% - контрольної груп; за взаємооцінкою (ВО) – по 42% учнів в обох групах. На низькому ступені було: за СО – 46% учнів в експериментальній і 48% - контрольній групах; за ВО: 36% - в експериментальній і 38% - у контрольній групах. Незадовільний ступінь виявивсь у 22% учнів експериментальної і 20% -

контрольної груп за ВО і відповідно у 24% - експериментальної і 18% - контрольної груп за СО. Зауважимо, що майже у всіх роботах була відсутня мотивація поставлених оцінок.

Проаналізуємо одержані результати за карткою самооцінки гімназистами своїх знань і вмінь працювати з навчальною термінологічною лексикою. Кількісні дані щодо оцінювання учнями своїх знань і вмінь у роботі з навчальною термінологічною лексикою подано в таблиці 2.5 (див. табл. 2.5).

Аналіз карток самооцінки учнями гімназії своїх знань і вмінь щодо роботи з термінологічною лексикою, як це видно з таблиці, засвідчив здебільшого неадекватні самооцінки. Так, переважна кількість учнів оцінила свої знання і вміння працювати з лінгвістичною термінологічною лексикою найвищим показником, тобто оцінкою “висока” з української мови – знання по 80% учнів в обох групах; уміння – 62% - в експериментальній і 60%- у контрольній групах. Оцінкою “достатня”: знання – 18% учнів в експериментальній і 16% - у контрольній групах; вміння – 26% - в експериментальній і 30% учнів у контрольній групах. І тільки незначна частина учнів поставили собі задовільну оцінку: “знання” – 2% - в експериментальній і 4% - у контрольній групах; “уміння” – відповідно 12% і 10% учнів.

Вагомий відсоток учнів так само оцінили і вміння працювати з літературними термінами: “знання” – 72% - в експериментальній і 70% - у контрольній групах; “уміння” – 54% - в експериментальній і 50% - у контрольній. Оцінкою “достатня” – 12% - в експериментальній і 10% учнів

контрольної груп. Оцінку “задовільно” поставили за свої “знання” 16% гімназистів експериментальної і 18% - контрольних груп; за “вміння” – відповідно – 24% і 26% учнів. Ніхто з респондентів не вважає свої знання з означених предметів низькими, хоча це не відповідає одержаним результатам за виконання тестових завдань.

Щодо термінів з біології, то тут самооцінки виявились більш об’єктивними. Так, високою оцінкою оцінили свої “знання” (по 20%) і “вміння” (по 22%) незначна кількість учнів в обох групах однаково. “Достатніми”

вважають свої “знання” 38% гімназистів експериментальної і 40% - контрольної груп; за “вміння” оцінки були такими: 16% - в експериментальній і 18% - у контрольній групах. Зауважимо, що значна частина учнів оцінила свої “знання” (36% - в ЕГ і 30% - у КГ) і “вміння” (40% - в ЕГ і 42% - у КГ) працювати з біологічною термінологічною лексикою оцінкою “задовільно”. 6% учнів експериментальної і 8% - контрольної груп оцінили свої знання біологічної термінології як низькі, а низькими вважають свої вміння працювати з біологічною лексикою 24% гімназистів експериментальної і 18% - контрольної груп.

Стосовно своїх знань термінологічної лексики з основ латинської мови з медичною термінологією та міжпредметної термінологічної лексики, то високі оцінки були відсутні. Оцінкою “достатньо” оцінили себе: з основ латинської мови з медичною термінологією – 12% учнів ЕГ і 14% - КГ, а “вміння” відповідно 8% і 10% гімназистів; з міжпредметної термінологічної лексики – тільки по 4% гімназистів змогли оцінити означеною оцінкою і свої знання, і свої вміння.

Оцінку “задовільно” поставили собі: з основ латинської мови з медичною термінологією за “знання” – 60% учнів в ЕГ і 58% - у КГ; за “вміння” відповідно – 50% і 52%. Низькими оцінками оцінили свої знання 28% гімназистів в ЕГ і 26% - КГ, а “вміння”, відповідно, 42% і 38% учнів. Найнижчими виявилися оцінки щодо міжпредметної термінологічної лексики. Так, оцінкою “задовільно” оцінили себе 36% учнів ЕГ і 38% - КГ, а “вміння”, відповідно – 24% і 26% учнів. Низьку оцінку поставили собі з основ латинської мови з медичною термінологією: за “знання” 28% учнів ЕГ і 26% - КГ; за “вміння”, відповідно – 42% і 38% гімназистів. З міжпредметної термінології: за “знання” – 20% - в ЕГ і 22% - у КГ; за “вміння”, відповідно – 28% і 30% гімназистів. Зауважимо, що значна частина гімназистів не змогли оцінити свої знання і вміння щодо роботи з міжпредметною термінологічною лексикою, вони поставили позначку “не знаю”: за “знання” – 40% - в ЕГ і 36% - у КГ; за “вміння”, відповідно – 44% і

40% гімназистів.

За результатами виконання серії завдань за кожним критерієм було виявлено загальні вихідні рівні засвоєння учнями наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі.

Обчислення загальних рівнів здійснювалося на середньоарифметичних даних за формулою:

$$X = Z_x : N,$$

де X - середньоарифметичне,
 Z_x - сума балів за всіма показниками,
 N - кількість оцінок.

Характеристику рівнів засвоєння учнями наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі подано в таблиці 2.6 (див. табл. 2.6).

Охарактеризуємо якісну характеристику рівнів засвоєння учнями гімназії наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі.

Рівень вище достатнього характеризується досить високими як кількісними, так і якісними показниками. Учні мають глибокі знання наукової навчально-термінологічної лексики як у межах кожного предмета (біологія, українська мова і література, основи латинської мови з медичною термінологією), так і міжпредметної термінології. Учні означеного рівня вміють віднайти потрібні терміни в тексті, правильно пояснити, з якої вони галузі;

Таблиця 2.6

**Характеристика рівнів засвоєння учнями наукової
навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі**

Рівні	Сума балів	Якісна характеристика
Вище достатнього	98-110	Кожна з ознак виявляється досить яскраво, достатньо інтенсивно, постійно, усвідомлено, в тісній взаємодії всіх ознак за всіма критеріями
Достатній	85-102	Ознаки виявляються переконливо, інтенсивно,

		здебільшого у взаємодії всіх ознак за всіма критеріями, хоча подекуди ознака була відсутня за окремими показниками
Задовільний	60-75	Ознаки виявляються інтенсивно, але не завжди переконливо, нестабільно в межах показників різних критеріїв
Низький	35-64	Ознаки виявляються слабо, їх вияв носить випадковий, фрагментарний, нестабільний, неусвідомлений характер
Незадовільний	нижчий 33	Ознаки виявляються неусвідомлено, лише в окремих випадках

самостійно створюють нові терміни різними способами (морфологічним і синтаксичним), правильно визначають міжпредметну наукову навчальну термінологію; вміють працювати з термінологічними словниками і створювати зошити-словнички міжпредметної наукової навчальної термінології. Вони адекватно оцінюють як свої знання і вміння, так і знання й уміння своїх однокласників з міжпредметної наукової навчально-термінологічної лексики. Кількість балів – 98-110.

Для достатнього рівня характерні досить високі знання наукової навчально-термінологічної лексики в межах таких предметів, як українська мова, література і біологія, дещо нижчі показники обізнаності з основ латинської мови з медичною термінологією. Водночас спостерігається обмеженість словникового запасу щодо міжпредметної наукової навчальної термінології. Учні вміють виділити терміни з тексту і пояснити, з якої вони наукової галузі. Здебільшого правильно створюють нові терміни різними способами, хоча й припускають помилки, особливо при створенні словосполучень міжпредметної термінології. Не завжди правильно вміють визначити міжпредметну наукову навчальну термінологію. Вміють працювати з термінологічними словниками, водночас відчують труднощі у створенні міжпредметних термінологічних словників. Для них характерна адекватна взаємооцінка і дещо завищена самооцінка своїх

знань і вмінь щодо роботи з міжпредметною науковою навчально-термінологічною лексикою. Кількість балів – 85-102.

Учні задовільного рівня мають недостатні знання наукової навчально-термінологічної лексики з кожного навчального предмета, особливо важко їм запам'ятовувати і відтворювати біологічну і медичну термінологію. Вони не орієнтуються в міжпредметній науковій навчальній термінології. У них спостерігаються грубі помилки щодо вміння працювати з термінологічною лексикою: не завжди правильно знаходять у тексті терміни і визначають наукову галузь, до якої вони належать. Не володіють уміннями створювати нові терміни різними способами. Вміють працювати зі словниками предметної термінології, водночас знайти і визначити міжпредметні терміни вони не можуть. Взаємооцінка і самооцінка в учнів цього рівня неадекватна. Кількість балів – 60-75.

Низький рівень засвоєння наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі характеризується яскраво вираженими слабкими проявами всіх ознак за всіма показниками визначених критеріїв: низькі знання наукової навчально-термінологічної лексики з усіх навчальних предметів, особливо з біології та основ латинської мови з медичною термінологією; відсутні знання міжпредметної наукової навчальної термінології. Учні цього рівня не вміють виділити із незнайомого тексту всі терміни, здебільшого неправильно пояснюють, з якої вони наукової галузі. У них відсутні вміння створювати і визначати нові терміни різними способами. У процесі роботи з термінологічними словниками припускаються помилок, не можуть віднайти міжпредметну термінологію і пояснити її значення. Водночас у них дещо завищена неадекватна взаємооцінка і самооцінка. Кількість балів – 35-64.

Учні незадовільного рівня мають досить слабкі знання з наукової навчально-термінологічної лексики з усіх предметів, особливо з біології і медичної термінології; не вміють виписати із текстів потрібні терміни; не вміють створювати нові терміни різними способами і визначати міжпредметну наукову

навчальну термінологію. У роботі з термінологічними словниками допускають помилки. Взаємооцінка і самооцінка у них є неадекватними. Кількість балів нижча 33. Кількісні показники рівнів засвоєння учнями наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі (констатувальний етап) подано в таблиці 2.7.

Таблиця 2.7

Рівні засвоєння учнями гімназії наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі (констатувальний етап, %)

Рівні	Сума балів	Група	
		ЕГ	КГ
Вище достатнього	98-110	---	---
Достатній	85-102	4,7	5,3
Задовільний	60-75	38	38,6
Низький	35-64	37	37
Незадовільний	нижчий 33	20,3	19

Як засвідчує таблиця, рівні засвоєння учнями гімназії міжпредметної наукової навчально-термінологічної лексики виявилися досить низькими. З'ясувалося, що рівень “вище достатнього” був відсутній; на достатньому рівні було всього 4,7% учнів експериментальної і 5,3% - контрольної груп. На задовільному рівні перебувало 38% - в експериментальній і 38,7% - у контрольних групах. Низький рівень було виявлено по 37% в обох групах. Відзначимо, що у значної частини учнів був характерний незадовільний рівень: 20,3% - в експериментальній і 19% - у контрольній групах.

Відтак, констатуємо, що кількісні та якісні показники учнів гімназії щодо засвоєння наукової навчально-термінологічної лексики і вмінь працювати з міжпредметною термінологією виявилися досить низькими, що вимагало пошуку і розробки нових варіантів методики збагачення словникового запасу гімназистів науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі.

2.3. Лінгводидактична модель збагачення словникового запасу учнів

гімназії науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі

2.3.1. Лінгводидактична модель збагачення словникового запасу учнів гімназії науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі.

У побудові експериментальної моделі збагачення словникового запасу учнів гімназії науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі нами були враховані теоретичні позиції (психологічні і педагогічні засади) організації експериментального дослідження та виокремлені педагогічні умови (див. схему 2.1).

Дидактична модель обіймала чотири експериментальні етапи навчання: пропедевтичний, когнітивно-збагачувальний, репродуктивно-творчий, оцінно-регулятивний.

Перший – пропедевтичний етап – був підготовчим до безпосередньої експериментальної роботи. На цьому етапі було відібрано міжпредметну наукову і навчально-термінологічну лексику за такими параметрами:

- лінгвістична і літературознавча;

- біологічна і медична;
- лінгвістична, літературознавча, біологічна;
- лінгвістична, літературознавча, біологічна, медична.

На основі відібраної лексики було складено навчальний словник-мінімум міжпредметної термінології.

На пропедевтичному етапі розроблялися спецкурси “Науковий стиль мовлення” (10 клас); “Наукова навчально-термінологічна лексика” (11 кл.). На означеному етапі реалізовувалась така педагогічна умова, як забезпечення міжпредметних зв’язків у збагаченні словника гімназистів науковою навчально-термінологічною лексикою (лінгвістичною, літературознавчою, біологічною, медичною).

Метою другого – когнітивно-збагачувального етапу – виступило збагачення словникового запасу учнів; уведення наукової навчально-термінологічної лексики у словник гімназистів на уроках української мови, літератури, біології, основ латинської мови з медичною термінологією.

Учням 10 класу було прочитано спецкурс “Науковий стиль мовлення”, учням 11 класу – спецкурс “Наукова навчально-термінологічна лексика”.

На когнітивно-збагачувальному етапі реалізувались такі педагогічні умови:

- забезпечення міжпредметних зв’язків у збагаченні словникового запасу гімназистів науковою навчально-термінологічною лексикою (лінгвістична, літературознавча, біологічна, медична);
- усвідомлення учнями взаємозв’язку і відмінностей дефініцій: “слово”, “поняття”, “термін”, “міжпредметна термінологія” у процесі роботи з термінологічною лексикою.

Метою третього – репродуктивно-творчого етапу – було занурення гімназистів в активну творчу роботу з науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі. Провідними формами роботи були: предметні уроки, інтегровані уроки, уроки творчої лабораторії, міжпредметні семінари, розробка словників міжпредметної термінології та їх захист, уроки-практикуми; позакласна робота (гуртки, вікторини, конкурси і т. ін.). Учні залучалися на уроках української мови до створення нових термінів і терміносполучень різними способами.

На репродуктивно-творчому етапі продовжували реалізовувати педагогічну умову – міжпредметні зв’язки у збагаченні словникового запасу учнів науковою навчально-термінологічною лексикою на уроках української мови і літератури, біології й основ латинської мови з медичною термінологією.

Крім того, було реалізовано ще й такі педагогічні умови:

- залучення учнів до роботи зі словниками, створення словника міжпредметної навчально-термінологічної лексики;

- наявність позитивних стимулів у процесі роботи з міжпредметною термінологічною лексикою.

Останній, четвертий етап – оцінно-регулятивний – передбачав самостійну творчу діяльність учнів гімназії з науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі. На четвертому етапі реалізувались такі педагогічні умови:

- залучення учнів до активної діяльності зі словником наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі;
- забезпечення позитивно-емоційних стимулів у процесі роботи з міжпредметною науковою навчально-термінологічною лексикою;
- міжпредметні зв'язки у збагаченні словникового запасу учнів науковою навчально-термінологічною лексикою (лінгвістичною, літературознавчою, біологічною, медичною).

На означеному етапі провідними формами роботи виступили: самостійна творча робота учнів у гуртку “Майбутній науковець”, позакласна робота (захист словників, рефератів, вікторина, творчі лабораторії і т. ін.), оцінно-регулятивна діяльність учнів на предметних уроках, уроках-практикумах, міжпредметних семінарах, уроках творчої лабораторії. Експериментальна робота здійснювалась у 10-11 класах гімназії № 2 м. Одеси (медичні класи). Контрольними виступили 10-11 класи ліцею “Приморський” м. Одеси.

2.3.2. Зміст експериментальної роботи.

Перш ніж започаткувати експеримент, нами було відібрано зі словників спеціальної термінології [10,27,104,174] наукову навчально-термінологічну лексику відповідно до чинних програм за такими науковими напрямками: лінгвістична [155], літературознавча [153], біологічна [154], медична [133]. Наприклад:

I. Лінгвістична: антоніми, внутрішня форма слова, лексема, іменник, присудок, члени речення, словотвір.

Літературознавча: антитеза, гіпербола, тропи, метафора, віршовий розмір, романтизм, силабо-тонічне віршування, драма, епос.

Біологічна: біоценоз, ноосфера, органогенез, мутаційна мінливість, біотехнологія, генетична інженерія, інфузорії, гетерозис.

Медична: лейкемія, проктоскопія, гастралгія, гістероптоз, пневмонія, пілюльна маса, настій, сечогінний засіб.

На основі відібраної лексики було створено навчальні словники-мінімуми наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі: галузеві (лінгвістична і літературознавча лексика, біологічна і медична) і міжгалузеві (лінгвістична, літературознавча, біологічна, медична) (див. додаток Д).

Розробляючи структурну організацію словників, ми дотримувались таких теоретичних положень.

Словник – це словниковий склад мови, лексика; довідкове зібрання у формі книги слів, а також інших мовних одиниць з інформацією про їх значення, вживання, будову, походження тощо або про поняття та предмети, що ними позначаються [193 : 563].

За типом – одномовний алфавітний тлумачний словник-мінімум. За змістом і призначенням – функціонально-професійна сфера, навчальний термінологічний словник.

За відбором і об'ємом слів – термінологічний, який охоплює тільки міжпредметну термінологію.

За номенклатурою – селективний – відбір міжпредметної термінології з програм таких навчальних дисциплін, як українська мова, українська література, біологія, основи латинської мови з медичною термінологією.

Порядок слів – алфавітний, прямий.

За обсягом – короткий словник-мінімум.

Провідними принципами укладання термінологічного словника-мінімуму на міжпредметній основі стали: функціональний, екстралінгвістичний, семантичний, принципи мінімізації та міжпредметних зв'язків.

Функціональний принцип передбачав тлумачення терміна за сферами його вживання: лінгвістична, літературознавча, біологічна, медична. Наприклад:

Вид

лінгв. Граматична категорія дієслова, яка виражає відношення дії до її внутрішньої межі чи результату. Вид дієслова характеризує дію у процесі її становлення, розгортання або як повністю реалізовану чи результативну.

літ. Жанр літературний (від фр. *genre* – рід, вид), систематика, класифікація літературних творів за різними типами їх поетичної структури.

біол. Сукупність близькоспоріднених організмів, що характеризуються певними морфо-фізіологічними та еколого-географічними особливостями.

мед. У систематиці: основна структурна одиниця в системі живих організмів (тварин, рослин, мікроорганізмів).

Дисиміляція (від лат. *dissimilis* - несхожий)

лінгв. Фонетичне явище, при якому один з двох однакових чи подібних звуків у межах одного слова замінюється іншим, артикуляційно близьким.

біол. Процес розкладу органічних сполук з перетворенням їх на простіші речовини.

мед. Розклад складних органічних речовин в організмі, внаслідок якого вивільнюється енергія, необхідна для його життєдіяльності.

Дисонанс (фр. *dissonance*, від лат. *dissonans* - різнозвучний)

лінгв. Немилозвучність, звучання двох і більше звуків, яке викликає почуття неузгодженості; відсутність стійкого співзвуччя.

літ. У віршуванні – одна з видів неповної рими, коли в словах, які римуються, збігаються приголосні при частковій або повній розбіжності голосних.

мед.(псих.) Невідповідність слів або поведінки когось настроям, переконанням інших людей (див. далі додаток Д).

Екстралінгвістичний принцип передбачав зіставлення тлумачення терміна з реаліями, що давало можливість усвідомлювати учням взаємозв'язок і відмінність дефініцій: “слово”, “поняття”, “термін”.

Семантичний принцип застосовувався для тлумачення семантики терміна тієї чи іншої сфери вживання (лінгвістичної, літературознавчої, біологічної, медичної).

Принципи мінімізації і міжпредметних зв'язків дозволили відібрати до реєстру словника тільки ті наукові навчальні міжпредметні терміни, які вживаються у змісті програм з навчальних дисциплін, що були задіяні в експерименті, а саме: української мови, української літератури, біології, основ латинської мови з медичною термінологією.

У процесі укладання словника-мінімуму міжпредметної термінології були використані навчальні програми з української мови, української літератури, біології, основ латинської мови з медичною термінологією для учнів 10-11 класів гімназії [133, 153, 154, 155] та термінологічні словники [10, 27, 104, 174].

Зміст і структура словникових статей подана таким чином:

1. Усі слова розміщені в реєстрі Словника за абеткою.
2. Заголовне слово виділяється жирним шрифтом. У ролі заголовного слова виступають іменники та прикметники у формі називного відмінка однини.
3. Після заголовного слова іншомовного походження в дужках подається латинськими літерами запис слова мови – джерела, де це слово виникло. Надалі наводяться позначення сфери вживання: лінгв. (лінгвістична), літ. (літературознавча), біол. (біологічна), мед. (медична).

Проілюструємо прикладом фрагмент словника-мінімуму міжпредметної наукової навчально-термінологічної лексики (слова на літеру А).

**СЛОВНИК-МІНІМУМ ТЕРМІНІВ МІЖПРЕДМЕТНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ
(лінгвістична, літературознавча, біологічна та медична терміносистеми)**

Абревіація (від лат. *abbreviatio* - скорочення)

лінгв. Спосіб творення складноскорочених слів (абревіатур) на основі словосполучень. Таким способом утворюються іменники.

літ. Утворення абревіатури (складноскорочене слово, утворене з початкових

складів або з перших літер слів словосполучення).

біол. Скорочення індивідуального розвитку органів або їх частин. Втрата організмом ознак, характерних для його предків.

мед. Недорозвиненість або повна втрата органів у нащадків.

Аналіз (гр. *analysis* – розклад, розчленування)

лінгв. Розклад складного мовного цілого на його складові елементи. *Морфемний аналіз. Синтаксичний аналіз.*

літ. Дослідження шляхом розгляду окремих сторін, властивостей, складових частин, чого-небудь. *Аналіз літературного твору.*

біол. Визначення складу речовини. *Аналіз крові.*

мед. Визначення складу речовини. *Аналіз крові.*

Аналогія (гр. *analogia* - відповідність)

лінгв. Зближення відмінних між собою мовних форм на основі часткової їх подібності.

літ. У художній літературі прийом, подібний до порівняння, коли аналіз одних складних явищ замінюється зображенням інших, чимось подібних до них, але більш знайомих читачам.

біол. Зовнішня схожість організмів різних систематичних груп, а також органів

або їх частин, які походять з різних вихідних зачатків і мають різко відмінну будову.

Артикуляція (від лат. *articulatio* - розчленування)

лінгв. Дія мовного апарату, внаслідок якого утворюються членороздільні звуки; виразність вимови.

біол. Зчленування кісток, суглоб.

мед. Зчленування кісток, суглоб.

Асиміляція (від лат. *assimilatio* - уподібнення)

лінгв. Функціональний фонетичний процес уподібнення одного звука іншому в артикуляційному й акустичному відношенні.

біол. Переробка й використання організмами речовин, що надходять з навколишнього середовища.

мед. Перетворення речовин, які надходять в організм ззовні в речовини самого організму. *Асиміляція* – одна зі сторін обміну речовин.

Після розроблення словників-мінімумів міжпредметної наукової навчально-термінологічної лексики, було проведено методичний семінар з учителями української мови, літератури, біології та основ латинської мови з медичною термінологією. На семінарі викладачам було прочитано лекцію “Міжпредметна навчально-термінологічна лексика”, ознайомлено із розробленим нами словником-мінімумом міжпредметної навчальної термінологіки. Запропонували всім учителям, які викладали ці дисципліни в експериментальному класі, користуватися на уроках міжпредметним словником-мінімумом та індивідуальними зошитами, в яких учні записували тлумачення змісту одного й того самого терміна в різних наукових галузях.

До початку експериментальної роботи було розроблено програми і зміст спецкурсів “Науковий стиль мовлення” (12 год.) для учнів 10 класів гімназії і “Наукова навчально-термінологічна лексика” (10 год.) для учнів 11 класів.

Метою спецкурсу “Науковий стиль мовлення” було поглиблене вивчення матеріалу з розділу “Стили мовлення” і, зокрема, наукового стилю. До спецкурсу увійшли такі теми: Слово і лексема. Значення і смисл слова. Слово, поняття, термін. Стили мовлення, їх характеристика. Науковий стиль мовлення. Стилiстичні і жанрові особливості наукового стилю. Лінгвістичні риси наукової мови. Класифікація термінів.

До спецкурсу “Наукова навчально-термінологічна лексика” увійшли такі теми: Лінгвістичні риси термінів. Терміносистема української мови. Термінотворення в українській мові. Норма в термінології. Уніфікація, стандартизація, кодифікація, гармонізація термінів. Міжпредметна навчальна термінологічна лексика. Типи термінологічних словників. Методика роботи з термінологічними словниками.

Подаємо тематику уроків-практикумів і уроків – творчої лабораторії:

- Урок – практикум у 10 кл. (українська література) “Роди і види художньої літератури”
- Урок – семінар в 11 кл. (біологія, медицина) “Імунна система й екологія”
- Урок творчої лабораторії з української мови на повторення теми “Лексикологія” (11 кл.)
- Урок-тренінг з української мови “Міжпредметна наукова навчально-термінологічна лексика” (11 кл.)
- Урок-узагальнення з біології (розділ “Органи кровообігу. Серце”) - 11 кл. [70:96]

Проілюструємо прикладами фрагменти проведених уроків за спецкурсом “Наукова навчально-термінологічна лексика”.

Фрагмент уроку-практикуму з теми “Роди і види художньої літератури”

(українська література, 10 кл.)

І етап роботи гімназистів (теоретичний)

Завдання 1. Клоуз-тест. Закріпити знання про роди літератури: дописати замість крапок спеціальні поняття, терміни.

1. За способом зображення життя художня література поділяється на три роди: ...
2. Епічні твори пишуться здебільшого ...
3. Почуття і думки ліричного героя, його внутрішній духовний світ на першому плані у ...
4. Твори, які поєднують у собі ознаки епосу і лірики, називаються ...
5. Літературний рід, в якому письменник показує життя в дії, називається ...
6. Основою драматичного твору є ...

Завдання 2. Підготуйте усне повідомлення на тему “Основні види епічних, ліричних та драматичних творів”, спираючись на подані запитання:

1. Які основні епічні жанри (види) ви знаєте? (*роман, повість, оповідання*)

2. Які твори належать до ліро-епічного жанру? (*дума, поема, байка, балада*)
3. Основними видами яких творів є трагедія, комедія, драма? (*драматичних творів*).

II етап роботи гімназистів (практичний)

1. Складіть схему “Художня література” (роди і види).
2. Словникова робота:

Складіть міні-словничок літературознавчих термінів, використаних під час вивчення теми “Роди і види художньої літератури”.

3. Робота з міжпредметними термінами:

- а) які з виписаних у словничок термінів можна назвати міжпредметними?
- б) випишіть із словника-мінімуму міжпредметної термінології їхні дефініції.

Фрагмент уроку творчої лабораторії з української мови

(11 кл.)

Тема: “Багатство лексики української мови”

Розвивальна мета: розвивати образне мислення на прикладах творів художньої літератури, в яких часто вживаються синоніми, омоніми, антоніми; збагачувати словниковий запас загальноживаною лексикою, науковою та міжпредметною термінологією.

Учні повинні знати: поняття і терміни, пов’язані з темою “Лексикологія”, їх значення і функції в мовленні.

Учні повинні вміти: розпізнавати синоніми, їх групи (емоційно-експресивні, фразеологічні, контекстуальні); створювати синонімічні ряди, визначати домінантне слово; розпізнавати омоніми, добирати антоніми, працювати з міжпредметною лексикою.

Міжпредметні зв’язки: українська література, біологія, основи латинської мови з медичною термінологією.

Обладнання: кодоскоп, плівки, таблиці, екран, картки, підручник української літератури для 11 класу [192], твори художньої літератури.

Поняття і терміни: лексика, лексичне значення слова, пряме і переносне значення слова, фразеологізми, загальноновживані слова, синоніми, синонімічний ряд, домінанта, емоційно-експресивні синоніми, фразеологічні та контекстуальні синоніми, наукова навчальна термінологія, міжпредметна лексика.

ТЕРМІНОЛОГІЧНА РОБОТА

1. Запис на дошці та в зошитах нових термінів і понять.
2. Пояснення семантики й етимології нових термінів.

ХІД УРОКУ

I. Мотивація навчальної діяльності гімназистів

1. Слово вчителя

Досить часто в одній словниковій статті перекладного або тлумачного словника можна побачити кілька слів, якими позначено одну реалію. Ми маємо справу з лексикою так званого загальнономовного вжитку, тобто словами, що входять до активного словникового запасу будь-якого носія української мови. Це синонімія. Вона збагачує нашу мову, додає їй гнучкості, барвистості.

З темою “Лексикологія” ми вже знайомі. Сьогодні маємо поглибити і систематизувати знання з цього мовознавчого розділу, пізнати дещо нове: поняття про контекстуальні та емоційно-експресивні синоніми, домінанту, термінологічну синонімію, міжпредметну термінологію. Тому будемо звертатися до літератури, творів українських письменників, які вивчалися вами протягом навчання в 10-11 класах.

Завдання 1. З підручника “Українська література” [192] випишіть 5 речень, в яких є дієслова, що означають пересування. Як називаються такі слова? У кожному конкретному випадку спробуйте розкрити специфіку руху.

Приклад:

Кінь, бадьоро поторохкуючи, біг рівною, припорошеною свіжим снігом дорогою (М. Стельмах).

Дівчата рухались, повільно наближаючись до шляху (О. Гончар).

Гетьман Потоцький на чолі війська переслідує Тараса (О. Довженко).

Всі були задоволені, один Гошка плівся, похнюпивши голову (Г. Тютюнник).

Баба дибала за Йонькою кілометрів шість, а потім відстала (Г. Тютюнник).

Дехто кульгає, спираючись на товаришів (О. Довженко).

Специфіка руху (інтерпретація гімназистів) [144 : 25-29]

- 1) Біг – швидко переміщувався у певному напрямку.
- 2) Рухались – переміщались певним способом.
- 3) Переслідує – настирливо переміщається за кимось.
- 4) Плівся – йшов слідом, тяжко пересуваючи ноги.
- 5) Дибала – йшла поволі, помалу, по-старечому, човгаючи ногами.
- 6) Кульгає – припадає на одну коротшу чи хвору ногу.

II. Актуалізація опорних знань гімназистів.

Евристична бесіда:

- Як називаються виписані слова?
- Що називається синонімами?
- Що таке лексика?
- Що вивчає лексикологія?
- Які бувають слова за кількістю лексичних значень? Наведіть приклади.
- В якому словнику ми можемо дізнатися про лексичне значення не відомого нам слова?
- В якому ще значенні можуть уживатися багатозначні слова? Наведіть приклади.

Завдання 2. Заповнити порожні клітинки в поданій таблиці (див. таблицю “Лексикологічні терміни”).

III. Сприймання та засвоєння нового матеріалу

1) Пояснення вчителя

Синонімічний ряд – група слів, що має однакове лексичне значення. Всі слова синонімічного ряду належать до однієї частини мови. Основне слово синонімічного ряду називається домінантою.

Таблиця

Лексикологічні терміни

Ознака, за якою виділяються групи слів	Назви груп слів		
За кількістю значень			
За характером значень			
За співвідношенням звучання і значення слів			
За поширеністю			
За походженням			
За часом уживання			

Завдання 3 (вибіркова робота)

а) Вправа 90 [194]

Прочитайте уривок вірша А. Малишка (із збірника “Ярославна”) і випишіть синонімічний ряд до слова зоря. Яку мету ставив перед собою автор, уживаючи синонімічний ряд?

У час світань погожих – світанкова

І вечорова – вечором. В жнива –

Вона зветься зерниця, житянка,

У темну ніч – стожарниця вона.

Над росами – то росіянка, ясиня,

Провісниця, віщунка – у біді,

В людським коханні – вірниця.

б) Подати синонімічний ряд до слів: ходити, говорити, дивитись.

Вчитель: Останнім часом звертається увага на синоніми, які в тексті вказують на різноманітність ознак, силу прояву дії, багатство явища. Такі синоніми називаються емоційно-експресивними. Вони найпоширеніші в текстах художнього стилю, куди вводяться як у вигляді ряду, так і поодинокими членами такого ряду.

Завдання 4 (розвиток зв’язного усного мовлення).

Зачитати виразно спроектований текст, визначити стиль. Дати заголовок. Назвати синоніми, встановити, якого відтінку надає кожен із них

висловлюванню.

Людина – це воля людська, воля до перемоги над труднощами і складними, часом драматичними ситуаціями. Виховуй у собі з малих років вольову спрямованість, стійкість і витримку. Не впадай у відчай і смуток. Будь володарем своїх прагнень, пристрастей, бажань, почуттів, настроїв, захоплень. Мужність – це справжня краса духу й тіла, переконань і вчинків. Мужність робить людину могутньою і доброю, сильною і ласкавою.

Прослухавши відповіді гімназистів, учитель продовжує знайомити їх з іншими різновидами синонімів: контекстуальними та фразеологічними.

Індивідуальна робота з карткою (біля дошки).

Завдання 5. Запишіть текст, відредагувавши його. Випишіть замінені слова.

У неділю дідусь з онуком пішли гуляти у зимовий парк. Онук узяв із собою горішків, щоб погодувати білочку. Дідусь похвалив онука:

- Добре, онученьку, що ти дбаєш про звірят. Узимку їм важко.

(онука, хлопчик, малий, дитина)

Слово вчителя: Увага. Якщо взяти ці (виписані) слова поза текстом, то вони не будуть синонімами. Синонімами вони стають лише у певному словесному оточенні, тому називаються контекстуальними.

Особливо цікавими є фразеологічні синоніми. Кожен сталий зворот має свій відповідник – синонім, за допомогою якого ми дізнаємося про зміст сказаного [20 : 7-9].

Наприклад, робити з мухи слона – перебільшувати.

Завдання 6.

а) Розкрийте значення фразеологізмів:

залити сало за шкуру	-	<i>(замучити, насолити, допекти)</i>
плутатися під ногами	-	<i>(заважати)</i>
розбити глека	-	<i>(посваритися)</i>
пасти задніх	-	<i>(відставати)</i>
хоч в око стрільни	-	<i>(темно)</i>

б) До поданих слів дібрати фразеологічні синоніми. Хто більше?

Безвихідь - хоч з мосту та в воду,
хоч вовком вий,
хоч сядь та й плач,
хоч “караул” кричи,
хоч головою об стіну бийся,
хоч лягай та вмирай,
хоч у зашморг лізь.

Близько - не за горами,
рукою подати,
палицею кинути,
під боком, коло носа,
під носом, лице в лице.

Обманути - лишити з носом,
взяти на пушку,
обвести круг пальця,
поводити за ніс,
пошити в дурні,
ввести в оману,
пустити диму в очі,
замилити очі,
пустити туману в очі,
замазати очі,
заговорити зуби,
відвести очі.

IV. Робота з міжпредметною лексикою

1. Поняття “міжпредметна лексика” в інтерпретації учнів.
2. Чи можна назвати слова “лицар” і “рицар” синонімами? Як називається це явище? (дисиміляція)

3. Термін “дисиміляція” належить до міжпредметної лексики. В яких галузях вживається? Користуючись словником-мінімумом, виписати тлумачення терміна.
4. Яким терміном називають опис внутрішньої будівлі приміщення?
5. Навести приклад антоніма до слова “інтер’єр”. Дати тлумачення.
6. Вичленити основу термінів “інтер’єр” і “екстер’єр”. Утворити терміни. В якій галузі вживаються? (*internus – внутрішній, externus – зовнішній; інтернатура, інтернет, інтернат, екстернат*)
7. З яким значенням термін “дисонанс” уживається в латинській мові? (*dissonans - різнозвучний*)
8. Чи є “дисонанс” терміном міжпредметної лексики. В яких науках цей термін уживається? Виписати тлумачення цього терміна, що вживається в медичній науці (*психологом*).

V. Узагальнення і систематизація знань

З метою систематизації й узагальнення отриманих знань учитель пропонує учням відповісти на запитання:

1. Які терміни і поняття вивчаються у розділі “Лексикологія”?
2. Яка мовна одиниця є предметом вивчення “Лексикології”?
3. Що таке лексичне значення слова?
4. Доведіть різницю між вивченням слова у “Лексикології” і “Морфології”.
5. Розкажіть про групи слів за значенням і поясніть їх роль у мовленні.
6. Що називаємо синонімами?
7. Як можна утворити синонімічний ряд?
8. Що називається домінантою?
9. Які синоніми називаються експресивно-емоційними, контекстуальними, фразеологічними?
10. Назвіть відомі вам лексикологічні терміни.
11. Які терміни відносимо до міжпредметної термінологічної лексики? Наведіть приклади.

Фрагмент уроку-семінару в медичному класі за темою:

“Імунна система й екологія” (11 кл)

II. 1. Захист проекту учня.

Екологічне забруднення знижує активність імунної системи людини, що призводить до збільшення частоти і важкості перебігу інфекційних захворювань. Вплив радіаційного забруднення теж досить значний, оскільки згубно діє на клітини, що діляться. Лімфоцити і лейкоцити утворюються шляхом поділу з молодих клітин червоного мозку, лімфатичних вузлів, селезінки. Саме в цих органах переважно накопичуються радіоактивні речовини.

Згубно на імунну систему діють викиди автомобільних газів, отрутохімікати.

2. Доповнення учнів.

- Вплив рослин на очищення організму від радіонуклідів та стимуляцію імунної системи.
- Рослини-радіопротектори – буряк столовий, яблука, перець солодкий червоний, часник, цибуля, помідори, смородина, шипшина.
- Імуностимулятори – ехінацея пурпурова, елеутерокок, пирій повзучий, женьшень.

3. Заключне слово вчителя.

V. Узагальнення і систематизація знань учнів

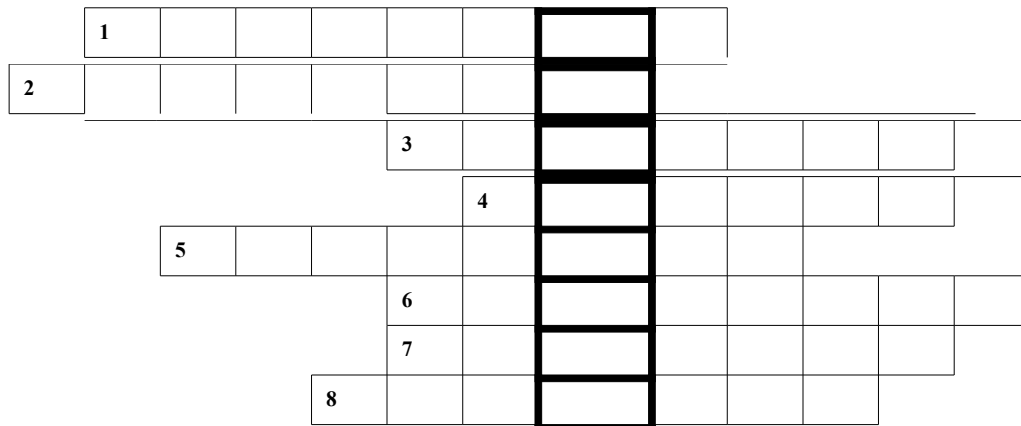
Вчитель: На сьогоднішньому уроці-семінарі ми засвоїли багато нових термінів і понять.

1. Написавши в горизонтальні клітинки кросворда терміни, що відповідають наведеним нижче дефініціям, у вертикальному стовпчику прочитаємо термін, що означає спосіб захисту організму від живих тіл і речовин, які несуть у собі ознаки генетичної чужорідності.

1. Проникнення та розмноження мікроорганізмів (бактерій, вірусів) у живому організмі.
2. Особина, індивідуум, окрема жива істота, що являє собою біологічну

систему.

3. Перемога захисних сил.
4. Визначення складу речовини (крові).
5. Білки, що виробляються в процесі створення імунітету.
6. Чужорідні речовини, що проникають в організм.
7. Імунна реакція організму миттєвої дії.
8. Сукупність елементів, пов'язаних між собою, що є єдиним функціональним цілим.

2. Серед записаних у клітинки термінів знайдіть міжпредметні, випишіть із словника-мінімуму їх дефініції.

**Фрагмент уроку-узагальнення з розділу
“Органи кровообігу. Серце” (біологія, 11 кл.)**

I. Мотивація навчальної діяльності

Евристична бесіда з учнями за матеріалом теми.

Запитання для бесіди:

- 1) Яка система забезпечує рух крові?
- 2) Які органи входять до кровоносної або серцево-судинної системи?
- 3) Які кровоносні судини ви знаєте?
- 4) Який орган забезпечує рух крові по судинах?
- 5) Як називається комплексна біологічна наука, що вивчає форму і будову органів, організму в цілому?
- 6) Яка роль в життєдіяльності організму асиміляції та дисиміляції?

III. Термінологічна робота

1) Скласти міні-словник термінів, уживаних вами у процесі повторення матеріалу розділу “Органи кровообігу. Серце”.

2) Зі словничка виписати терміни міжпредметної лексики, дати дефініції.

(система, морфологія, асиміляція, дисиміляція)

На другому, когнітивно-збагачувальному етапі на всіх уроках навчальних предметів, що були задіяні в експерименті (українська мова, українська література, біологія, основи латинської мови з медичною термінологією), знайомили учнів з міжпредметною лексикою, яку учні записували у спеціальні зошити-міні-словнички, а також зі способами творення нових термінів. Нами була розроблена система вправ для активної роботи гімназистів з міжпредметною термінологією на уроках української мови, літератури, біології, основ латинської мови з медичною термінологією. Подаємо зразки таких вправ.

Завдання 1.

1. Утворити медичні терміни (анатомічні, клінічні, фармацевтичні) від одних і тих самих коренів латинських або грецьких слів.

(choledochus – жовчний, cholagogus – жовчогінний, cholaemia – наявність жовчі в крові, Cholenzymum – холензим, жовчогінний засіб – від chole - жовч)

2. Способом афіксації утворити нові анатомічні терміни від слова *vertebra* (хребець)

(vertebralis – хребцевий, intervertebralis - міжхребцевий)

3. Використовуючи терміноелементи, утворити терміни клінічної номенклатури:

- algia, - plegia, - sthenia, - pathia

(астенія, психопатія, гастралгія, геміплегія)

Завдання 2.

1. Утворити терміни-композиції біологічної та медичної терміносистем:

а) складні терміни, компонентами яких є основи іменників, поєднані між собою інтерфіксами **o, e** *(жовчоутворення, носоглотка, коренеплід)*

б) складні терміни, утворені поєднанням основи іменника з компонентом

дієслівної основи (стравохід, кровообіг)

в) складні терміни, утворені поєднанням основи прикметника з іменниковою основою (видозміна, далекозорість)

2. Утворити терміни міжпредметної лексики:

а) за допомогою інтернаціонального суфікса – **аци – я (atio)** на означення процесу дії. Виписати із словника-мінімуму дефініції:

Assimilis - схожий - (асиміляція)

Dissimilis - несхожий - (дисиміляція)

Fransformo - перетворюю- (трансформація)

б) навести приклади своїх термінів

(редукція, артикуляція, абревіація)

3. Утворити терміни міжпредметної лексики

а) за допомогою терміноелемента – **логія** (наука, вчення)

(морфологія, аналогія)

б) за допомогою прикметникових суфіксів –**аль**– + –**н**–

(локальний, дорсальний)

Завдання 3.

Навести приклади термінів-словосполучень із лексики досліджуваних нами предметів однакової синтаксичної конструкції. Зробити морфологічний аналіз цих термінів.

1. [УО + УО + ГС]

а) лінгвістичний (безсполучникове складне речення)

б) літературознавчий (двоскладовий віршовий розмір)

в) медико-біологічний (центральна нервова система)

г) медичний (гіркий жовчогінний збір)

2. [УО + ГС + НУО]

а) лінгвістичний (неозначена форма дієслова)

б) літературознавчий (жанрові особливості твору)

в) біологічний (статеве розмноження людини)

г) медичний *(найширший м'яз спини)*

На третьому, репродуктивно-творчому етапі учні самі складали словники міжпредметної лексики на уроках з усіх предметів, виконували творчу роботу з текстами, писали реферати, курсові роботи.

Проілюструємо приклади завдань на творчу роботу гімназистів з текстами.

1. Списати спроектований текст. Підкреслити терміни. Виписати терміни міжпредметної навчально-термінологічної лексики.

Слова вивчаються як частини мови у розділі мовознавства, який називається морфологією. Вони характеризуються за такими спільними для них рисами: 1) загальне значення; 2) морфологічні ознаки; 3) синтаксична роль.

(терміни: частина мови, мовознавство, морфологія, загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль;

терміни міжпредметної лексики: морфологія, ознака)

2. Скласти науковий текст, уживаючи терміни. Визначити, з яким навчальним предметом вони пов'язані.

3. Зі словника-мінімуму міжпредметної лексики вибрати 2 терміни. Скласти з ними речення, використовуючи їх значення в різних галузях.

Різноманітні види вправ виконували учні на уроці-тренінгу “Міжпредметна наукова навчально-термінологічна лексика”. Подаємо план-конспект уроку з української мови.

УРОК-ТРЕНІНГ (11 кл.)

МІЖПРЕДМЕТНА НАУКОВА

НАВЧАЛЬНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНА ЛЕКСИКА

Тема уроку: Міжпредметна наукова навчальна термінологія, її творення та вживання у шкільному курсі навчання.

Мета уроку: Систематизувати та поглибити знання гімназистів про міжпредметну наукову навчальну термінологію шляхом тренувальних вправ; удосконалити вміння і навички утворювати навчальні терміни міжпредметної термінологічної лексики;

сприяти збагаченню словникового запасу гімназистів термінами міжпредметної наукової навчальної термінології.

Тип уроку: Застосування знань і формування вмінь; урок-тренінг.

Обладнання: Підручник “Українська література” 11 клас [192], словники, схеми, картки для індивідуальних самостійних робіт.

ХІД УРОКУ-ТРЕНІНГУ

I. Мотивація навчальної діяльності

1. Слово вчителя

У процесі проведення уроку-тренінгу ви будете використовувати свої знання із таких дисциплін: українська мова, українська література, біологія, основи латинської мови з медичною термінологією. Оскільки предмет “Основи латинської мови з медичною термінологією” вивчається лише в медичних класах, обираємо для проведення такого уроку учнів медичного класу.

Насамперед звернемо увагу на тип нашого уроку і тему. Урок-тренінг. Чому обрано саме такий тип, які методи роботи чекають на нас?

(Після відповідей учнів учитель узагальнює)

Так, тренінг – спеціальне тренування (розумове, фізичне). Отже, на нас чекають тренувальні вправи на обізнаність з міжпредметною науковою навчальною термінологією, на вироблення вмінь і навичок утворювати ці терміни морфологічним та синтаксичним способами творення; вправи, що сприяють збагаченню нашого словникового запасу міжпредметною науковою навчальною термінологією. Спробуємо визначитися із поняттям “міжпредметна наукова навчальна термінологія”. *(Учні висловлюють свої міркування)*

Слушними є відповіді тих гімназистів, які вважають, що міжпредметна навчальна термінологія охоплює сукупність термінів, що є спільними для декількох навчальних дисциплін. Нас цікавлять такі предмети: українська мова, українська література, біологія, основи латинської мови з медичною термінологією (далі: латинська мова – Є.К.)

Використаємо матеріал з української мови, української літератури,

біології, латинської мови з медичною термінологією, що мають безпосередній зв'язок з міжпредметною термінологічною лексикою (на дошці таблиця).

- Українська мова: - переносне значення слова;
 - фразеологізми;
 - синоніми;
 - антоніми.

Українська література:

- тропи;
- поетичний синтаксис;
- мовні засоби.

Біологія, латинська мова:

- вся анатомічна термінологія – спільна

II. Лінгвістичний експеримент

Дослідження тексту

Завдання

Списати спроектовані на дошку речення. З яким навчальним предметом пов'язані виділені слова та словосполучення? Чи утворюють вони терміни міжпредметної лексики?

Бійців тих два, прийнявши муку,

Плече в плече, **рука на руку**

Лежать. Видать, товариші. (А. Малишко)

“Сон в руку” – подумалось Мотрі, і вона вологими очима глянула на Чіпку.

(П. Мирний)

Щастя – не вишиваний рушник, **на руках** не піднесуть. (народна творчість)

Рука руку миє.

Кров людська – не водиця... (М. Стельмах)

Гамід нагадував собою відгодованого чорного kota **гарячої крові**, який приготувався до стрибка на свою жертву. (В. Малик)

Дослідження – пошук

Завдання

1. Вказати термін, що вживається в міжпредметній лексиці:
 - а) синтаксис;
 - б) пунктуація;
 - в) морфологія;
 - г) фонетика;
 - д) словотвір.
2. Вказати терміноелементи, за допомогою яких створюються лінгвістичні та медико-біологічні терміни:
 - а) *-логія* (наука);
 - б) *-метрія* (визначення розміру);
 - в) *-графія* (процес зображення);
 - г) *-ергія* (робота, дія);
 - д) *-грама* (відбиток зображення).
3. Навести приклади філологічних та медико-біологічних термінів зі спільним терміноелементом *-логія*.
4. Навести приклади філологічних та медико-біологічних термінів зі спільним терміноелементом *-грама*.
5. У слові “морфологія”, що є терміном міжпредметної лексики, вичленити корінь. Що він означає?
6. Виписати з термінологічних спеціальних словників (лінгвістичних, літературознавчих, медичних, біологічних) міжпредметні терміни, подати їх дефініції.

Конструювання думки

Завдання

1. Записати загальнонародний вислів “розсмоктався шов.” З якої галузі науки взято вислів? Який троп використано? Що він означає?
2. Назва якої частини нижньої кінцівки є терміном міжпредметної лексики? В яких галузях уживається?

3. Навести приклади словосполучень, в яких слово “корінь” виступало б частиною терміна лінгвістичного, медичного, біологічного.
4. Довести, що прикметники – назви кольорів у словосполученні з іменниками утворюють терміни. Навести приклади. Чи можна їх назвати термінами міжпредметної термінології?

Удосконалення вмінь і навичок

Завдання

1. Утворити терміни морфологічним і синтаксичним способами.

Морфологічний спосіб (афіксація)

а) утворити терміни за допомогою:

- префікса **без-** + прикм.
- префікса **від-** + дієпр., прикм.
- префікса **не-** + прикм.

б) утворити терміни за допомогою:

- суфікса **-аці(я)**
- суфікса **-ість**
- суфікса **-ння** (від дієсл. основ)
- суфікса **-ов-**

в) утворити терміни-композиції (складні слова):

г) утворити терміни-аббревіатури:

Синтаксичний спосіб (терміни-словосполучення)

Завдання

1.
 - а) утворити двочленні ТС*
 - б) утворити тричленні ТС*
 - в) утворити багаточленні ТС*
2. Використовуючи матеріал філологічного і медико-біологічного галузевих словників, утворити словник-мінімум міжпредметної термінології.
3. *Домашнє завдання:* завершити укладання словника-мінімуму.

Зауважимо, що впродовж експериментальної роботи гімназисти

залучались до оцінювання результатів виконання завдань у роботі з міжпредметною термінологічною лексикою. Вони писали рецензії на виконані творчі роботи (словнички, письмові контрольні роботи), виставляли оцінки як собі, так і своїм однокласникам, мотивували їх. Учні одержували такі завдання:

1. Написати курсові роботи за однією з тем:

- Походження і розвиток терміносистеми української мови.
- Термінотворення в українській терміносистемі.
- Словотворчі моделі біологічної та медичної терміносистем.
- Міжпредметна навчальна термінолексика.
- Особливості творення і вживання термінів міжпредметної лексики.

2. Скласти словники:

- короткий словник фармацевта;
- словник-мінімум міжпредметної термінолексики природничо-математичних наук.

3. Підготувати реферати:

- Термінологія і культура мовлення.
- Цікава термінолексика.
- Словникове багатство України.

На четвертому, оцінно-регулятивному етапі учні брали участь у позакласній роботі. З цією метою для учнів 10-11 класів було створено гурток “Майбутній науковець” (план роботи гуртка див. у додатку Е).

Крім того, проводилась науково-практична конференція “Українська термінологія. Історія, перспективи розвитку”, а також мовна вікторина. Для участі в мовній вікторині до проблемних груп були залучені майже всі учні 10-11

класів, проводились тести, бліц-турніри. Під час проведення тижня української мови було підготовлено радіогазету, рольову гру “У світі термінів”, тематичний вечір “Українська термінологія і сучасність”, термінознавчий турнір [59 : 58-62].

Подаємо сценарій термінознавчого турніру, проведеного з гімназистами 11 класу.

ЗНАВЦІ ТЕРМІНІВ І ТЕРМІНОСПОЛУЧЕНЬ

I етап

Розминка

Запитання для 1-ої команди

1. Що називається терміном?
2. У чому відмінність між терміном і поняттям?
3. Що вивчає лексикографія?

Запитання для 2-ої команди

1. Що називається поняттям?
2. Де і коли найчастіше використовуєте ви у своєму мовленні терміни?
3. Які терміни відносимо до міжпредметної лексики?

II етап

“Аргумент”

Пропонується 2 твердження, стосовно яких потрібно висловитися протягом 2 хвилин, навівши при цьому низку аргументів за чи проти.

- 1) Жодна наука не може існувати без термінів.
- 2) Внутрішня форма терміна – ключ до його рецептивного засвоєння.

III етап

“Далі! Далі! Далі!”

Командам дається по півтори хвилини, протягом яких треба дати відповідь на якомога більшу кількість запитань. Якщо гравці не знають відповіді, потрібно сказати: “Далі!”

Запитання для 1-ої команди

1. Що означає поняття “дефініція”?
2. Яка лексика називається термінологічною?
3. В яких науках і з яким значенням вживається термін міжпредметної лексики “аббревіація”?

(лінгв., літ., мед. біол.)

4. Назвіть термін міжпредметної лексики зі значенням “сукупність пов’язаних між собою елементів, фактів...”. *(система)*
5. Опис зовнішнього боку будівлі названо терміном “.....”.
(екстер’єр)

Запитання для 2-ої команди

1. Наведіть приклад поняття.
2. У текстах якого стилю вживаються терміни?
3. Наведіть приклад кількох слів з такою ж дефініцією до лінгвістичного терміна “алфавіт” *(азбука, абетка)*.
4. В яких науках і з яким значенням вживається термін міжпредметної лексики “аналіз”? Наведіть приклади *(аналіз крові, аналіз літературного твору, фонетичний аналіз)*.
5. Що означає лат. “inversio”? Назвіть термін міжпредметної лексики, утворений від “inversio”, подайте лінгвістичну дефініцію даного терміна *(інверсія)*.

IV етап

“Знайди схему”

Серед розкладених на столі карток зі схемами знайди ті, які відповідають записаним на дошці термінам:

- 1) стилістичні засоби наукової термінології;
- 2) передні верхні альвеолярні артерії.

Схеми:

1. Пр. + Ім.
2. Ім. + Ім. (род.)
3. Пр. + Пр. + Ім.
4. Пр. + Ім. + Ім. (род.)
5. Пр. + Пр. + Ім.
6. Пр. + Ім. + Пр. (род) + Ім. (род.) (1)
7. Пр. + Пр. + Пр. + Ім. (2)
8. Пр. + Пр. + Ім. + Ім. (род.)

V етап “Пограймо у слова”

Командам по черзі пропонуються іншомовні слова-терміни міжпредметної термінології, до яких треба дібрати українські відповідники:

*асиміляція, дисиміляція, інверсія, локальний, дисонанс, аналогія,
трансформація.*

(уподібнення, несхожість, перестановка, місцевий, різнозвуччя, подібний, перетворення)

VI етап “Словограй”

На дошці вивішуються картки із записаними термінами. Гравці протягом двох хвилин мають вибрати лише ті з них, на яких є терміни міжпредметної лексики:

генетика, антонім, аналіз, контекст, нефрон, вид, клас, цитата, троп, аббревіація, алергія, запалення, дорсальний, симбіоз, алегорія, інверсія, корінь, абзац, морфологія.

VII етап “Префікси і суфікси”

За три хвилини команди мають записати якнайбільше термінів з поданими префіксами і суфіксами.

Префікси: *без-, від-, не-, гіпо-, транс, дис-*

Суфікси: *-ість, -ов-, -н-, -ація.*

З метою самоконтролю і взаємоконтролю учні попарно обмінювалися зошитами і виправляли помилки товаришів червоною ручкою. Один учень зачитував правильні відповіді вголос. Потім учні оцінювали свої роботи, а вчитель виставляв оцінки в журнал.

З учнями 11 класів було організовано творчу лабораторію (план роботи див. у додатку Ж). На базі творчої лабораторії було проведено міжпредметну конференцію з теми “Світ термінів”, де учні виступали з доповідями на основі

своїх досліджень, писали рецензії на доповіді своїх однокласників.

Отже, систематична і цілеспрямована робота з науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі сприяла збагаченню словника гімназистів міжпредметною термінологією.

2.3.3. Порівняльна характеристика рівнів засвоєння учнями гімназії наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі.

Метою прикінцевого етапу експерименту було виявлення рівнів засвоєння учнями гімназії наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі. Учні експериментальних і контрольних класів було запропоновано серії завдань, аналогічних до констатувального етапу експерименту. Розглянемо одержані дані за кожним критерієм окремо. Порівняльні кількісні дані виконання завдань учнями за гносеологічним критерієм подано в таблиці 2.8 і діаграмі 2.1.

Як засвідчує таблиця і діаграма, після навчання відбулися позитивні зміни у ступенях обізнаності гімназистів із міжпредметною науковою навчально-термінологічною лексикою. Так, якщо на констатувальному етапі не було виявлено учнів на ступені “вище достатнього” в жодній групі, то на прикінцевому етапі означеного ступеня обізнаності учнів з науковою навчально-термінологічною лексикою досягли 26% учнів експериментальної і 2% - контрольної груп. Зазначимо, що значно зросла кількість учнів

Таблиця 2.8

Порівняльні ступені обізнаності учнів з міжпредметною науковою навчально-термінологічною лексикою

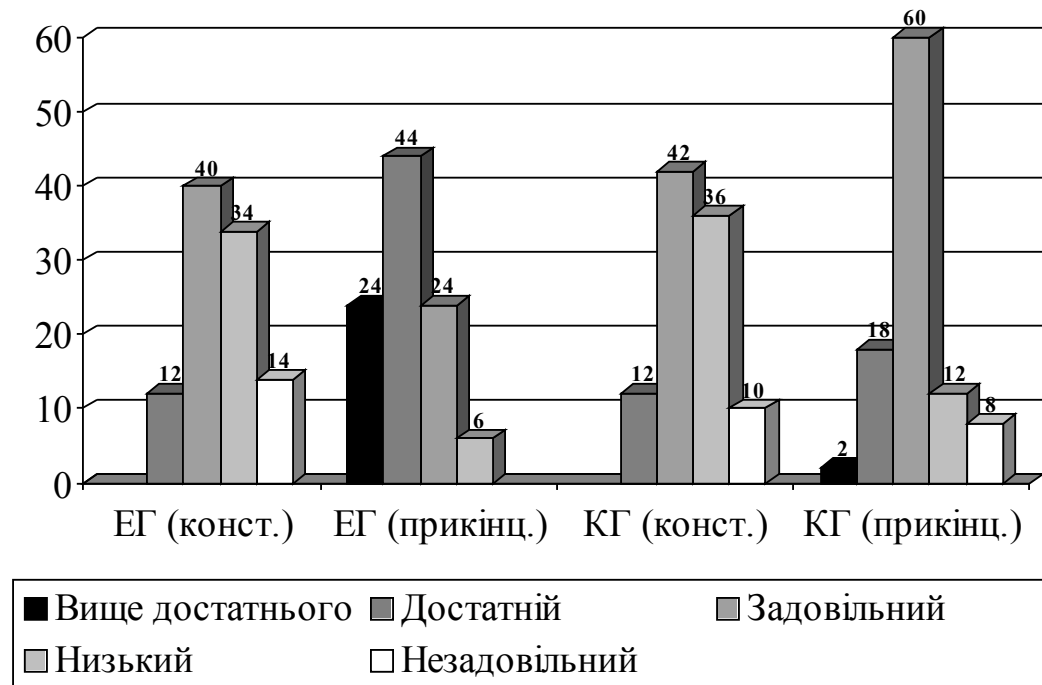
(Прикінцевий етап, %)

Ступені	Сума балів	Група			
		ЕГ		КГ	
		КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ
Вище достатнього	48-50	---	26	---	2

Достатній	40-47	12	44	12	18
Задовільний	30-39	40	24	42	60
Низький	20-29	34	6	36	12
Незадовільний	Нижчий 19	14	---	20	8

Діаграма 2.1.

Порівняльні ступені обізнаності учнів з міжпредметною науковою навчально-термінологічною лексикою (%)

експериментальної групи, які досягли достатнього ступеня обізнаності з міжпредметною науковою навчально-термінологічною лексикою: з 12% учнів до 44%, тоді як у контрольній групі зростання було значно меншим з 12% до 18% учнів.

Результати експерименту засвідчили глибокі і переконливі знання учнів експериментальної групи з міжпредметної наукової навчально-термінологічної лексики, учні не тільки називали наукові терміни, а й правильно їх пояснювали. Проілюструємо прикладами. Сергій В. (ЕГ-11 кл.), відповідаючи на запитання, чи може корінь складних слів “дактил”, що відповідає з грецької поняттю “палець”, утворювати терміни міжпредметної лексики, дав таке пояснення:

“Дактил” (від гр. *dactylos* - палець)- одна з п’яти рухомих частин кисті руки або ступні ноги (мед.-біол.). Дактиль – трискладова стопа у силабо-тонічному віршуванні з наголосом на перший склад (літ.). Цим віршовим розміром написаний вірш П. Грабовського “Швачка”, пісня М. Старицького “Ніч яка місячна”. Корінь грецького слова, що означає палець, є складовою частиною термінів, які можна віднести до міжпредметної лексики. Так, наприклад, дактилограма (судова медицина), дактилографія (письмо пальцем, техніка письма на друкарській машинці), дактилологія (ручна азбука), дактилоскопія (розділ криміналістики). Отже, корінь складних слів “дактил” утворює терміни міжпредметної лексики”.

Олег І. (ЕГ-11 кл.) цікаво й неординарно відповів на запитання: “Чи можуть прикметники – назви кольорів у словосполученні з іменниками утворювати терміни?” Він повідомив, що саме слово “колір” уживається як термін у квантовій фізиці: колір – квантове число, що характеризує кварки і глюони. На погляд термінологів, прикметники на позначення кольорів мають чимало позитивних характеристик, тому можуть використовуватися в термінотворенні. Значний шар такої лексики складають медичні терміни – народні найменування, у структурі яких є прикметники на позначення кольору. Наприклад:

лейкемія - *leukaemia* (гр. *leukos* – білий, *haema* - кров) – білокрів’я;

скарлатина - *scarlattina* (лат. *scarlatto* – криваво-червоний);

чорна хвороба – кала-азар – (*cala* – *azar* – мова гінді) – образна назва: шкіра хворого набуває темного забарвлення [195 : 17-20].

Прикметники – назви одних і тих самих кольорів утворюють терміни в термінологіях різних галузей (література – **білий** вірш, географія – **Біла** Церква, історія – **білі** війська – білогвардійці та інші), тому їх не можна назвати термінами міжпредметної термінології.

Ольга С. (ЕГ-11 кл.) зробила повідомлення про термін міжпредметної лексики “кома”. Кома (лінгв.) – це розділовий знак, що служить для

відокремлення слів, сполучення слів і речень у складі одного синтаксичного цілого (у вимові вимагає короткої зупинки, паузи). Комою називають також тимчасову зупинку життєдіяльності деяких органів людського організму; непритомний стан, викликаний внутрішніми самоотруєннями організму (мед.). Кома (біол.) – це тимчасовий розлад життєво важливих функцій: кровообігу, дихання.

Стовідсотково виконали гімназисти завдання, проілюструвавши приклади словосполучень, у яких багатозначне слово “корінь” виступає частиною терміна - словосполучення: лінгвістичного, медичного, біологічного –

- корінь слова - лінгвістичний;
- корінь дуба - біологічний (ботаніка);
- корінь зуба - медичний (стоматологія).

Одержані результати засвідчили, що в експериментальній групі відчутні зміни відбулися в обізнаності з міжпредметною термінологічною лексикою учнів, які раніше перебували на задовільному, низькому і незадовільному ступенях. Так, кількість учнів експериментальної групи зменшилась: на задовільному ступені – із 40% до 24%; на низькому – із 34% до 6% учнів. Незадовільного ступеня не було виявлено (на констатувальному етапі було 14%).

Незначні зміни відбулися в перерозподілі за ступенями обізнаності учнів контрольної групи з міжпредметною термінологічною лексикою. З’ясувалося, що на задовільному ступені збільшилась кількість учнів з 42% до 60%, а на низькому відповідно зменшилось учнів з 36% до 12%; на незадовільному – з 10% до 8%.

Порівняльні кількісні дані ступенів сформованості вмінь у гімназистів працювати з міжпредметною науковою навчально-термінологічною лексикою подано в таблиці 2.9 і діаграмі 2.2.

Таблиця 2.9

Порівняльні ступені сформованості вмінь у гімназистів працювати з міжпредметною науковою навчально-термінологічною лексикою

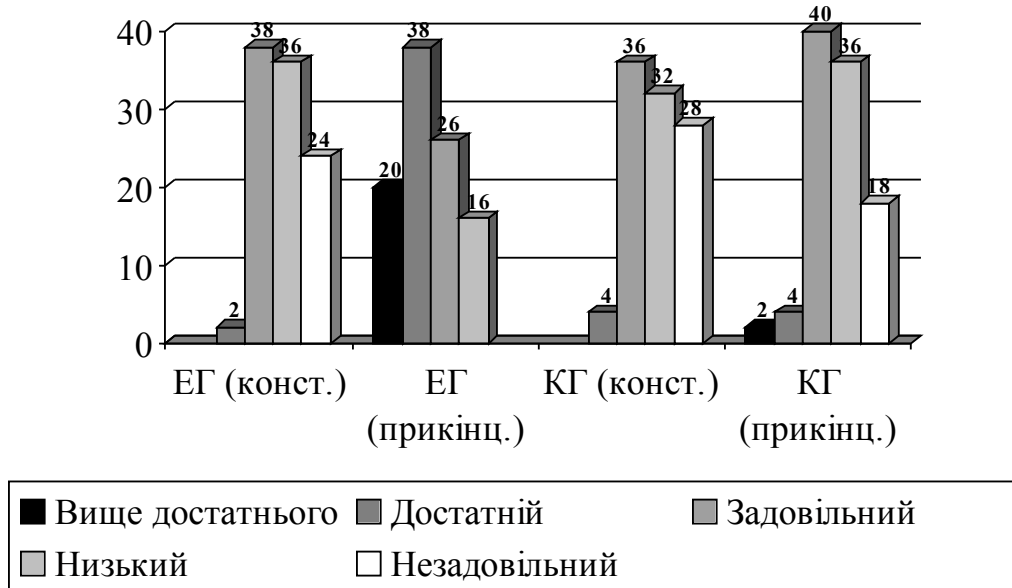
(прикінцевий етап, %)

Ступені	Сума балів	Група			
		ЕГ		КГ	
		КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ
Вище достатнього	38-40	---	20	---	2
Достатній	30-37	2	38	4	4
Задовільний	20-29	38	26	36	40
Низький	10-19	36	16	32	36
Незадовільний	Нижчий 9	24	---	28	18

Як бачимо з таблиці 2.9. і діаграми 2.2, кількісні показники сформованості вмінь у гімназистів працювати з міжпредметною науковою навчально-термінологічною лексикою засвідчують позитивні зміни, хоча дещо нижчі від результатів обізнаності з галузевою термінологічною лексикою. Якщо на констатувальному етапі не було учнів, які вміли працювати з міжпредметною термінологією за ступенем “вище достатнього”, то на прикінцевому етапі на означеному ступені виявилось 20% учнів експериментальної і 2% - контрольної груп. Досить відчутно збільшилась кількість гімназистів експериментальної групи порівняно з констатувальним етапом, які досягли достатнього ступеня – з 2% до 38% учнів, тоді як у контрольній групі кількісний показник (4%) не змінився.

Діаграма 2.2.

Порівняльні ступені сформованості вмінь гімназистів працювати з міжпредметною науковою навчально-термінологічною лексикою (%)

На задовільному ступені в ЕГ залишилось 26% учнів (було 38%), на низькому – 16% (було 36%), незадовільного ступеня не було виявлено (на констатувальному етапі було 24%).

В учнів контрольної групи відбулися тільки незначні зміни, а саме: на задовільному ступені стало 36% гімназистів (було 40%), на низькому – 36% (було 32%), на незадовільному залишилось 18% (було 28%) учнів.

Учні експериментальної групи набули вмінь виділяти терміни з тексту і пояснювати, з якої вони наукової галузі, створювати нові терміни різними способами. Вони легко добирали і визначали міжпредметну наукову навчальну термінологію, оволодівали вміннями працювати зі словником міжпредметної термінології. Проілюструємо прикладами.

Завдання на вміння виділяти терміни з тексту. Із запропонованих текстів виписати терміни і пояснити, до яких наукових галузей вони належать.

Ірина С. (ЕГ-11 кл.) зазначила, що перший текст багатий термінами, які належать до медико-біологічної галузі: мозок, людський орган, анабіоз людини,

пам'ять, жива плазма, телепатія, розум тощо.

Олег М. (ЕГ-11 кл.) правильно визначився з філологічними термінами, які він знайшов у другому та четвертому текстах. Терміни корінь, суфікс, префікс, основа, закінчення, походження слова, термін, синоніми, антоніми він назвав лінгвістичними термінами. А терміни розповідь, опис, діалог, монолог відніс до лінгвістичної та літературознавчої терміносистем.

Людмила Ж. (ЕГ-11 кл.) терміни, які виписала із третього тексту, віднесла до медичної термінології, розкласифікувавши їх за системами: анатомо-гістологічні: *chole* – жовч, *choledochus* – жовчний; клінічні: *cholaemia* – наявність жовчі в крові; фармацевтичні: *cholagogus* – жовчогінний і *Cholenzymum* – холензим, жовчогінний засіб (див. стор. 113-115).

Володимир К. (ЕГ-11 кл.) одним з перших виконав тестове завдання на визначення рядка, в якому всі слова є термінами. Терміни морфологія і аналіз відніс до міжпредметної наукової навчально-термінологічної лексики.

Завдання на пояснення змісту терміна “морфологія”.

Ольга Н. (ЕГ-11 кл.) пояснила, що у слові “морфологія” корінь “**морф**” (гр.)- вид, форма, побудова чого-небудь. У єдності з терміноелементом *-логія* (наука) утворює термін “морфологія”, що означає наука про будову...

Завдання на утворення складних термінів.

1. З кінцевими терміноелементами: -логія (наука); -грама (відбиток зображення).

Оксана К. (ЕГ-11 кл.) навела такі приклади термінів:

а) лексикологія, фразеологія, етимологія, типологія, морфологія, психологія, біологія, цитологія;

б) пунктограма, орфограма, криптограма, рентгенограма, кардіограма.

2. Утворити терміни і поняття морфологічним способом.

Микола П. (ЕГ-11 кл.) використав у своїй роботі спосіб афіксації, утворивши такі терміни:

- безсполучниковий, безплідний, безкровний;

- непряма мова, несприятливий, неживий, неузгоджене означення;
- артикуляція, субстантивація, операція, адаптація;
- відмінювання, спрощення, отруєння, запалення.

Сашко Д. (ЕГ-11 кл.) навів приклади новоутрених термінів-комполітів і термінів-абревіатур:

- односкладний, дієвідміна, жарознижувальний, крововилив, жовчоутворення;
- СНІД – синдром набутого імунodefіциту; ТС – терміни - словосполучення; АШК – апарат штучного кровообігу; ГТс – граматична терміносистема.

3. Утворити терміни-словосполучення (синтаксичний спосіб творення).

Дмитро С. (ЕГ-11 кл.) виявив свою обізнаність у галузі термінології, дібравши велику кількість термінів-словосполучень, пов'язаних з навчальними предметами, які досліджуються. Наприклад, двочленні ТС: активний дієприкметник, художній образ, ліва легеня, ефірна настоянка; тричленні ТС – трискладовий віршовий розмір, ліва порожниста вена, складне безсполучникове речення, гостра вірусна інфекція; багаточленні ТС – головний член односкладного речення, глибокий канал кам'янистого нерва, гостра респіраторна вірусна інфекція.

Модель-схема, запропонована Дмитром С. до терміна “головний член односкладного речення”, виглядала таким чином: [УО + ГС + УО₁ + НУО].

Морфологічний розбір:

Головний	член	односкладного	речення
(прикм., чол. рід,	(ім. II відміна, чол.	(прикм., сер. рід,	(ім., II відміна,
Н.в., однина)	рід, Н.в., однина)	Р.в., однина)	сер. рід, Р.в.,
			однина)

Завдання на визначення термінів міжпредметної лексики

Володимир К. (ЕГ-11 кл.), заповнюючи схему кросворду (див. стор.146-147), скористався такими термінами: 1 – інфекція; 2 – система; 3 – аналіз; 4 – організм; 5 – одужання; 6 – алергія. До міжпредметної лексики він відніс терміни – система, аналіз. Дефініції цих термінів визначив таким чином:

Система – це сукупність взаємопов’язаних і взаємозумовлених мовних фактів і явищ, які розвиваються за внутрішніми законами мови (лінгв.). Також це наука, що вивчає природну класифікацію сучасних і вимерлих організмів (біол.). Сукупність елементів, які вважаються єдиним функціональним структурним цілим (мед.).

Аналіз - розклад складного мовного цілого на його складові елементи (лінгв.). *Морфемний аналіз. Синтаксичний аналіз.* Дослідження шляхом розгляду окремих сторін, властивостей, складових частин, чого-небудь (літ.). *Аналіз літературного твору.* Визначення складу речовини (біол., мед.). *Аналіз крові.*

Щодо завдання виписати міжпредметні терміни із словникового диктанту, то всі учні виконали його правильно.

Наприклад, Тетяна Б. (ЕГ-11кл.) одна із перших виконала вибірккову роботу правильно, виписавши терміни міжпредметної лексики: аббревіація, артикуляція, асиміляція, дисиміляція, редукція, трансформація.

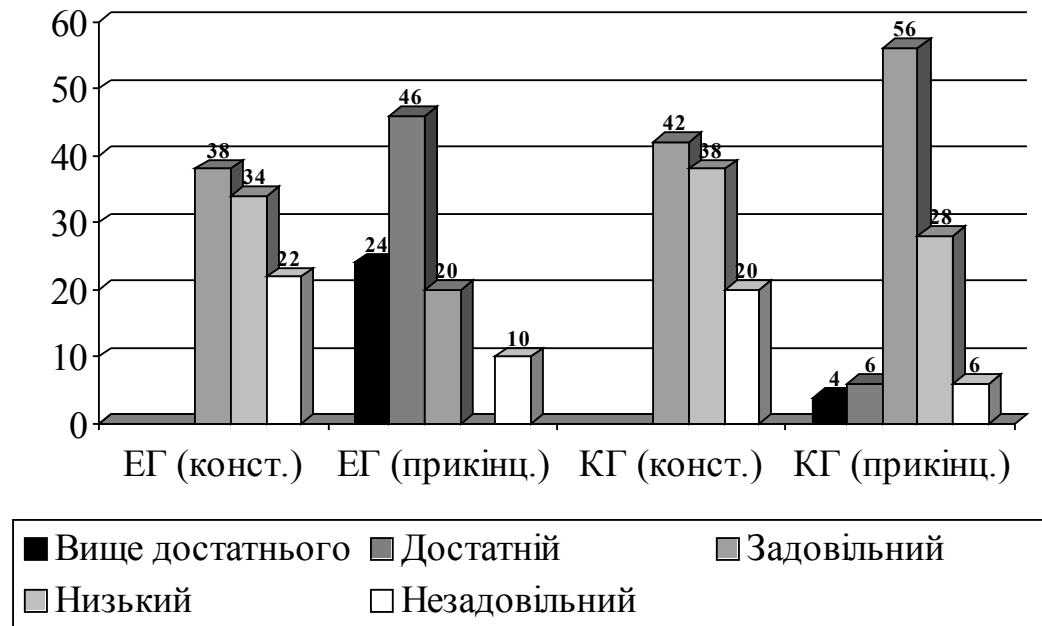
Порівняльні кількісні дані щодо ступенів сформованості вмінь взаємооцінки і самооцінки в учнів гімназії у процесі роботи з міжпредметною науковою навчально-термінологічною лексикою на прикінцевому етапі подано в таблицях 2.10 і 2.11 та діаграмах 2.3 і 2.4.

Таблиця 2.10

Порівняльні ступені сформованості вмінь взаємооцінки в гімназистів у процесі роботи з міжпредметною науковою навчально-термінологічною лексикою (прикінцевий етап, %)

Ступені	Сума балів	Група			
		ЕГ		КГ	
		КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ
Вище достатнього	19-20	---	24	---	4
Достатній	15-18	---	46	---	6
<i>Продовження таблиці 2.10.</i>					
Задовільний	10-17	42	20	42	56
Низький	5-16	36	10	38	28
Незадовільний	Нижчий 5	22	---	20	6

**Порівняльні ступені сформованості вмій взаємооцінки в
гімназистів у процесі роботи з міжпредметною науковою
навчально-термінологічною лексикою (%)**

Дані таблиці 2.10 і діаграми 2.3 засвідчують значні позитивні зміни щодо ступенів сформованості в учнів експериментальних класів взаємооцінки у процесі роботи з міжпредметною науковою навчально-термінологічною лексикою. Так, якщо на констатувальному етапі жоден з учнів, які брали участь у ньому, не зміг адекватно оцінити виконані завдання з науковою міжпредметною навчально-термінологічною лексикою і відповідно мотивувати свої оцінки, тобто вони не змогли досягти як достатнього, так і вище достатнього ступенів, то на прикінцевому етапі було виявлено: 24% учнів, які перебували на ступені “вище достатнього” і 46% - на достатньому ступені. Відповідно зменшилась кількість учнів на задовільному ступені – із 42% до 20% і на низькому – з 36% до 10% учнів. Незадовільний ступінь в учнів експериментальної групи не було виявлено (на констатувальному етапі було 22% учнів).

В учнів контрольної групи відбулися тільки незначні позитивні зміни. Так, на ступені “вище достатнього” було виявлено 4% гімназистів, а на достатньому – 6%, тоді як на констатувальному етапі не було жодного. На задовільному етапі стало 56% учнів (було 42%), на низькому – залишилось 28% (було 38%). Зауважимо, що відчутно зменшилась кількість учнів незадовільного ступеня – з 20% до 6%.

Таблиця 2.11

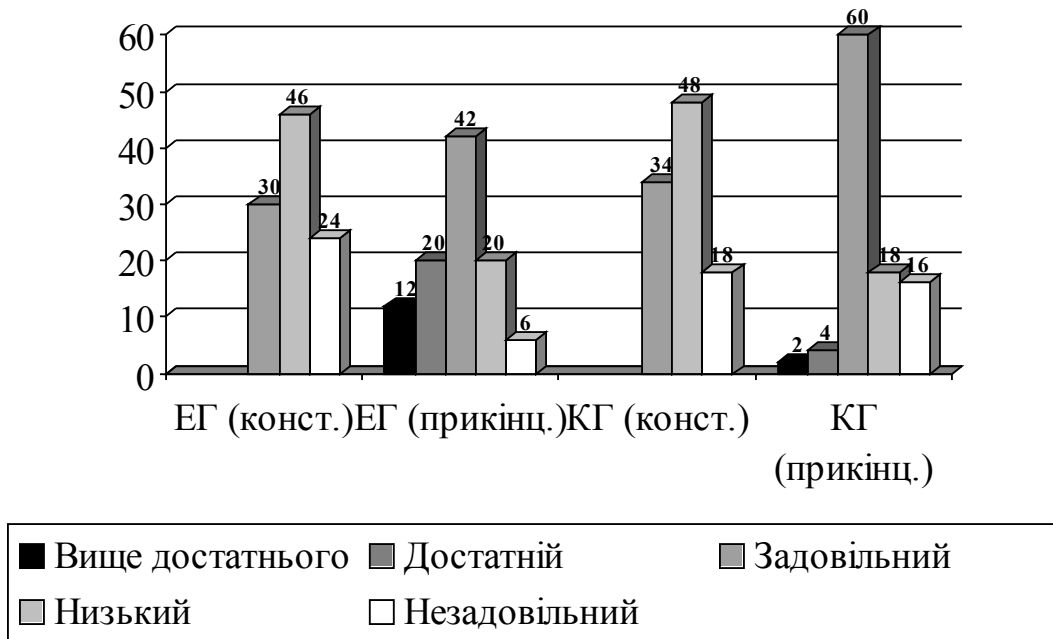
**Порівняльні ступені сформованості вмінь самооцінки в гімназистів
у процесі роботи з міжпредметною науковою навчально-термінологічною
лексикою (прикінцевий етап, %)**

Ступені	Сума балів	Група			
		ЕГ		КГ	
		КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ
Вище достатнього	19-20	---	12	---	2
Достатній	15-18	---	20	---	4
Задовільний	10-17	30	42	34	60
Низький	5-16	46	20	48	18
Незадовільний	Нижчий 5	24	6	18	16

За даними таблиці 2.11 і діаграми 2.4, як бачимо, кількісні показники щодо сформованості ступенів умінь самооцінки в учнів виявилися дещо нижчими, ніж взаємооцінки, водночас вони суттєво вирізнялись від показників учнів контрольної групи. Так, якщо на констатувальному етапі жоден з учнів обох груп не був віднесений до ступенів “вище достатнього” і “достатнього”, то на прикінцевому етапі в експериментальній групі стало: на ступені “вище достатнього” – 12 % учнів (у КГ – 2%); на достатньому – 20% (у КГ – 4%).

Діаграма 2.4.

**Порівняльні ступені сформованості вмінь самооцінки в
гімназистів у процесі роботи з міжпредметною науковою
навчально-термінологічною лексикою (%)**

На задовільному ступені стало: в ЕГ – 42% (було 30%), у КГ – 60% (було 34%); на низькому ступені залишилось: в ЕГ – 20% (було 46%), у КГ – 18% учнів (було 48%) і на задовільному: в ЕГ – 6% (було 24%), у КГ – 16% (було 18%) учнів.

На прикінцевому етапі повторно було запропоновано гімназистам заповнити картку самооцінки своїх знань і вмінь працювати з науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі. Порівняльні кількісні дані самооцінки учнями сформованості своїх умінь працювати з науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі подано в таблицях 2.12 і 2.13. (див. табл. 2.12 і 2.13)

Проаналізуємо насамперед одержані результати гімназистів експериментальної групи (див. таблицю 2.12.). Як засвідчує таблиця, учні більш адекватно підійшли до самооцінки своїх знань і вмінь щодо роботи з науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі. Відтепер оцінкою “висока” учні оцінили свої знання і вміння таким чином: українська

мова – 52% (було 80%) – знання і 40% (було 62%) – вміння; українська література: 66% (було 72%) – знання і 50% (було 54%) – вміння; біологія: 38% (було 20%) – знання і 34% (було 20%) – вміння; основи латинської мови з медичною термінологією: по 18% (на констатувальному етапі не було високих оцінок) знання і вміння; міжпредметна лексика: 32% - знання і 34% - вміння (на констатувальному етапі високих оцінок не було виявлено).

Оцінкою “достатня” оцінили себе з української мови: 36% (було 18%) – знання і 28% (було 26%) – вміння; української літератури: 30% (було 12%) – знання і вміння 42% (було 22%); з біології: 42% (було 38%) – знання і вміння 36% (було 16%) з основ латинської мови з медичною термінологією: 32% (було 12%) – знання і вміння 52% (було 10%); з міжпредметної лексики: 48% (було 4%) – знання і вміння – 50% (було 4%).

Оцінкою “задовільно” гімназисти експериментальної групи оцінили себе таким чином: з української мови: 8% (було 12%) – знання і вміння – 22% (було 12%); української літератури: 4% (було 16%) – знання і вміння – 8% (було 24%); з біології: 20% (було 36%) – знання і вміння – 30% (було 40%); з основ латинської мови з медичною термінологією: 40% (було 60%) – знання і вміння – 36% (було 50%); міжпредметної лексики: 20% (було 36%) – знання і вміння – 16% (було 24%).

Оцінкою “низька” оцінили свої знання і вміння тільки окремі учні з навчальної дисципліни “Основи латинської мови з медичною термінологією”: 10% (було 42%) учнів. Таких учнів, які не визначились, в експериментальній групі на прикінцевому етапі виявлено не було.

Проаналізуємо результати самооцінки своїх знань і вмінь щодо роботи з науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі учнів контрольної групи (див. таблицю 2.13). Дані таблиці засвідчують також певні зміни щодо самооцінки учнів, натомість їхня самооцінка здебільшого була завищеною або ж заниженою, тобто переважали неадекватні самооцінки, які не збігалися з даними, одержаними нами у процесі самооцінної діяльності учнів

щодо результатів самооцінки конкретно виконаних ними завдань. Опишемо одержані результати. Так, оцінкою “висока” оцінили свої знання і вміння гімназисти контрольної групи на прикінцевому етапі таким чином: з української мови: 74% (було 80%) – знання і вміння – 60% (і було 60%) учнів; української літератури: 82% (було 50%) – знання і вміння – 18% (було 10%); біології: по 24% (було по 22%) знання і вміння; основ латинської мови з медичною термінологією: по 8% - знання і вміння (на констатувальному етапі оцінка “висока” була відсутньою). Зауважимо, що оцінкою “висока” щодо роботи з міжпредметною лексикою як і на констатувальному етапі ніхто з учнів не оцінив свої знання і вміння.

Оцінку “достатня” поставили собі – з української мови: 22% (було 16%) учнів за знання і вміння – 20% (було 30%); української літератури: 18% (було 10%) – знання і вміння – 18% (було 30%); біології: 44% (було 40%) – знання і вміння – 20% (було 18%) учнів; основ латинської мови з медичною термінологією: 20% (було 14%) – знання і вміння – 20% (було 10%); міжпредметної лексики: по 6% (було по 4%) за знання і вміння.

Оцінкою “задовільно” оцінили себе: з української мови: 4% (і було 4%) учнів за знання і 20% (було 10%) - вміння; української літератури: 8% (було 26%) свої вміння; біології: 32% (було 30%) – знання і 48% (було 42%) – вміння; основ латинської мови з медичною термінологією: 68% (було 58%) – знання і вміння – 50% (було 52%); міжпредметної лексики: 50% (було 38%) – знання і 36% (було 26%) – уміння.

Оцінку “низька” поставили собі учні контрольної групи з основ латинської мови з медичною термінологією: 4% (було 26%) – знання і 22% (було 38%) – за вміння і з міжпредметної лексики: 38% (було 22%) – знання і 40% (було 30%) – вміння. Частина учнів контрольної групи не визначилися щодо своїх знань – 6% (було 36%) та вмінь – 18% (було 40%) з міжпредметної термінологічної лексики.

Отже, одержані експериментальні дані засвідчили значні позитивні зміни щодо зростання адекватної самооцінки своїх знань і вмінь щодо роботи з

міжпредметною науковою навчально-термінологічною лексикою як в учнів експериментальної, так і контрольної груп.

Обчислення результатів експериментального дослідження за всіма критеріями і показниками та порівняння одержаних даних з результатами констатувального етапу засвідчили позитивні зміни, що відбулися в учнів експериментальної групи в загальних рівнях засвоєння наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі.

Порівняльні кількісні дані рівнів засвоєння учнями гімназії наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі подано в таблиці 2.14 та діаграмі 2.5.

Таблиця 2.14

**Порівняльні рівні засвоєння учнями гімназії наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі
(прикінцевий етап, %)**

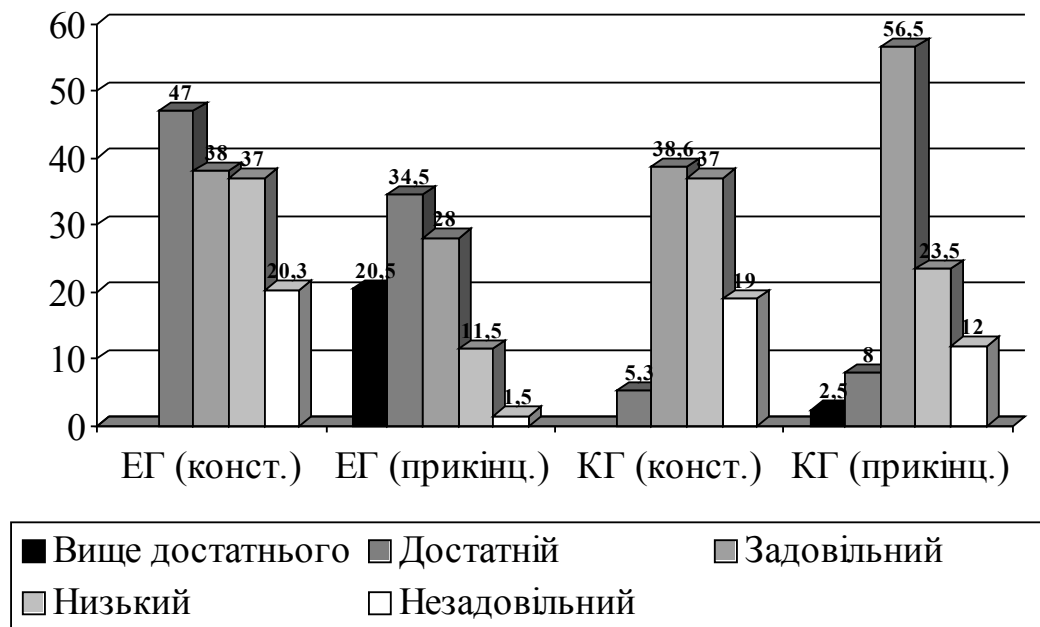
Рівні	Сума балів	Група			
		ЕГ		КГ	
		Етап навчання			
		КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ
Вище достатнього	98-110	---	20,5	---	2,5
Достатній	85-102	4,7	34,5	5,3	8
Задовільний	60-75	38	28	38,6	56,5
Низький	35-64	37	11,5	37	23,5
Незадовільний	Нижчий 33	20,3	1,5	19	12

З таблиці і діаграми видно ті позитивні зміни, які відбулися в учнів експериментальної групи. Так, якщо на констатувальному етапі не було виявлено в жодного учня обох груп вище достатнього рівня засвоєння наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі, то на прикінцевому етапі означений рівень виявивсь у 20,5% учнів експериментальної і 2,5% - контрольної груп. До достатнього рівня піднялось 34,5% (було 4,7%) – в експериментальній і 8% (було 5,3%) – контрольної груп. На задовільному рівні кількість учнів експериментальної групи зменшилась із 38% до 28%, а в контрольній групі збільшилась з 38,6% до 56,5% учнів; на низькому рівні

залишилось 11,5% (було 37%) учнів експериментальної і 23,5% (було 37%) – контрольної груп. Незадовільний рівень було виявлено в 1,5% (було 20,3%) учнів експериментальної і 12% (було 19%) контрольної груп.

Діаграма 2.5.

Порівняльні рівні засвоєння учнями гімназії наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі (%)

Отже, кількісні результати підтвердили ефективність виокремлених нами педагогічних умов і розробленої експериментальної методики щодо збагачення словникового запасу учнів гімназії науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі.

Висновки з розділу II

Для проведення експериментальної роботи було виділено критерії і показники засвоєння учнями наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі. Гносеологічний критерій з показниками: обізнаність з термінами лінгвістичної, літературознавчої, біологічної, медичної, міжпредметної термінологій; репродуктивний з показниками: вміння виділяти терміни з тексту і пояснювати, з якої вони наукової галузі; вміння створювати

нові терміни різними способами; вміння визначати міжпредметну термінологію; вміння працювати з термінологічними словниками; оцінно-рефлексійний з показниками: вміння адекватно оцінювати свою діяльність з термінологічною лексикою (самооцінка); вміння адекватно оцінювати діяльність інших учнів щодо роботи з термінологічною лексикою (взаємооцінка). За кожним показником учні виконували низку експериментальних завдань. За результатами виконання завдань було визначено рівні розвитку словникового запасу учнів міжпредметною науковою навчально-термінологічною лексикою: вище достатнього, достатній, задовільний, низький, незадовільний. З'ясувалося, що переважна частина учнів гімназії перебували на задовільному і низькому рівнях. Крім того, значна частина учнів були й на незадовільному рівні.

Теоретичними засадами побудови експериментальної методики збагачення словникового запасу учнів міжпредметною термінологією виступили: вчення психологів про взаємозв'язок слова, поняття і терміна; механізми, закономірності, етапи і стадії розвитку наукових понять; засвоєння учнями семантики слова; дидактичні і лінгводидактичні принципи навчання мови; міждисциплінарний підхід до збагачення словника міжпредметною лексикою.

Поняття – це логічна форма мислення, вищий рівень узагальнення, відображення істотних властивостей, зв'язків і відношень предметів і явищ дійсності, що виражені словом чи групою слів. Слово, що визначає певне поняття будь-якої галузі науки і техніки, є науковим поняттям або терміном.

Засвоїти поняття – означає усвідомити його зміст, уміти виділяти істотні ознаки, точно знати його обсяг, місце серед інших понять з тим, щоб уміти користуватися цим поняттям у пізнавально-навчальній і практичній діяльності.

Засвоєння понять учнями проходить такі етапи: початковий етап формування елементарних понять з найближчого оточення (дошкільний вік); засвоєння наукових понять, пов'язаних з навчальними програмами (молодший шкільний вік); засвоєння сучасних наукових понять і термінів (середня і

старша школи).

Розвиток наукових понять, за даними вчених, проходить складний і суперечливий шлях від життєвих, спонтанних, побутових до наукових понять різного ступеня узагальнення і далі до засвоєння термінів.

Педагогічними засадами дослідження стали загальнодидактичні і лінгводидактичні принципи навчання.

Загальнодидактичні принципи: науковість, доступність, свідомість, наступність і перспективність, систематичність, творча активність, розвивальне навчання, міцність засвоєння лексики, виховуюче навчання, єдність наукової теорії і практики, індивідуалізація і диференціація навчання.

Спеціальні частково методичні принципи: розуміння мовних значень і одночасний розвиток лексичних і граматичних навичок; семантизація слів; комунікативний, системний, функціональний, контекстний; екстралінгвістичний, парадигматичний, синтагматичний, стратегічний; тактичний принципи методики мови.

Стрижневим моментом організації дослідження виступили міжпредметні зв'язки.

Міжпредметні зв'язки – це логічна система викладання і вивчення більшості навчальних дисциплін, що зумовлена не тільки сучасним станом освіти, але й чітко вираженою інтеграцією гуманітарних, соціальних, природничих і технічних наук.

У дисертації міжпредметні зв'язки розглядаються як принцип і як умова ефективного засвоєння учнями міжпредметної наукової навчально-термінологічної лексики.

Педагогічними умовами ефективного навчання щодо збагачення словникового запасу учнів міжпредметною термінологічною лексикою виступили:

- міжпредметні зв'язки у збагаченні словникового запасу учнів науковою навчально-термінологічною лексикою (лінгвістичною, літературознавчою,

- біологічною, медичною);
- усвідомлення гімназистами взаємозв'язку і відмінностей дефініцій: “слово”, “поняття”, “термін”, “наукова навчально-термінологічна лексика”, “міжпредметна термінологія”;
 - залучення учнів до активної діяльності зі словником наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі;
 - наявність позитивних емоційних стимулів у процесі роботи з міжпредметною термінологічною лексикою.

Розроблена лінгводидактична модель збагачення словникового запасу учнів науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі обіймала чотири етапи: пропедевтичний, когнітивно-збагачувальний, репродуктивно-творчий та оцінно-регулятивний. Для кожного етапу було розроблено відповідний зміст як уроків, так і позакласної роботи. Зокрема, розроблено навчальний словник міжпредметної термінологічної лексики, спецкурси “Науковий стиль мовлення” і “Наукова навчально-термінологічна лексика”; конспекти експериментальних уроків; план роботи гуртка “Майбутній науковець”, вікторини, тематику рефератів і курсових робіт і т.ін.

Результати виконання експериментальних завдань учнями на прикінцевому етапі засвідчили позитивні результати: більшість гімназистів щодо засвоєння міжпредметної термінології піднялися до достатнього і вище достатнього рівнів.

ВИСНОВКИ

Дослідження було присвячене вивченню рівнів розвитку словникового запасу учнів гімназії (медичні класи) науковою навчально-термінологічною

лексикою на міжпредметній основі (українська мова, українська література, біологія, основи латинської мови з медичною термінологією). Визначено педагогічні умови та розроблено експериментальну методичку, які сприяли ефективному збагаченню словникового запасу учнів міжпредметною термінологією.

Лінгвістичними засадами дослідження є наукові положення лексикології. Лексикологія – багатоаспектна наука, що вивчає природу й сутність слова, його виникнення і зміну, визначення слів та їх уживання, структуру словникового складу мови, шляхи його поповнення і т. ін. Ставлення вчених до наукового визначення слова є неоднозначним – від повного заперечення самостійного наукового терміна “слова” до розмаїття його визначень.

Кожне слово має значення. Лексичне значення слова – це зміст слова, що відображає у свідомості і закріплює в ній уявлення про предмет, властивість, якість, процес, явище і т.ін. Лексичне значення поділяється на концептуальне, конотативне, контекстуальне, денотативне, сигніфікативне. Центральним у лексичному значенні є його концепт (мисленнєве відображення певного явища дійсності, поняття). Оволодіння семантикою слова відбувається поступово у процесі навчання і виховання.

Лексика – сукупність слів, словниковий склад мови. Лексика обмежена певними сферами вживання та стилями. Наукова лексика і науковий стиль мовлення використовуються з пізнавально-інформативною метою в галузі науки і освіти.

Науковий стиль мовлення характеризується широким використанням термінів.

Термін – це слово або словосполучення, що є назвою спеціального поняття певної сфери науки, мистецтва, виробництва; це пізнавальна й мовна одиниця, що репрезентує ідеалізований об’єкт, входить до системи понять певної галузі, що усталилася в цій галузі, і функціонує в межах певної наукової термінології.

Для сучасної української термінолексики традиційним є використання

інтернаціональних елементів, форм, що прийшли з латинської і грецької мов. Особливо це відчутно в біологічній і медичній термінологіях.

Сукупність термінів, пов'язаних один з одним на поняттєвому, словотворчому (дериватологічному) та граматичному рівнях, становить терміносистему.

Термін і терміносистема взаємопов'язані поняття: не може існувати терміносистема, яка б складалася з одного терміна, як не можна визначити будь-який термін, не звертаючись до характеру і типології всіх поняттєвих зв'язків, яких він набуває в терміносистемі.

У мовознавстві виокремлюють термін-слово, термін-поняття, термін-лексис і термін-логос.

Терміну як лексичній одиниці притаманні такі специфічні особливості: номінативність, наявність точної наукової дефініції; відсутність експресивних значень, стилістична нейтральність, системність, точна співвіднесеність з поняттям, неконотованість, відсутність синонімії.

У складі терміна виокремлюють як його компоненти терміноелементи. Термін як одиниця мови підпорядковується фонетичним і граматичним законам певної мови.

Термінологія – це сукупність спеціальних найменувань різних галузей науки і техніки, що вживаються у сфері професійного спілкування; вчення про творення, склад і функціонування термінів; загальне термінологічне вчення; це відкрита, незамкнена система всередині лексичної системи літературної мови.

Особливий аспект термінології становить творення термінів, яке вчені розглядають у контексті теорії термінологічної номінації, що зумовлена взаємодією зовнішніх і внутрішніх мовних факторів. Значна частина слів української мови твориться морфологічним способом, за допомогою афіксальних морфем: префіксів, суфіксів, префіксів і суфіксів одночасно, постфіксів, що дає можливість створювати найрізноманітніші моделі термінів. Значення слова, якому властива певна внутрішня форма, визначається із його

словотворчої структури. Для цього необхідно знати кореневі і словотворчі елементи, розуміти їх зв'язки і моделі.

Для проведення експериментальної роботи на констатувальному етапі було визначено критерії і показники засвоєння учнями наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі. Гносеологічний критерій з показниками: обізнаність з термінами лінгвістичної, літературознавчої, біологічної, медичної, міжпредметної термінологій; репродуктивний з показниками: вміння виділяти терміни з тексту і пояснювати, з якої вони наукової галузі; вміння створювати нові терміни різними способами; вміння визначати міжпредметну термінологію; вміння працювати з термінологічними словниками; оцінно-рефлексійний з показниками: вміння адекватно оцінювати свою діяльність з термінологічною лексикою (самооцінка); вміння адекватно оцінювати діяльність інших учнів щодо роботи з термінологічною лексикою (взаємооцінка). За кожним показником учні виконували низку експериментальних завдань. За результатами виконання завдань було визначено ступені обізнаності учнів з науковою навчально-термінологічною лексикою, ступені сформованості вмінь працювати з міжпредметною термінологічною лексикою та вмінь взаємооцінки і самооцінки гімназистів у процесі роботи з міжпредметною термінологічною лексикою, а також рівні засвоєння учнями наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі: вище достатнього, достатній, задовільний, низький, незадовільний. З'ясувалося, що переважна частина учнів гімназії перебували на задовільному (38% - в ЕК і 38,6% - КГ), низькому (по 37% - в ЕГ і КГ) і незадовільному (20,3% - в ЕГ і 19% - у КГ) рівнях.

Теоретичними засадами побудови експериментальної методики збагачення словника учнів науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі стало: вчення психологів щодо взаємозв'язку слова, поняття і терміна, механізми, закономірності, етапи, стадії розвитку наукових понять і термінів; засвоєння учнями семантики слова; загальнодидактичні та

лінгводидактичні принципи навчання; міждисциплінарний підхід у засвоєнні учнями наукової навчально-термінологічної лексики.

Поняття – це форма мислення, що відображає суттєві властивості, зв'язки, відношення предметів і явищ, що виражені словом чи групою слів. Усі поняття позначаються словами. Слово, що визначає певне поняття будь-якої галузі науки і техніки, є науковим поняттям або терміном.

Засвоїти поняття, а отже і термін, – означає усвідомити його зміст, уміти виділяти істотні ознаки, точно знати його об'єм, місце серед інших понять (чи термінів) з тим, щоб уміти користуватися цим поняттям (чи терміном) у пізнавально-навчальній і практичній діяльності. Процес засвоєння понять для дитини досить складний – від простих життєвих, побутових – до наукових термінів у процесі шкільного навчання під керівництвом педагога.

Засвоєння наукового поняття тісно пов'язане із засвоєнням його значення, смислу і дефініції. Значення – це система звуків, що стоять за словом і відбивають загальний людський досвід. Смысл – індивідуальне значення слова, виокремлене з об'єктивної системи зв'язків слова в мовленні окремої людини. Дефініція – це сформульований в явній і стислій формі основний зміст поняття. Дефініція є однією з найважливіших властивостей терміна.

Міждисциплінарні зв'язки у навчанні – це зв'язки між компонентами навчального процесу, що зумовлені реальними взаємозв'язками між сферами дійсності, які вивчаються у школі, та необхідністю відтворення цих взаємозв'язків у свідомості учнів; полягають у взаємному узгодженні суміжних компонентів змісту освіти і виражені у програмах і підручниках, забезпечують найкращі умови для засвоєння матеріалу учнями.

Педагогічними умовами ефективного навчання щодо збагачення словникового запасу учнів термінологічною міжпредметною лексикою було обрано:

- міжпредметні зв'язки у збагаченні словникового запасу учнів науковою навчально-термінологічною лексикою (лінгвістичною, літературознавчою,

- біологічною, медичною);
- усвідомлення гімназистами взаємозв'язку і відмінностей дефініцій: “слово”, “поняття”, “термін”, “наукова навчально-термінологічна лексика”, “міжпредметна термінологія”;
 - залучення учнів до активної діяльності зі словником наукової навчально-термінологічної лексики на міжпредметній основі;
 - наявність позитивних емоційних стимулів у процесі роботи з міжпредметною термінологічною лексикою.

Розроблена лінгводидактична модель збагачення словникового запасу учнів науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі обіймала чотири етапи: пропедевтичний, когнітивно-збагачувальний, репродуктивно-творчий та оцінно-регулятивний. Для кожного етапу було розроблено відповідний зміст як уроків, так і позакласної роботи.

На першому етапі було відібрано міжпредметну наукову навчально-термінологічну лексику (лінгвістичну, літературознавчу, біологічну, медичну), на основі якої було складено навчальний словник-мінімум міжпредметної термінології, а також розроблено спецкурси “Науковий стиль мовлення” (10 кл.) і “Наукова навчально-термінологічна лексика” (11 кл.). Було проведено методичний семінар для вчителів, які були задіяні в експерименті.

На другому етапі відбувалося збагачення словникового запасу учнів у процесі читання спецкурсів, на уроках української мови, української літератури, біології, основ латинської мови з медичною термінологією.

На репродуктивно-творчому етапі проводились предметні, інтегровані уроки, уроки творчої лабораторії, міжпредметні семінари, уроки-практикуми; розробка словників міжпредметної термінології тощо.

Четвертий етап передбачав самостійну творчу діяльність учнів гімназії з науковою навчально-термінологічною лексикою як на уроках, так і в позакласній діяльності (захист словників, рефератів, вікторини, творчі лабораторії, турніри, конкурси і т. ін.). Учні залучались до оцінно-регулятивної діяльності.

Виконання експериментальних завдань учнями на прикінцевому етапі засвідчили позитивні результати щодо рівнів засвоєння наукової навчально-термінологічної лексики: більшість гімназистів експериментальної групи піднялися до вище достатнього (20,5%) та достатнього (34,5%) рівнів, на задовільному – залишилось 28% (було 38%), на низькому рівнях – 11,5% (було 37%), незадовільний рівень було виявлено в 1,5% гімназистів. Відсутних позитивних змін у рівнях розвитку словникового запасу учнів контрольної групи не відбулося.

Виконане дослідження не вичерпує всіх аспектів означеної проблеми. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у вивченні проблеми активізації словникового запасу учнів загальноосвітньої школи молодших і середніх класів навчальною міжпредметною термінологією як гуманітарних, так і природничих дисциплін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко В.І. Розвиток термінологічної лексики у процесі розбудови української системи освіти (кінець ХІХ – початок 1930-х р.р. ХХ століття). –

- Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – К., 2003. – 20 с.
2. Арістотель. Поетика. – К.: Мистецтво, 1967. – 135 с.
 3. Баймут Т.В. Пути возникновения, развития и становления грамматической терминологии восточных славян: Для студентов - заочников. – Житомир, 1958. – 27 с.
 4. Баранов М.Т. Приемы обогащения словаря учащихся / В кн. М.Т. Баранов, В.Е. Мамушин. Вопросы изучения русского языка в восьмилетней школе. – М., 1962. – 184 с.
 5. Баранов М.Т., Ладыженская Т.А., Львов М.Р., Ипполитов Н.П., Ивченков П.Ф. Методика преподавания русского языка / Под ред. М.Т. Баранова. – М.: Просвещение, 1990. – 366 с.
 6. Березин Ф.М., Головин Б.Н. Общее языкознание. – М.: Просвещение, 1979. – 416 с.
 7. Білодід І.К., Лагутіна А.В. Особливості системи наукової термінології періоду НТР у контексті загальнолітературної мови...// Тези доповідей республіканської конференції “Науково-технічний прогрес і проблеми термінології”. – Львів, 1980. – С. 26-27.
 8. Біляєв О.М. Сучасний урок української мови. – К.: Радянська школа, 1981. – 176 с.
 9. Біляєв О.М., Мельничайко О.С., Пентилюк М.І. Рожило Л.П. та ін. Методика вивчення української мови в середній школі. – К.: Радянська школа, 1987. – 113с.
 10. Біологічний словник / За ред. І.Г. Підоплічка. Головна ред. укр. рад. енциклопедії АН УРСР. – К., 1974. – 552 с.
 11. Блонский П.П. Развитие представлений в школьном возрасте. – Избр. психол. произведения. – М.: Просвещение, 1964 – С. 170-201.
 12. Богуш А.М. Вплив середовища на формування мовної особистості./ Інноваційні технології викладання української мови та літератури в школі та ВНЗ. – Житомир, 2004. – С. 12-17.

13. Богуш А.М. Проблема мовної особистості в педагогічній науці // Наука і освіта. – 2004. - № 1. – С. 77-79.
14. Большая советская энциклопедия. – М., 1946. – Т. 54. – 682 с.
15. Бондалетов В.Д. Социальная лингвистика. – М.: Просвещение, 1987. – 160 с.
16. Бондарчук Л. Межпредметные связи как средство идейно-эстетического восприятия художественного текста: На материале украинского языка и литературы в 4-6 кл.: Дисс. ... канд. пед. наук. – К., 1988. – 150 с.
17. Будагов Р.А. Введение в науку о языке. – М.: Просвещение, 1965. - 492 с.
18. Буслаев Ф.И. Преподавание отечественного языка: Учебное пособие для студентов по специальности “Русский язык и литература”. – М.: Просвещение, 1992. – 512 с.
19. Буслаев Ф.И. О преподавании отечественного языка. – Л.: Учпедгиз, 1941. – 340 с.
20. Варих С.А. Синоніми у лексичній системі української мови// Вивчаємо українську мову та літературу. – 2005. – № 8. – С. 7-9.
21. Виноградов В.О. Вопросы современного русского словообразования. / Избр. труды: Исследование по русской грамматике. – М.: Наука, 1975. – 558 с.
22. Винокур Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии // Труды МИ ИФЛИ. – Т.V.: Сб. статей по языковедению. – М., 1939. – С. 3-54.
23. Выготский Л.С. Избранные психологические исследования. – М.: Педагогика, 1959. – 405 с.
24. Выготский Л.С. Исследование развития научных понятий в детском возрасте. – Собр. соч. в 6-ти томах. – Т. 2. – М.: Педагогика, 1982. – 504 с.
25. Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 1996. – 415 с.
26. Ганиева Т.А. О системе фонетической терминологии // Современная русская лексикология. – М.: Наука, 1966. – С. 78-86.
27. Ганич Д., Олійник І. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища школа, 1985. – 360 с.

- 28.Гирич З.І. Збагачення словникового запасу молодших школярів лексикою творів дитячої літератури XIX століття у процесі вивчення граматико-орфографічного матеріалу: Дис. ... канд. пед. наук. – К., 2000. – 247 с.
- 29.Глисон Г. Введение в дескриптивную лингвистику. – М., 1959. - 486 с.
- 30.Головин Б.Н. Введение в языкознание. – М., 1983. - 231 с.
- 31.Головин Б.Н. Роль терминологии в научном и учебном обучении. – Термин и слово. Межвузовский сборник / Горьковский гос. университет. – Горький, 1979.- 150 с.
- 32.Головин Б.Н. Термин и слово // Термин и слово. – Горький, 1980. – С. 3-11.
- 33.Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах. – М.: Высшая школа, 1987. – 104 с.
- 34.Голуб Н. Збагачення мовлення учнів 5-7 класів власне українською лексикою: Дис. ... канд. пед. наук. – К., 2001. – 167 с.
- 35.Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376с.
- 36.Городецкий Б.Ю. Термин и его лингвистические свойства // Структурная и прикладная лингвистика. – М., 1987. – Вып. 3. – С. 54-62.
- 37.Горошкіна О. М. “Не бійтесь заглядати у словник...” (лексикографічна робота у 10 кл.) // Дивослово. – 1998. - № 4. – С. 18-22.
- 38.Горошкіна О.М. Методика навчання української мови в загальноосвітніх навчальних закладах III ступеня природничо-математичного профілю. – Автореф. дис. ... доктора пед. наук. – К., 2005. – 38 с.
- 39.Горошкіна О.М. Організація навчання української мови в гімназії // Дивослово. - № 9, 1997. – С. 45-48.
- 40.Горский Д.П. Определения, их виды и правила // Логика научного познания. Актуальные проблемы: Сборник. – М., 1987. – С. 140-158.
- 41.Грамматика русского языка. Т.1, изд. АН СССР, 1952. – 720 с.
- 42.Грибан Г.В. Здійснення міжпредметних зв'язків у викладанні мови та літератури в процесі роботи над словом: Дис. ... канд. пед. наук. – К., 1998.–

158с.

43. Гур'єва Л. Суспільно-політична термінологія в мові періодики к. 80-х – поч. 90-х років // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць / НАН України, Інститут української мови, Комітет наукової термінології; Ред. кол.: Симоненко Л.О. (відп. редактор) та ін. – К., 1998. – С. 199-203.
44. Д'яков А.С., Кияк Т.Г., Куделько З.Б. Основи термінотворення. Семантичні та соціальні аспекти. – К., 2000. - 243 с.
45. Далингер В. Межпредметные связи математики и физики. Пособие для учителей и студентов. Упр. нар. образования Омского облисполкома. Обл.ИУУ- Омск, 1991. – 95 с.
46. Даниленко В.П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов // Исследования по русской терминологии. – М., 1971. – С. 7-67.
47. Даниленко В.П. Лингвистическое изучение терминологии и культуры речи // Актуальные проблемы культуры речи. – М.: Наука, 1970. – С. 305-325.
48. Даниленко В.П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
49. Данилюк А. Метаморфозы и перспективы интеграции в образовании // Педагогика. – 1998. – № 2. – С. 8-12.
50. Денисенко С., Дудик Д. Вплив терміносистеми на загальнолітературну мову // Тези доповідей 2-ої Міжнародної наукової конференції “Проблеми української науково-технічної термінології”. – Львів, 1993. – С. 37-38.
51. Деркач В.В. Філологічна термінологія М.П. Драгоманова в системі української наукової термінології ХІХ ст. – Автореф. канд. ... філ. наук. – К., 1999. – 16 с.
52. Добромислов В.А. Обогащение активного словарного запаса учащихся (5-8 кл.) // Русский язык в школе. - 1958. - № 3. – С. 23-29.
53. Дорошенко С.І. Методика викладання української мови: навчальний посібник для педагогічних училищ. – К.: Вища школа, 1989. – 424 с.
54. Драгоманов М.П. Листи на Наддніпрянську Україну. – К., 1915. – 117 с.

55. Дудников А.В. О стратегических и тактических принципах методики преподавания русского языка // Русский язык в школе. – 1974. - №3. – С. 13-18.
56. Дуцяк І.З. Логіка. – Львів: Просвіта, 1996. – 127 с.
57. Єфремова О.І. Міжпредметні зв'язки фізики і математики у 9-11 кл. середньої загальноосвітньої школи: Дис. ... канд. пед. наук. – К., 2001. – 157 с.
58. Захарчин В.В. Українська мовознавча термінологія к. XIX – поч. XX ст. – Автореф. дис. ... канд. філ. наук. – К., 1995. – 24 с.
59. Заболотний О. Мовознавчі турніри (9-11 кл.)//Дивослово. – 2003. - № 4. – С. 58-62.
60. Зверев И., Максимова В. Межпредметные связи в современной школе. – М.: Педагогика, 1981. – 159 с.
61. Зелінська О. Педагогічна лексика української мови XVI – XVIII ст.: Дис. ... канд. філ. наук. – К., 2003. – 174 с.
62. Иваницкая Г.М. Совершенствование работы над лексическими синонимами на уроках русского языка в IV-VI кл. школ с украинским языком обучения: Дисс. ... канд. пед. наук. – М., 1983. – 165 с.
63. Исаев А. К вопросу о соотношении лингвистического и логического в учении об антонимах. / Научные доклады высшей школы. – 1972. - № 1. – С. 49-56.
64. Исаченко А. Термин – описание или термин-название? // Славянская лингвистическая терминология. – София, 1962. – Т.1. – 466 с.
65. Канделаки Т.Л. Значение терминов и системы значений научно-технической терминологии // Проблемы языка, науки и техники. – М.: Наука, 1970. – С. 3-39.
66. Канделаки Т.Л. Об одном типе словаря международных терминологических элементов // Научные доклады высшей школы. Филологические науки. – М., 1967. - № 2. – С. 18-24
67. Канделаки Т.Л. Семантика и мотивированность терминов. – М.: Наука, 1977. – 167 с.

- 68.Капанадзе Л.А. Национальное и интернациональное в современной научно-технической терминологии // Национ. и интернац. в литературе и языке. – Кишинев, 1969. – С. 164-172.
- 69.Караман С.О. Методика навчання української мови в гімназії. – К.: Ленвіт, 2000. – 272 с.
- 70.Караман С.О. Особливості змісту, форм, методів і технології навчання української мови в гімназії гуманітарного профілю. – Автореф. дис. ... доктора пед. наук. – К., 2000. – 30 с.
- 71.Карпова В. Мовознавча термінологія галицьких шкільних підручників перших десятиліть ХХ століття: Дис. ... канд. філ. наук. – К., 1962. – 172 с.
- 72.Квитко И.С. Термин в научном документе. – Львов, 1976. – 127 с.
- 73.Квитко И.С., Лейчик В.М., Кабанцев Г.Т. Терминоведческие проблемы редактирования. – Львов, 1986. – 151 с.
- 74.Кияк Т.Р. Лингвистические аспекты терминоведения. – К.: УМКВО, 1989. – 104с.
- 75.Ковалик І.І. Логіко-лінгвістична проблематика технічної термінології у слов'янських мовах // Наукові записки Львівського університету. Серія “Філологія”. – Львів, 1969. – Вип. 6. – С. 19-23.
- 76.Коваль А.П. Синоніміка в термінології // Дослідження з лексикології та лексикографії. – К.: Наукова думка, 1965. – С. 157-169.
- 77.Кожуховська Л.П. Збагачення мовлення учнів 5-7 кл. українською фразеологією: Дис. ... канд. пед. наук. – К., 1999. – 170 с.
- 78.Коломієць М., Молодова Л. Словник іншомовних слів. – К.: Освіта, 1998. – 190 с.
- 79.Комарова З. Семантическая структура специального слова и ее лексикографическое описание. – М., 1991. – 168 с.
- 80.Кондаков Н.И. Логический словарь. – М., 1975. – 720 с.
- 81.Кониський Г. Вибрані твори: в 2-х томах. – К.: Вища школа, 1991. – Т.1. – 494с.

- 82.Короткий психологічний словник / За ред. В.І. Войтка. – К.: Вища школа, 1976. – 191 с.
- 83.Короткий тлумачний словник української мови (Відп. ред. Л.Л. Гуменецька). – К.: Радянська школа, 1978. – 296 с.
- 84.Коршун Т. Відбір лексики для початкового етапу засвоєння української мови (на матеріалі шкіл з російською мовою викладання). – Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – К., 1995. – 25 с.
- 85.Костюк Л. К вопросу о формировании русской медицинской терминологии// Современные проблемы русской терминологии. – М., 1986. – С. 80-95.
- 86.Кочан І.М. Синонімія у термінології // Мовознавство. – 1992. - № 3. – С. 12-18.
- 87.Кочан І.М. Ще раз про системність у термінології // Укр. термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. – К., 2001. – Вип. IV. – С. 67-70.
- 88.Кочерган М.П. Вступ до мовознавства. – К.: ВЦ “Академія”, 2000. – 368 с.
- 89.Кочерган М.П. Загальне мовознавство. – К.: ВЦ “Академія”, 1999. - 287 с.
- 90.Краткий психологический словарь / Под ред. А.В. Петровского и М.Я. Ярошевского. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. – 512 с.
- 91.Крижанівська А. Склад і структура термінологічної лексики української мови: Дис. канд. філ. наук. – К., 1984. – 192 с.
- 92.Кротевич Є.В., Родзевич Н.С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – 236 с.
- 93.Крыжановская А.В. Сопоставительное исследование терминологии современного русского и украинского языков.: Проблемы унификации и интеграции. – К.: Наукова думка, 1985. – 204 с.
- 94.Крыжановская А.В., Симоненко Л.А. Актуальные проблемы упорядочения научной терминологии // АН УССР, Ин-т языковедения им. А.А. Потебни. – К.: Наукова думка, 1987. – 162 с.
- 95.Кузьмина Н.Б. Вариантность современной лингвистической терминологии // Веснік Беларускага дзяржаўнага універсітэта імя В.І. Леніна. Серня IV

- Філологія. Журналістика. – 1970. - № 1. – С. 73-77.
96. Культура русской речи / Под ред. Л.К. Граудина и Е.Н. Ширлева. – М.: Норма, 2004. – 550 с.
97. Кутенко Л.А. Особенности работы по обогащению активного словарного запаса младших школьников в условиях близкородственного двуязычия: Дисс. ... канд. пед. наук. – К., 1985. – 152 с.
98. Ладыженская Т.А. Система работы по развитию связной речи учащихся. – М.: Педагогика, 1975. – 255 с.
99. Лановик Т. Збагачення словникового запасу учнів 5-7 кл. у процесі роботи над текстом художнього твору: Дис. ... канд. пед. наук. – К., 2002. – 182 с.
100. Левченко М. Замітка о русинской терминологии // Основа: 1861. Июль. – Кн. 7. – С.183-185.
101. Левченко Т.М. Збагачення мовлення учнів 5-7 кл. етнокультурознавчою лексикою: Дис. ... канд. пед. наук. – К., 2001. – 175 с.
102. Лейчик В.М. Исходные понятия, основные положения, определения современного терминоведения и терминографии // Вестник Харьковского политехнического университета. – 1994. – Вып. 1. – С. 147-180.
103. Лепеха Т. Антонімія термінолексики судової медицини // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. – Донецьк, 1995. – Вип. 5. – С. 45-47.
104. Лесин В., Пулинець О. Словник літературознавчих термінів. – К.: Радянська школа, 1971. – 486 с.
105. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 683 с.
106. Литература. / Краткий словарь литературоведческих терминов. - М.: Просвещение, 1989. – 336 с.
107. Лінецька Р.С. Словник-довідник із зарубіжної літератури (за програмою 1990 року)// Всесвітня література та культура. – К.: Антропосвіт, 2003. – № 4. – С. 40-49.
108. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. – К.:

- ВЦ “Академія”, 1997. – 752 с.
- 109.Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики. – М.: Изд. АНССР, 1961. – 158 с.
- 110.Луцьо І.В. Синтагматика термінологічної одиниці як об'єкт лексикографічного описання // Вестник Харьк. политехнического университета. – Харьков, 1994. - № 19. – С. 208-212.
- 111.Малевиц Л. Варіантність гідромеліоративної термінології у прикладному аспекті // Матеріали ІІ Всеукраїнської наукової конференції “Українська термінологія і сучасність”. – К., 1997. – С. 74-77.
- 112.Масальський В.І. Розвиток мовлення // Методика викладання української мови в середній школі / За ред. С.Х. Чавдарова, В.І. Масальського. – К.: Радянська школа, 1962. – 372 с.
- 113.Мацько Л. Українська мова в кінці ХХ ст. // Дивослово. – 2000. - № 4. – С. 16-17.
- 114.Мацюк Г.П. Роль термінології в обогаченні общеупотребительной лексики українського мови. – Автореф. дисс. ... канд. філ. наук. – К., 1985.– 19 с.
- 115.Медведь О.В. Українська граматична терміносистема (історія та сучасний стан): Дис. ... канд. філ. наук. – Харків, 2001. – 167 с.
- 116.Межпредметные связи естественно – математических дисциплин: Пособие для учителя. Сборник статей / Под ред. В.Н. Федоровой. – М.: Просвещение, 1980. – 207 с.
- 117.Мейе А. Пражский лингвистический кружок: Зб. статей. – М., 1967. – С. 18.
- 118.Мельничайко В.Я. Творчі роботи на уроках української мови. Посібник для вчителів. – К.: Радянська школа, 1984. – 222 с.
- 119.Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентиліук. – К.: Ленвіт, 2000. – 264 с.
- 120.Методика преподавания русского языка / Под ред. М.Т. Баранова. – М. :

- Просвещение, 1990. – 368 с.
121. Михайлова Т. Семантичні відношення в українській науково-технічній термінології. – Автореф. дис. ... канд. філ. наук. – Харків, 2002. – 20 с.
122. Місник Н.В. Формування української медичної клінічної термінології: Дис. ... канд. філ. наук. – К., 2003. – 198 с.
123. Мовчун А. Етимологія граматичних термінів // Дивослово. – 2000. – № 7. – С.24-26.
124. Морковкин В.В., Морковкина А.В. О типологическом разнообразии толкований // Вестник Харьковского политехнического университета. – № 24. – Vocabulum et vocabularium. – Вып. 5. – Х.: ХПУ, 1998. – С. 3-5.
125. Москаленко Н.А. Нарис історії української граматичної термінології. – К.: Радянська школа, 1959. – 224 с.
126. Москаленко Н.А. Сучасна синтаксична термінологія в східнослов'янських мовах // Дослідження з лексикології та лексикографії. – К., 1965. – С. 170-185.
127. Наконечна Г. Формування і розвиток української хімічної термінології. – Автореф. дис. ... канд. філ. наук. – К., 1994. – 17 с.
128. Непийвода Н.Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект). – К.: ТОВ “Міжнародна фінансова агенція”, 1997. – 303 с.
129. Нечуй-Левицький І.С. Граматика українського язика: Частина І. Етимологія. – К.: Друкарня Другої Артїлі, 1914. – 46 с.
130. Овчаренко В.М. Структура і семантика науково-технічного терміна. – Харків, вид-во ХДУ, 1968. – 70 с.
131. Огар Є. Українська друкарська термінологія: формування та функціонування. – Автореф. дис. ... канд. філ. наук. – К., 1994. – 22 с.
132. Огієнко І.І. Історія української граматичної термінології // Зап. Укр. наук. товариства в Києві. – 1908. – Кн. 1. – С. 89-96.
133. Основи латинської мови з медичною термінологією // Програма для вищих медичних навчальних закладів І-ІІ рівнів акредитації. – К.: Вид-во

- “Медицина”, 2003. – 47 с.
- 134.Острогорский В. Беседы о преподавании словесности // Хрестоматия по истории методики преподавания литературы. Составил д-р пед. наук, проф. Роткович Я.Н. – М.: Учпедгиз, 1956. – 415 с.
- 135.Очеркъ литературной истории малорусского нарѣчія въ XVII вѣкѣ съ приложениемъ словаря книжной малорусской рѣчи по рукописи XVII вѣка, П. Житецкаго. К.: 1889. – 127 с.
- 136.Панько Т.І, Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство: Підручник. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.
- 137.Панько Т.І. Теоретичні засади українського термінотворення // Науково-технічне слово: Бюлетень видавничо-термінологічної комісії Львівськ. політехн. ін-ту. – 1992. - № 1. – С. 34-41.
- 138.Пасічник Є. Українська література в школі. – К.: Радянська школа, 1983. – 319 с.
- 139.Пашковская Н.А., Иваницкая Г.М., Симоненкова Л.Н. Развитие речи учащихся. – К.: Радянська школа, 1983. – 199 с.
- 140.Пентиліук М.І. Вивчення лексики і збагачення словникового запасу учнів / Удосконалення змісту і методів навчання укр. мови. Мельничайко В.Я., Пентиліук М.І., Рожило Л.П. – К.: Радянська школа, 1982. – С. 90-110.
- 141.Пентиліук М.І., Нікітіна А., Горошкіна О. Концепція когнітивної методики навчання української мови // Дивослово. - 2004. – № 8. – С. 5-9.
- 142.Пентиліук М.І. Культура мови і стилістика. – К.: Вежа, 1994. – 230 с.
- 143.Пентиліук М.І. Основні напрями роботи над розвитком мовлення // Методика вивчення української мови в школі / Біляєв О.М., Мельничайко В.Я., Пентиліук М.І. – К.: Радянська школа, 1987. – 245 с.
- 144.Петруня М. Дидактичний матеріал з української мови 5-11 кл. // Дивослово. – 1998. - № 4. – С. 25-29.
- 145.Письмиченко А. Формування індустріально-будівельної термінології української, російської та англійської мов // Матеріали II Всеукраїнської наук.

- конференції “Українська термінологія і сучасність”. – К., 1997. – С. 82-85.
146. Пономарів О., Різун В., Шевченко Л. та ін. Сучасна українська мова: Підручник / За ред. О. Пономаріва. – К.: Либідь, 1997. – 309 с.
147. Пономарьова К. Збагачення словникового запасу молодших школярів синонімами як засіб увиразнення мовлення: Дис. ... канд. пед. наук. – К., 2002. – 145 с.
148. Попова Л. Методика формування лексических понять в учаснихся начальних классов (на матеріалі укр. языка): Дисс. ... канд. пед. наук. – К., 1990. – 216 с.
149. Потапенко О., Кузьменко В. Шкільний словник з українознавства. – К.: Український письменник, 1995. – 291 с.
150. Потебня А.А. Из лекций по теории словесности // Эстетика и поэтика. – М.: Искусство, 1976. – 614 с.
151. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. – Т. 4. – Вып. 2. – М., 1997. – 113 с.
152. Пристайко Т. Научно-технические термины – варианты и их типы // Функционирование терминов науки и техники в современном русском языке. – Днепропетровск, 1986. – С. 17-23.
153. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів з українською і російською мовами навчання. Українська література 5-11 кл. – К.: Шкільний світ, 2001. – 158 с.
154. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів із поглибленим вивченням біології. – К.: Шкільний світ, 2001. - 144 с.
155. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням української мови, ліцеїв та гімназій гуманітарного профілю. Рідна мова 8-11 кл. / Автор В. Тихоша// Дивослово. – 2003. - № 9. – С. 67-80.
156. Прохорова В.Н. Термин // Русский язык: Энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия, 1979. – 432 с.
157. Психология / Под ред. А.А. Зарудной. – Минск: “Вышэйшая школа”, 1970. –

- 473 с.
- 158.Путляева Л.В. Современные психолого-педагогические проблемы профессионального обучения. – М., 1990. – 170 с.
- 159.Радченко О.І. Мовна норма і варіантність: Дис. ... канд. пед. наук. – Харків, 2000. – 186 с.
- 160.Разумейко В. Педагогічна лексика української мови: Дис. ... канд. філ. наук. – К., 1995. – 225 с.
- 161.Реймерс И.Ф. Основные биологические понятия и термины. – М.: Просвещение, 1988. – 320 с.
- 162.Реформатский А.А. Введение в языкознание / Под ред. В.В. Виноградова. – М.: Аспект Пресс, 1998. – С. 103-185.
- 163.Реформатский А.А. Термин как член лексической системы языка // Проблема структурной лингвистики. – М.: Наука, 1968. - С. 103-125.
- 164.Рідна мова: Підручник для 9 кл. гімназій, ліцеїв та шкіл з поглибленим вивченням укр. мови / М.Я. Плющ, В.І. Тихоша, С.О. Караман, О.В. Караман. – К.: Освіта, 2002. – 288 с.
- 165.Розенталь Д., Теленкова М. Словарь-справочник лингвистических терминов. – М.: Просвещение, 1976. – 543 с.
- 166.Семчинський С.В. Загальне мовознавство. – К.: Око, 1996. – 416 с.
- 167.Симоненко Л.І. Українська наукова термінологія: стан та перспективи розвитку // Укр. термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. Вип. IV. К.: КНЕУ, 2001. – С. 3-8.
- 168.Симоненко Л.І. Українська термінологія кінця ХХ ст. // Українська термінологія і сучасність. Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції. – К., 1997. – С. 10-14.
- 169.Симоненко Л.І. Формування української біологічної термінології. – К., 1991. – 152 с.
- 170.Синиця І.О. Психологія усного мовлення учнів 4-8 кл. – К.: Радянська школа, 1974. – 207 с.

171. Сирохман І. Проблеми термінології в термінознавстві молочних і рибних товарів // Тези доповідей 2-ої Міжнародної конференції “Проблеми української науково-технічної термінології”. – Львів, 1994. – С. 224-228.
172. Склад і структура термінологічної лексики. – К.: Наукова думка, 1984. – 194 с.
173. Словник-довідник з укр. лінгводидактики: Навчальний посібник / Кол. авторів за ред. М. Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2003. – 149 с.
174. Словник медичних термінів / В.Й. Кресюн, Ю.І. Бажора, Л.Г. Кириченко та ін. – Одеса: Маяк, 1994. – 376 с.
175. Смотрицкий М. Грамматика словенскія правилное синтагма. – Евю коло Вільнюса: 1619; М. – 1648. – 147 с.
176. Соколовська В. Українська термінологія з генетики: походження, структура, системність (лінгвістичні аспекти). – Автореф. дис. ... канд. філ. наук. – К., 1999. – 20 с.
177. Срезневский И.И. Об обучении родного языка и особенно в детском возрасте. – М.: СПб, 1899. – 309 с.
178. Сташко М. Формування та розвиток української бібліотечно-бібліографічної термінології. – Автореф. дис. ... канд. філ. наук. – К., 1999. – 19 с.
179. Стебунова А.М. Лексико-семантична характеристика російської клінічної термінології: Дис. ... канд. філ. наук. – К., 1997. – 184 с.
180. Стебунова А.М. Роль навчальних термінологічних словників у процесі вивчення основ медицини іноземними студентами // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. – К., 1998. – С. 253 – 255.
181. Степанов Ю.С. Основы общего языкознания. – М., 1975. - 376 с.
182. Столяренко Л.Д. Основы психологии. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2003. – 672 с.
183. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология: Вопросы теории. – М.: Наука, 1989. – 246 с.
184. Сухов Н.К. Об основных направлениях современной терминологической

- работы в технике // Вопросы терминологии (материалы Всесоюзного терминологического совещания). – Изд-во АН СССР. – М., 1961. – С. 124-129.
185. Сучасний довідник школяра в 2-х томах: 5-11 кл. – Харків: Школа, 2003. – 720 с.; 872 с.
186. Терпигорев А.М. Вопросы научно-технической терминологии // Вестник АН СССР. - № 8. – С. 37-43.
187. Тимофеев Л., Тураев С. Краткий словарь литературоведческих терминов. – М.: Просвещение, 1978. – 224 с.
188. Тихоша В.І., Плющ М.Я., Караман С.О. Рідна мова: Підручник для 10 кл. гімназій, ліцеїв та шкіл з поглибленим вивченням української мови. – К.: Освіта, 2004. – 352 с.
189. Тихоша В.І. Формування лексичних умінь і навичок з української мови в учнів 5-6 кл. шкіл з російською мовою навчання: Дис. ... канд. пед. наук. – К., 1993. – 180 с.
190. Ткачук Г.О. Збагачення мовлення студентів педагогічного училища експресивною лексикою як засіб його увиразнення: Дис. ... канд. пед. наук. – К., 2002. – 156 с.
191. Тлумачний словник української мови / За ред. Д. Гринчишина. – К.: Освіта, 1999. – 302 с.
192. Уліщенко А.Б., Уліщенко В.В. Українська література. Нова хрестоматія (за новітніми програмами МОН). 11 кл. – Харків: Торсінг, 1999. – 768 с.
193. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2000. – 752 с.
194. Українська мова: Підручник для 10-11 кл. шкіл з укр. та рос. мовами навчання / О.М. Біляєв, Л.М. Симоненкова, Л.В. Скуратівський, Г.Т. Шелехова. – К.: Освіта, 1997. – 240 с.
195. Уманська Т. Чи є вдача у слів? // Українська мова та література. – 2005. - №19. – С. 17-20.
196. Усатенко Т.П. Лексична семантика і розвиток мовлення учнів. – К.:

- Радянська школа, 1988 - 467 с.
197. Ушаков Д.Н. Толковый словарь русского языка. – М. – 1935. – Т. IV. – 752 с.
198. Ушакова О.С. Развитие речи детей на занятиях // Дошкольное воспитание, 1980. - № 10. – С. 38-43.
199. Ушинский К.Д. Избранные педагогические сочинения в 2 Т. – М.: Педагогика, 1967. – Т. II. – 467 с.
200. Федоренко Л. Принципы обучения русскому языку. – М.: Просвещение, 1964. – 159 с.
201. Фердинан де Соссюр. Курс загальної лінгвістики. – К.: Основа, 1998. – 324 с.
202. Філософські питання мовознавства. – К., 1972. – 198 с.
203. Философский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1989. – 814 с.
204. Франко І. Літературно-критичні статті. – К.: Радянська школа, 1950. – 448 с.
205. Франко І.Я. Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер // Зібрання творів у 50-ти томах. – К.: Наукова думка, 1981. – Т. 29. – С. 51-76.
206. Фролова К. Аналіз художнього твору. – К.: Радянська школа, 1975. – 175 с.
207. Химическая энциклопедия в пяти томах / гл. ред. И.Л. Кнунянц. – М.: Советская энциклопедия. – М., 1988-1990.
208. Холодный Г. До історії організації термінологічної справи на Україні // Вісник ІУНМ. – Випуск 1, 1928. – С. 9-21.
209. Худолеєва С.П. Термін і його лінгвістична сутність // Мовознавство. – 1979. - № 5. – С. 60-69.
210. Цимбал Н. Термінотворення в органічній хімії // Мовознавство. – 1997. - № 2-7. – С. 45-49.
211. Чепелюк Н.І. Збагачення словникового запасу учнів початкових класів дієслівними формами: Дис. ... канд. пед. наук. – Одеса, 2001. – 177 с.
212. Черноусова Н.С. Словарная работа на уроках русского языка в 4-8 классах.

- Пособие для учителя. – К.: Радянська школа, 1963. – 166 с.
- 213.Шанский Н.М. Развитие словообразовательной системы русского языка в советскую эпоху / Мысли о современном русском языке. – М.: Просвещение, 1969. – С. 155-166.
- 214.Шахнарович А.М., Юрьева Н.М. Психолингвистический анализ семантики и грамматики (на материале онтогенеза речи). – М.: Наука, 1983. – 255 с.
- 215.Шелехова Г.Т., Остаф Я.І., Скуратівський Л.В. Рідна мова: Підручник для 9 кл. – К.: Освіта, 1995. – 224 с.
- 216.Шелов С.Д. Внеязыковая детерминированность терминологических систем// Терминоведение / Под ред. В.А. Татарина. – М., 1993. – Вып. 3. – С. 14-24.
- 217.Щерба Л.В. О дальше неделимых единицах языка // Вопросы языкознания. – 1962. - № 2. – С. 96-102.
- 218.Щерба Л.В. Очередные проблемы языковедения. – Изв. ОЛЯ АН СССР, 1945. - № 4-5. – С.173-179.
- 219.Щербина В. Проблемы литературного образования в средней школе: Пособие для учителя. – М.: Просвещение, 1982. – 319 с.
- 220.Энциклопедия для детей. / Гл. ред. Мариам Аксенова. – М.: Аванта Плюс, 2003.
- 221.Юридична енциклопедія у 8 томах. – К.: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 1999.
- 222.Fachsprache / internationale Zeitschrift fur Fachsprachenforschung, didaktik und Terminologie. Wien, 1979. – I. Jahrgang. – Heft 1-2. – 76 S.
- 223.Lożinski I. Gramatyka języka ruskiego (maleruskiego). Przemysl. – 1846. XXVII-XXIX.
- 224.Rondeau G. Infroduction a la terminologie. – Quebec. 1980. – 54 S.
- 225.Sager J.C. Classification and hierarchy in technical terminologies // Informatics 2. Proceedings of a Conference held by the ASLIB CO – ordinate Indexing Group on 25-27 march 1974 at Now College Oxford. Horsnell: ASLIB, 1974. Ed. V.

Додаток А

Термінологічні словники в гімназії № 2 м. Одеси

Назва, автор	Анотація змісту
Біологічний словник [10]	Вміщено понад 3600 статей, 870 сюжетів-ілюстрацій, наведено етимологічні довідки до термінів, запозичених з іноземних мов
Енциклопедія для дітей (рос. мовою) – 10 томів [220]	Кожний том присвячено певній науковій галузі. Подаються докладні значення наукових термінів і понять з прикладами та ілюстраціями.
Коломієць М., Молодова Л. Словник іншомовних слів [78]	Подано стисле пояснення часто вживаних слів і термінів іншомовного походження, близько 8500 слів. Для учнів, учителів гімназій, ліцеїв і т. ін.
Короткий словник літературознавчих термінів [187] (рос. мовою)	Словник нараховує більше трьохсот статей. У них розкриваються основні поняття теорії літератури, особливості основних художніх напрямків, а також значення термінів, що означають жанри, види і форми віршування.
Короткий тлумачний словник української мови [83]	Словник охоплює загальноповсякденну лексику, термінологію та фразеологію української літературної мови.
Словник лінгвістичних термінів [27]	Словник за своєю структурою перекладний, українсько-російський, тлумачного характеру. До реєстру ввійшли найуживаніші лінгвістичні терміни, засвідчені в науковій та навчальній термінології. До термінів іншомовного походження подаються етимологічні довідки, наводиться ілюстративний матеріал. Значення терміна може ілюструватися відповідними мовними фактами з української, російської чи інших мов, а також вживанням
Назва, автор	Анотація змісту
	терміна у типових для нього словосполученнях. Для студентів філологічного факультету педінституту,

	вчителів-словесників.
Потапенко О., Кузьменко В. Шкільний словник з українознавства [149]	Укладений відповідно до шкільної програми з українознавства.
Реймерс І. Основні біологічні поняття і терміни [161] (рос. мовою)	Словник містить приблизно 2000 статей, в яких дається визначення близько 2500 біологічних термінів і понять, найчастіше з прикладами, іноді примітками. У словнику відображено останні досягнення біологічної науки.
Словник-довідник лінгвістичних термі- нів (рос. мовою) [165]	У словнику подається тлумачення найбільш поширених лінгвістичних термінів. Переважна більшість – традиційні терміни широкого вживання, що охоплюють усю термінологію шкільного курсу російської мови.
Словник-довідник із зарубіжної літератури [107]	Налічує близько 200 термінів. Складено для кожного класу окремо, відповідно до чинних програм із зарубіжної літератури . Розповіді-пояснення і тлумачення термінів подаються з урахуванням віку учнів.
Словник медичних термінів [174].	Вміщує понад 5 тисяч термінів, що застосовуються в теоретичній та практичній медицині з їх коротким тлумаченням українською мовою. Словник складається з трьох основних розділів. Перший – “Найпоширеніші медичні терміни” – включає статті, які роз’яснюють термінологію теоретичних та клінічних дисциплін. До другого розділу – “Економічні терміни в медицині” – увійшли основні економічні терміни з галузі страхової
Назва, автор	Анотація змісту
	медицини. Третій розділ – “Російсько-український предметний покажчик” – уміщує наведені в першому і другому розділах терміни російською і українською мовами, що полегшує пошук необхідної статті.
Сучасний довідник	Матеріал I тому – гуманітарні науки, II – природничі. В

школяра [185]. У 2-х част.	основу довідника покладено чинні програми Міністерства освіти і науки України зі шкільних курсів гуманітарних та природничих наук. Матеріал скомпоновано за класами і подано в тій послідовності, в якій він вивчається в сучасних школах. У довіднику наявний алфавітний покажчик, що складається з найуживаніших (ключових) слів-термінів із кожного предмета.
Тлумачний словник української мови/ За ред. Гринчишина Д. [191].	Словник уміщує близько 7000 слів. У словнику подано тлумачення слів із найрізноманітніших груп лексики. Для учнів гімназії, середніх шкіл, ліцеїв і т. ін.
Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологічний словник української мови [192]	Розкрито значення фразеологізмів.
Хімічна енциклопедія [207]	В енциклопедії відібрано близько 5000 термінів, що охоплюють усі розділи хімії і хімічної технології, а також суміжні галузі – біохімію, геохімію тощо. Більшість статей енциклопедії забезпечені сучасною бібліографією.

Додаток Б

АНКЕТА

для вчителів старших класів з теми “Термінологія”

1. Визначіть сутність понять “термін” і “термінологія”.
2. Вкажіть різницю між словами “поняття” – “термін”. Покажіть це на прикладах.

3. Чи задовольняють Вас шкільні програми щодо збагачення мовлення учнів термінологічною лексикою? Якщо “так”, то підкреслити які:

Біологія,

Рідна мова,

Українська література.

4. Якими джерелами, крім підручників, Ви користуєтесь у роботі над збагаченням учнівського мовлення термінологічною лексикою?
5. Чи є у школах необхідна кількість словників та джерел іншої довідникової літератури, яка сприяє збагаченню учнівського мовлення термінологічною лексикою?
6. Скільки часу на уроці Ви відводите для роботи з термінологічної лексики? Як часто Ви плануєте роботу з термінологічною лексикою?
7. Яким чином Ви знайомите учнів з міжпредметними термінами?
8. Висловіть свою думку щодо необхідності створення навчальних словників термінологічної лексики на міжпредметній основі?

Потрібні –

Не потрібні –

Не знаю –

Додаток В

АНКЕТА

для учнів старших класів гімназії та СЗОШ з теми “Термінологія”

1. У текстах якого стилю вживаються терміни?
2. Яка різниця між поняттям і терміном?

3. Наведіть приклад поняття. Порівняйте його з терміном. (*кров-венозна кров*)
4. Де і коли найчастіше використовуєте Ви у своєму мовленні терміни?
5. Яка лексика називається термінологічною?
6. Що означає поняття “дефініція”, який синонім до цього слова можете використати?
7. Подайте дефініції слів-термінів навчальної термінології:

вода (хім.) -

вид (лінгв.) + (біолог.) -

відміна (лінгв.) –

ікра (біолог.) –

образ (літ.) –

помірний (геогр.) –

Додаток Д

СЛОВНИК-МІНІМУМ ТЕРМІНІВ МІЖПРЕДМЕТНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ (лінгвістична, літературознавча, біологічна та медична терміносистеми)

Абревіація (від лат. *abbreviatio* - скорочення)

лінгв. Спосіб творення складноскорочених слів (абревіатур) на основі словосполучень. Таким способом утворюються іменники.

літ. Утворення абревіатури (складноскорочене слово, утворене з початкових складів або з перших літер слів словосполучення).

біол. Скорочення індивідуального розвитку органів або їхніх частин. Втрата організмом ознак, характерних для його предків.

мед. Недорозвиненість або повна втрата органів у нащадків.

Аналіз (гр. *analysis* – розклад, розчленування)

лінгв. Розклад складного мовного цілого на його складові елементи. *Морфемний аналіз. Синтаксичний аналіз.*

літ. Дослідження шляхом розгляду окремих сторін, властивостей, складових частин чого-небудь. *Аналіз літературного твору.*

біол. Визначення складу речовини. *Аналіз крові.*

мед. Визначення складу речовини. *Аналіз крові.*

Аналогія (гр. *analogia* - відповідність)

лінгв. Зближення відмінних між собою мовних форм на основі часткової подібності їх.

літ. В художній літературі прийом, подібний до порівняння, коли аналіз одних складних явищ заміняється зображенням інших, чимось подібних до них, але більш знайомих читачам.

біол. Зовнішня схожість організмів різних систематичних груп, а також органів або їхніх частин, які походять з різних вихідних зачатків і мають різко відмінну будову.

Артикуляція (від лат. *articulatio* - розчленування)

лінгв. Дія мовного апарату, внаслідок якого утворюються членороздільні звуки; виразність вимови.

біол. Зчленування кісток, суглоб.

мед. Зчленування кісток, суглоб.

Асиміляція (від лат. *assimilatio* - уподібнення)

лінгв. Функціональний фонетичний процес уподібнення одного звука іншому в артикуляційному й акустичному відношенні.

біол. Переробка й використання організмами речовин, що надходять з навколишнього середовища.

мед. Перетворення речовин, які надходять в організм ззовні в речовини самого організму. *Асиміляція* – одна зі сторін обміну речовин.

Вид

лінгв. Граматична категорія дієслова, яка виражає відношення дії до її внутрішньої межі чи результату. Вид дієслова характеризує дію в процесі її становлення, розгортання або як повністю реалізовану чи результативну.

літ. Жанр літературний (від фр. *genre* – рід, вид), систематика, класифікація літературних творів за різними типами їх поетичної структури.

біол. Сукупність близькоспоріднених організмів, що характеризуються певними морфо-фізіологічними та еколого-географічними особливостями.

мед. В систематиці: основна структурна одиниця в системі живих організмів (тварин, рослин, мікроорганізмів).

Дисиміляція (від лат. *dissimilis* - несхожий)

лінгв. Фонетичне явище, при якому один з двох однакових чи подібних звуків у межах одного слова замінюється іншим, артикуляційно близьким.

біол. Процес розкладу органічних сполук з перетворенням їх на простіші речовини.

мед. Розклад складних органічних речовин в організмі, внаслідок якого вивільнюється енергія, необхідна для його життєдіяльності.

Дисонанс (фр. *dissonance*, від лат. *dissonans* - різнозвучний)

лінгв. Немілозвучність, звучання двох і більше звуків, яке викликає почуття неузгодженості; відсутність стійкого співзвуччя.

літ. У віршуванні – одна з видів неповної рими, коли в словах, які римуються, збігаються приголосні при частковій або повній розбіжності голосних.

мед. Невідповідність слів або поведінки когось настроям, переконанням інших людей.

Дорсальний (від лат. *dorsum* - спинка)

лінгв. Який артикулюється передньою частиною спинки язика, що зближується з верхніми зубами й альвеолами або яснами. *Дорсальні приголосні* –

передньоязикові приголосні.

біол. В анатомії тварин і людини терміном Д. позначають орган, його частину або поверхню, розміщені на спині, ближче до неї.

мед. Спинний, стосовний спини.

Інверсія (від лат. *inversio* – перегортання, перестановка)

лінгв. Зміна звичайного (прямого) порядку слів у реченні для виділення смислової значущості тих чи інших його членів або для надання фразі особливого стилістичного забарвлення.

літ. Одна з фігур поетичної мови: незвичайна розстановка слів у реченні для того, щоб найбільш значуще слово чи слова особливо підкреслити, звернути на них увагу.

біол. Зміна структури хромосоми, що виникає в результаті двох розривів хромосоми й перевертання внутрішньої ділянки її на 180°.

мед. Вид хромосомних мутацій, який полягає в розриві хромосоми у 2 точках і повороті внутрішньої ділянки її на 180°.

Кінцівка

літ. Заклучна частина художнього твору або певного його розділу. Кінцівками можна назвати епілог, апофеоз, у байці – висновок, мораль, у ліричних віршах – заключні строфи чи рядки, які мають підсумовуюче значення.

біол. Зовнішній виріст тіла тварини і людини, вихідною функцією якого є опора і пересування.

мед. Парна частина тіла, що відходить від тулуба і належить до опорно-рухового апарату.

Клас (дієсл.)

лінгв. Морфологічні групи дієслів, що виділяються залежно від співвідношення основи інфінітива й основи теперішнього часу.

біол. Таксон, що об'єднує ряди тварин або порядки рослин.

мед. Одна з найбільш високих систематичних категорій у біологічній систематизації, поєднує споріднені ряди тварин або порядки рослин.

Коліно

літ. Ритмічна одиниця в народних піснях, яка виконує приблизно ту ж роль, що і стопа в силабо-тонічному вірші.

біол. Суглоб, що з'єднує гомілкову кістку зі стегноюю.

мед. Суглоб, що з'єднує гомілкову кістку зі стегноюю.

Кома

лінгв. Розділовий знак, що служить для відокремлення слів, сполучення слів і речень у складі одного синтаксичного цілого (у вимові вимагає короткої зупинки, паузи).

біол. Неприятний стан, викликаний внутрішніми самоотруєннями організму.

мед. Глибоке пригнічення функції центральної нервової системи, що характеризується повною втратою свідомості, реакцій на зовнішні подразники та розладом регуляції життєво важливих функцій організму.

Корінь

лінгв. Головна морфема, яка є носієм основного лексичного значення окремого слова і всіх споріднених за звуковим складом і значенням слів.

біол. Один із основних вегетативних органів вищих рослин.

мед. Єдинопочаток органа. *Корінь зуба. Корінь язика.*

Локальний (лат. *localis*, від *locus* - місце)

лінгв. Вказує на місце перебування предмета, виражає відношення місця: *живемо біля озера; працюємо на заводі.*

літ. Вживання в поезії тропів, особливо метафор і порівнянь, тісно пов'язаних з місцем дії в сюжеті (*якщо дія відбувається на Кавказі, всі порівняння, метафори мусять виходити з природи, побуту цього краю*).

біол. Обмежений певною ділянкою.

мед. Той, що стосується певного місця розташування в людському організмі.

Морфологія (від гр. *morphe* – форма, *logos* – вчення)

лінгв. Розділ граматики, який вивчає внутрішню структуру слова, зокрема в плані утворення форм слів і їх системи, граматичні категорії і способи граматичних

значень, а також граматичні класи слів – частини мови.

біол. Комплексна біологічна наука, що вивчає форму і внутрішню будову організму тварин і людини.

мед. Комплексна біологічна наука, що вивчає форму і будову організмів; включає анатомію, гістологію, цитологію, ембріологію, патологічну анатомію.

Ознака

лінгв. Характерна риса, прикмета, за якою можна визначити що-небудь.

Морфологічні ознаки.

літ. Характерна риса, прикмета, за якою можна визначити що-небудь. *Ознаки силабо-тонічного віршування.*

біол. Особливість або риса будови організму, а також будь-яка властивість організму (біохімічна, фізіологічна та ін.)

мед. Особливість або риса будови організму, а також будь-яка властивість організму, за винятком послідовності нуклеотидів у молекулі ДНК. *Ознака домінантна, ознака надбана, ознака спадкова, ознака рецесивна.*

Період (гр. *periodos* – кружний шлях, обертання)

лінгв. Значно поширене просте або багаточленне складне речення, що характеризується єдністю теми, вичерпною повнотою змісту і гармонійністю синтаксичної структури.

літ. Велике багаточленне складне речення, що з особливою повнотою виражає закінчену думку і за змістом, граматичними й інтонаційними ознаками поділяється на дві протиставлені одна одній частини, перша з яких читається з підвищенням, а друга, після паузи, - з пониженням голосу. Цей термін у філологію увів Арістотель.

біол. У геології – одиниця геохронологічної шкали. Становить частину ери і поділяється на епохи. Кожен П. відзначається особливостями кліматичних умов, розвитку тваринного і рослинного світу тощо. Тривалість різних П. неоднакова і змінюється в межах від сотень тисяч (*антропогенний період*) до багатьох мільйонів років.

мед. Проміжок часу, протягом якого відбувається: а) період напівжиття біологічний – фармакологічний параметр, що характеризується часом, протягом якого кількість введеної в організм лікарської речовини в теоретичній камері або його концентрація в досліджуваній тканині, зокрема у крові, після попереднього рівномірного розподілу зменшується наполовину. б) період новонародженості – період життя з моменту народження до 28-ої доби включно; в) період статевого дозрівання – період життя, для якого характерна поява вторинних статевих ознак і остаточне формування статевих органів і статевих залоз.

Редукція (від лат. *reducere* – зменшувати, послаблювати)

лінгв. Послаблення артикуляції звука, що призводить до зменшення сили, довготи чи зміни тембру звучання. Процесу редукції піддаються головним чином ненаголошені голосні.

біол. 1. Зменшення органів або тканин (аж до зникнення їх) і нерідко втрата ними функцій у процесі онтогенезу або філогенезу організмів. 2. Зменшення числа хромосом у клітинах у результаті редукційного поділу їх.

мед. В генетиці: зменшення числа хромосом удвічі при утворенні статевих клітин.

Рід

лінгв. Граматична категорія, що є однією з морфологічних ознак іменника. В українській мові, як і в інших сучасних слов'янських мовах, усі іменники, що вживаються в однині, належать до чоловічого, жіночого або середнього роду.

літ. Термін (від фр. *genre* – рід, вид), що має загальне значення, об'єднуючи собою всю літературну систематику, класифікацію літературних творів за різними типами їх поетичної структури.

біол. Таксон, під яким розуміють сукупність близько споріднених видів, безпосередньо зв'язаних походженням. Види одного роду, схожі між собою морфологічними і фізіологічними особливостями, в більшості ведуть схожий спосіб життя.

мед. Таксономічна категорія, що об'єднує близькі за походженням біологічні види.

Ряд

лінгв. Послідовність мовних одиниць, розташованих безпосередньо одна за одною (ряд однорідних членів речення).

біол. Таксон, що об'єднує близькоспоріднені родини тварин. Наприклад, такі споріднені родини, як собачі, гієнові, єнотові, ведмедеві, куницеві, котячі на основі спільних особливостей (своєрідна будова скелета, зокрема зубів тощо) об'єднують у ряд хижаків.

мед. Таксономічна категорія тварин, проміжна за рангом між родиною і класом; в систематиці рослин ряду відповідає порядок.

Система (від гр. *systema* – утворення, складення)

лінгв. 1. Цілісна впорядкована сукупність взаємопов'язаних і взаємозумовлених мовних фактів і явищ, які історично розвиваються за внутрішніми законами мови. 2. Сукупність форм, що в своїй єдності виражають певне значення узагальненого порядку й утворюють відповідну граматичну категорію.

літ. Залежні від фонетичних особливостей національної мови історично вироблені способи утворення віршового ритму. Наприклад, метрична (*антична*) система віршування, силабічна, силабо-тонічна.

біол. Сукупність частин, пов'язаних спільною функцією (наприклад, серцево-судинна).

мед. Сукупність будь-яких елементів, зв'язаних між собою, які вважаються єдиним функціональним структурним цілим.

Тип (мови, речення, словосполучення, фр. *type* від гр. *typos* – відбиток, форма)

лінгв. Узагальнене поняття про особливості граматичної будови, що виявляється в способах творення граматичних форм і є основою для типологічної класифікації. Типи речень за метою висловлення: розповідні, питальні, спонукальні.

літ. Яскравий художній образ-персонаж, в якому багатство індивідуальних рис і

властивостей органічно поєднане з відтворенням характерних рис людей певної групи.

біол. Вища систематична категорія (таксон), що об'єднує споріднені класи тварин.

мед. Одна із вищих таксономічних одиниць у систематиці тварин, яка об'єднує споріднені класи.

Трансформація (лат. *transformatio* - перетворення)

лінгв. Закономірна зміна основної мовної моделі, що призводить до створення вторинної мовної структури.

біол. Перенесення генетичної інформації від клітини одного генотипу (донора) у клітину іншого (реципієнта)

мед. У генетиці: зміна спадкових ознак клітини внаслідок проникнення до неї чужорідної ДНК; один із способів обміну генетичною інформацією у бактерій.

**СЛОВНИК НАУКОВОЇ НАВЧАЛЬНОЇ
ЛІНГВІСТИЧНО-ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ
(фрагмент)**

А

АБЗАЦ (нім. *Absatz* – пауза в мові, уступ) – 1. Відступ управо в початковому рядку друкованого чи рукописного тексту; новий рядок. 2. Частина друкованого або рукописного тексту від одного відступу до іншого, що складається з одного чи кількох речень і характеризується єдністю й відносною

закінченістю змісту.

АБРЕВІАТУРА (іт. *abbreviatura*, від лат. *abbrevio* - скорочую) – скорочене складне слово (іменник), утворене з початкових звуків, назв початкових літер чи початкових частин слів, на основі яких твориться скорочення. До абревіатури може входити й ціле слово.

АБРЕВІАЦІЯ (від лат. *abbreviatio* - скорочення) – *лінгв.* Спосіб творення складноскорочених слів (абревіатур) на основі словосполучень. Таким способом утворюються іменники. *літ.* Утворення абревіатури (складноскорочене слово, утворене з початкових складів або з перших літер слів словосполучення).

АЛЕГОРІЯ (гр. *allegoria*, від *allos* – інший і *agoreio* - говорю) – спосіб двопланового художнього зображення, що групується на прихованні реальних осіб, явищ і предметів під конкретними художніми образами за відповідними асоціаціями з характерними ознаками прихованого.

АЛФАВІТ (гр. *alphabetos*, від назв перших літер грецької азбуки – *альфа* та *бета*, або *віта*) - сукупність літер, розташованих у встановленому для даної мови порядку.

АНАЛІЗ (гр. *analysis* – розклад, розчленування) – *лінгв.* 1. Метод логічного мислення, що полягає в розчленуванні, розкладанні в думці цілого на частини, компоненти, властивості. 2. Розклад складного мовного цілого на його складові елементи. *літ.* Дослідження шляхом розгляду окремих сторін, властивостей, складових частин чого-небудь.

АНАЛОГІЯ (гр. *analogia* - відповідність) – *лінгв.* Зближення відмінних між собою мовних форм на основі часткової подібності їх. *літ.* У художній літературі прийом, подібний до порівняння, коли аналіз одних складних явищ замінюється зображенням інших, чимось подібних до них, але більш знайомих читачам.

АНАФОРА (від гр. *anaphora* - піднесення) – *лінгв.* Стилістична фігура, що полягає в повторенні однакових слів, виразів, звуків чи звукосполучень на початку віршованих рядків, строф або речень. *літ.* Поширений здавна в літературі і в ораторському мистецтві стилістично-звуковий прийом організації

поетичної мови. Суть його полягає в тому, що на початку віршових рядків, строф або речень (у прозовому творі) повторюються однакові співзвуччя, слова чи синтаксичні конструкції.

АНТИТЕЗА (від гр. *antithesis* - протиставлення) – стилістична фігура, що полягає в зіставленні протилежних явищ, образів, думок чи понять для підсилення виразності. Для створення антитези часто використовують антоніми.

АНТИФРАЗА (гр. *antifrasis*, від *anti* – проти і *frasis* – вислів, зворот мови) – троп, який будується на вживанні слова в протилежному значенні.

АНТОНІМИ (від гр. *anti* – проти і *onyma* – ім'я) – слова з протилежним значенням, які використовуються в поезії як лексична антитеза.

АНТОНОМАЗІЯ (від гр. *antonomasia*, від *antonomaso* – найменовую по-іншому) – троп, один із видів метонімії, особливість якого в тому, що власне ім'я, широко відоме з літератури, історії і т.д., вживається як загальна назва особи з властивостями носія цього імені.

АНТРОПОНІМІКА (від гр. *anthropos* - людина і *onyma* – ім'я) – лінгв. Розділ лексикології (ономастики), який вивчає власні імена людей, закономірності їх виникнення, розвитку, функціонування. *літ.* Наука, що займається вивченням власних імен, прізвиць і прізвищ, а також псевдонімів і назв персонажів у художніх творах.

АРХАЇЗМ (гр. *archaios* - стародавній) – застарілі для певної епохи мовні елементи (слова, звороти, форми слів, афікси), що вийшли з активного вжитку.

АФОРИЗМ (гр. *aphorismos* – визначення, вислів) – короткий влучний оригінальний вислів, що має закінчений зміст і досконалу форму; своєрідна “цитата” – уривок висловлювання історичних і легендарних осіб.

Б

БАГАТОЗНАЧНІСТЬ – наявність в одного й того ж слова двох чи більше зв'язаних між собою лексичних значень, що з'явилися в процесі розвитку первинного значення.

БЕЗСПОЛУЧНИКОВИЙ – такий, у якому зв'язок частин і синтаксична

цілісність складних єдностей здійснюється без участі сполучників, лише з допомогою ритмомелодичних засобів і співвіднесеності складових частин.

В

ВАРІАНТ (від лат. *varians, variantis* - змінний) – видозміна або різновид мовної одиниці: фонема, морфема, слова, твору тощо. *лінгв.* Варіанти слова – різновиди одного й того ж слова, що мають тотожний морфемний склад і деякі незначні відмінності (в фонетичному складі, наголосі, афіксах), які не порушують єдності лексичної одиниці в цілому. *літ.* Варіанти твору – різновиди того самого літературного твору, зумовлені прагненням автора досягнути більшої досконалості (часто з урахуванням зауважень критики).

ВИД – *лінгв.* Граматична категорія дієслова, яка виражає відношення дії до її внутрішньої межі чи результату. Вид дієслова характеризує дію в процесі її становлення, розгортання або як повністю реалізовану чи результативну. *літ.* Жанр літературний (від фр. *genre* – рід, вид), систематика, класифікація літературних творів за різними типами їх поетичної структури.

ВНУТРІШНЄ МОВЛЕННЯ – монологічна форма мовлення, в якій реальні, фізичні звучання замінюються їх уявленнями, їх відображеннями в свідомості людини. Це планування програми майбутнього мовленнєвого висловлювання.

ВНУТРІШНЯ ФОРМА СЛОВА – *лінгв.* наявність мотивованого зв'язку слова певної звукової і морфологічної будови з іншим словом, що є виразником тієї ознаки, яка зумовила спосіб творення розглядуваного слова та його первісне значення. *літ.* Змістова структура, етимологічне значення слова.

Г

ГІПЕРБОЛА (від гр. *hyperbole* - перебільшення) – стилістична фігура, в якій навмисно перебільшено певну ознаку з метою надати зображуваному більшій виразності, загостреності, з метою виявлення емоційності, захоплення або презирства.

ГЛАГОЛИЦЯ – одна з двох перших азбук старослов'янського письма (другою була кирилиця), що одержала назву від слова глагол із значенням

“слово”. Глаголиця відрізняється від кирилиці складнішим рисунком літер.

ГОВІРКА – найдрібніша діалектна одиниця, що поширена на невеликій території, охоплює мову одного населеного пункту або кількох цілком однотипних з мовного погляду. Говірка входить до складу говору.

ГРАДАЦІЯ (лат. *gradatio* – поступове підвищення, посилення, від *gradus* – крок, ступінь) – стилістична фігура, що полягає в такому розташуванні частин висловлення (слів, частин речення), при якому кожна наступна містить у собі підсилення (чи послаблення) смислового або емоційно-експресивного значення.

Д

ДВОМОВНІСТЬ (БІЛІНГВІЗМ) – однаково вільне володіння двома мовами.

ДИСОНАНС (фр. *dissonance*, від лат. *dissonans* - різнозвучний) – лінгв. Немилосвучність, звучання двох і більше звуків, яке викликає почуття неузгодженості; відсутність стійкого співзвуччя. *літ.* У віршуванні – одна з видів неповної рими, коли в словах, які римуються, збігаються приголосні при частковій або повній розбіжності голосних.

ДІАЛЕКТИЗМИ (від гр. *dialektos* – розмова, говір, наріччя) – лінгв. Фонетичні, морфологічні, синтаксичні і лексичні особливості, які властиві окремим діалектам (і відсутні в літературній мові). *літ.* Діалектні слова, що вживаються в мові художньої літератури з певною стилістичною метою (для відтворення місцевого колориту, для індивідуалізації мови персонажів тощо).

Е

ЕВФЕМІЗМИ (від гр. *euphemismos* з *eu* – добре і *phemi* – говорю – пом'якшений вираз) – слова і вирази, які вживаються з метою уникнення слів з грубим чи непристойним змістом або з неприємним у певних умовах забарвленням, наприклад: *поважного віку* замість *старий*.

ЕВФОНІЯ (від гр. *euphonia* - милозвучність) – добре, приємне, з точки зору фонетичних і лексико-стилістичних норм певної мови, звучання окремих мовних елементів – звукосполучень, слів і словосполучень.

ЕПІТЕТ (від гр. *epitheton* – прикладка, додаток) – один із основних тропів,

художнє, образне означення, що підкреслює характерну рису, визначальну якість явища, предмета, поняття, дії, індивідуалізує та викликає певне ставлення до зображеного.

ЕПІФОРА (від гр. *epiphora* – перенесення, повторення) – стилістична фігура, що полягає в повторенні однакових слів, виразів, звукосполучень у кінці віршованих рядків, строф або речень з метою підсилення виразності та мелодійності мови.

Ж

ЖАНР (фр. *genre*, від лат. *genus (generis)* – рід, вид) – *лінгв.* Різновид мови (мовлення), який визначається умовами ситуації і метою вживання, що зумовлює в свою чергу специфіку використання мовних засобів. Газетно-публіцистичний жанр. *літ.* Тип мистецького й літературного твору.

ЖАРГОН (фр. *jargon*, від галло-романського *gargone* - базікання) – *лінгв.* Соціальний діалект; відрізняється від літературної мови специфічною лексикою і вимовою, але не має власної фонетичної й граматичної системи. Жаргон існує не окремо і не самостійно, а завжди на основі певної мови. *літ.* Набір особливих слів і виразів, що включаються в розмовну мову представниками вузької групи людей, які перебувають у приблизно однакових професійних та побутових умовах.

СЛОВНИК НАУКОВОЇ НАВЧАЛЬНОЇ МЕДИКО-БІОЛОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ (фрагмент)

А

АБРЕВІАЦІЯ (від лат. *abbreviatio* - скорочення) – *мед.* Недорозвиненість або повна втрата органів у нащадків. *біол.* Скорочення індивідуального розвитку органів або їхніх частин. Втрата організмом ознак, характерних для його предків.

АВІТАМІНОЗ – різновид вітамінної недостатності, яка характеризується значною чи повною відсутністю вітаміну, внаслідок чого в організмі розвиваються різні хвороби.

АВТОМАТИЗМ – здатність органів, окремих клітин до довільної ритмічної діяльності без очевидного зв'язку з зовнішніми причинами.

АДАПТАЦІЯ (від лат. *adapto* - пристосовую) – надбання ознак та властивостей, які виникають в умовах середовища, завдяки чому організм має можливість існувати в даному середовищі.

АДРЕНАЛІН – гормон мозкової частини надниркових залоз. А. збуджує адренорецептори.

АЕРОБИ (від гр. *aēr* - повітря) – організми, для існування яких обов'язковий вільний кисень.

АКТИНОМЦЕТИ – група мікроорганізмів, що займають проміжне місце між бактеріями і грибами. Деякі А. – збудники актиномікозу.

АЛЕРГІЯ – підвищена чутливість організму до повторного впливу алергенів – чужорідних речовин як органічного, так і неорганічного походження.

АЛЬБІНІЗМ (від лат. *albus* - білий) – мед. Спадково зумовлена відсутність пігменту (меланіну) в шкірі, волоссі та райдужній оболонці; спадкується за рецесивним типом. *біол.* Відсутність нормальної для даного виду організмів пігментації (забарвлення).

АЛЬБУМІНИ (від лат. *albumen* - білок) – мед. Прості білки, що містяться в тканинах тварин і рослин; основні резервні білки організму. *біол.* Група найпростіших білків; дуже поширені у природі – входять до складу білків тваринних і рослинних тканин – яєць, молока, сироватки крові, насіння, плодів тощо.

АЛЬВЕОЛА (від лат. *alveolus* - комірка) – 1. У щелепних кістках – луночки, в яких містяться корені зубів. 2. У легенях – міхурці, якими закінчуються повітроносні шляхи і в яких відбувається газообмін між кров'ю і вдихуваним повітрям. 3. В альвеолярних залозах – міхурці, що виділяють секрет.

АНАЛІЗ (гр. *analysis* – розклад, розчленування) – визначення складу речовини. Аналіз крові.

АНАЛОГІЯ (гр. *analogia* - відповідність) – зовнішня схожість організмів

різних систематичних груп, а також органів або їхніх частин, які походять з різних вихідних зачатків і мають різко відмінну будову.

АНАФАЗА – стадія поділу клітини (мітозу чи мейозу), в якій хромосоми розходяться до полюсів клітини.

АНДРОГЕНИ – гормони чоловічих статевих залоз та кори надниркових залоз, які регулюють розвиток чоловічих вторинних статевих ознак.

АНТИБІОТИКИ (від гр. *anti* – проти і *biotos* - життя) – *мед.* Специфічні продукти життєдіяльності мікроорганізмів (бактерій, актиноміцетів, пліснявих грибів), рослин або тваринних тканин, які пригнічують ріст і розмноження інших мікробів, а також клітин. Є синтетичні аналоги природних сполук. *біол.* Хімічні речовини мікробіологічного походження, які пригнічують життєдіяльність хвороботворних мікроорганізмів, убивають їх.

АНТИВІТАМІНИ (від. гр. *anti* – проти і лат. *vita* - життя) – *мед.* Різні речовини, дія яких спрямована на неможливість засвоєння вітамінів в організмі. *біол.* Сполуки, близькі до вітамінів за хімічною будовою, але позбавлені їх біологічних властивостей.

АНТИГЕНИ (від гр. *anti* – проти і *genesis* – походження, народження) – *мед.* Речовини, які при введенні в організм викликають розвиток специфічних імунологічних реакцій (синтез антитіл або диференціацію клону сенсibiliзованих лімфоцитів). *біол.* Складні органічні речовини біологічного походження, які, потрапляючи до організму людини й вищих тварин, викликають утворення захисних речовин – антитіл.

АНТИТІЛА – *мед.* Глобуліни, які утворюються плазматичними клітинами лімфоїдної тканини після введення в організм АГ. *біол.* Захисні білки глобулінової фракції сироватки крові, які утворюються в організмі людини або теплокровних тварин, коли у кров або лімфу потрапляють сторонні органічні речовини – антигени.

АНТРОПОГЕНЕЗ (від гр. *antropos* – людина і *genesis* - виникнення) – *мед.* процес історико-еволюційного формування фізичного типу людини, первинного

розвитку її трудової діяльності, мови, а також суспільства.

АРТЕРІЯ – кровonosна судина, по якій кров рухається від серця до органів та частин тіла.

АСИМІЛЯЦІЯ (від лат. *assimilatio* - уподібнення) – перетворення речовин, які надходять в організм ззовні, в речовини самого організму.

АТАВІЗМ (від лат. *atavus* - предок) – поява в організмі ознаки, яка існувала у віддалених предків.

АТРОФІЯ (від гр. *atrophos* - виснажений) – зменшення маси та обсягу органу або тканини, внаслідок чого відбувається ослаблення або втрата їх функцій.

АУТОСОМА (від гр. *autos* – сам і *soma* - тіло) – нестатеві хромосоми у клітинах різностатевих тварин і рослин.

Б

БАКТЕРІЇ (від гр. *bacteria* – паличка) – мед. Одноклітинні мікроорганізми, які утворюють царство прокаріот. *біол.* Мікроскопічні одноклітинні рослинні організми, що не мають хлорофілу й пластид.

БЕЗХРЕБЕТНІ – загальна назва тварин, які не мають хребта.

БІЛРУБІН (від лат. *bilis* – жовч і *ruber* - червоний) – пігмент жовчі жовто-червоного кольору.

БІЛКИ (БЛОК) – мед. Органічні сполуки (полімери), до складу яких входять залишки амінокислот. *біол.* Високомолекулярні природні органічні речовини, молекули яких побудовані з амінокислот; постійна і найважливіша складова частина живої матерії.

БІОГЕНЕЗ (від гр. *bios* – життя і *genesis* – походження) – мед. Теорія, згідно з якою виникнення живих організмів можливе тільки від батьківських особин, але не з живої матерії; за теорією біогенезу перші живі організми були занесені на Землю ззовні. *біол.* Одна з теорій виникнення життя на Землі; протиставляється абіогенезу – поняттю, що життя виникло з неживої матерії.

БІОПОЛІМЕРИ – високомолекулярні сполуки біологічного походження, в молекулах яких багаторазово повторюється одна й та ж порівняно проста структура – мономер.

БІОТИЧНІ ФАКТОРИ СЕРЕДОВИЩА – *мед.* Сукупність живих організмів, що спричиняють своєю діяльністю вплив на інші організми. *біол.* Фактори органічного світу (рослинність, навколишнє тваринне населення, антропічний вплив тощо), які визначають умови існування організмів у тій або іншій місцевості.

БЛАСТУЛА (від гр. *blastos* – паросток) – *мед.* Багатоклітинний одношаровий зародок, що утворюється внаслідок дроблення зиготи. *біол.* Одна із стадій розвитку зародка багатоклітинних тварин, якою завершується процес дроблення заплідненої яйцеклітини.

БРИЖА – складка очеревини, за допомогою якої органи прикріплюються до стінок черевної порожнини.

БРОДІННЯ – ферментативне розщеплення органічних речовин, переважно вуглеводів, на більш прості сполуки без участі кисню.

В

ВАГІТНІСТЬ – фізіологічний стан організму жіночої статі живородячих тварин і людини в період розвитку плода.

ВАКЦИНА (від лат. *vaccina* – коров'яча) – препарат, виготовлений з живих ослаблених або вбитих мікроорганізмів, їх АГ чи токсинів; використовується для активної імунізації людини та тварин.

ВЕНА (-И) – кровоносні судини, що несуть кров від органів і тканин до серця.

ВЕСТИБУЛЯРНИЙ АПАРАТ (від лат. *vestibulum* – вхід) – *мед.* Рецепторний апарат, розміщений у півколових каналах і мішечках внутрішнього вуха; сприймає зміни положення голови та тіла у просторі та напрямок руху тіла у хребетних. *біол.* Периферична частина аналізатора положення і руху голови й

тулуба в просторі.

ВИД – *мед.* В систематиці: основна структурна одиниця в системі живих організмів (тварин, рослин, мікроорганізмів). *біол.* Сукупність близькоспоріднених організмів, що характеризуються певними морфо-фізіологічними та еколого-географічними особливостями.

ВИЛОЧКОВА ЗАЛОЗА – *мед.* Центральний орган імунної системи хребетних. *біол.* Парний орган людини і хребетних тварин, що бере участь у процесі кровотворення.

ВИРАЗКА – *мед.* Рана, яка повільно загоюється і зазвичай інфекційована гноєтворними мікроорганізмами. *біол.* Місцева відсутність тканини на поверхні.

ВІВАРІЙ (від лат. *vivarium* від *vivus* - живий) – приміщення для утримання та розведення лабораторних тварин.

ВІРУСИ (від лат. *virus* - отрута) – *мед.* Найдрібніші збудники інфекційних хвороб, які розмножуються тільки в живих клітинах. *біол.* Організми, що мають неклітинну будову; проникають у клітини рослин, тварин та інших живих істот, розмножуються тільки всередині цих клітин.

Додаток Е

ПЛАН РОБОТИ ГУРТКА “Майбутній науковець”

(на I семестр)

№ п/п	Зміст роботи	Дата виконання	Відповідальний	Примітка
1.	Підготовка і захист наукових робіт, рефератів на тему: “Словотворчі моделі термінів	Вересень – листопад	Члени гуртка	

	міжпредметної термінології”; “Походження і розвиток українських терміносистем”; “Термін і художнє слово”; (тематика робіт у керівника гуртка)	2004 р.		
2.	Мовна вікторина знавців лексики, термінологічної лексики, міжпредметної термінології	IV четвер листопада	Проблемні групи	
3.	Проведення КВК старшокласників	Жовтень 2004 р.	Проблемні групи	
4.	Рольова гра “У світі термінів”	II четвер листопада	Проблемні групи	
5.	Підготовка і проведення тижня української мови в гімназії. Тема: “Цікаві сторінки термінознавства”	грудень	Проблемні групи	

Додаток Ж

ПЛАН РОБОТИ ТВОРЧОЇ ЛАБОРАТОРІЇ (на II семестр)

№	Зміст роботи	Дата вик.	Відповід.	Примітка
1.	Підведення підсумків роботи творчої лабораторії за I семестр	IV четвер січня 2005 р.	Керівник лабораторії	
2.	Пленарне засідання. Виступи гімназистів із доповідями: “Лексикографічна робота на Україні”, “Принципи укладання	IV четвер березня 2005 р.	Керівник лабораторії, оргкомітет,	

	вузькоспеціальних словників”. Знайомство з методичними рекомендаціями укладання термінологічних словників		Гімназисти	
3.	Колективна робота над укладанням предметних міні-словників навчальної термінології на базі чинних програм (українська мова, українська література, біологія, основи латинської мови з медичною термінологією)	ІІІ четвер квітня 2005 р.	Гімназисти	
4.	Колективна робота над укладанням міні-словників галузевої терміносистеми: медико-біологічний, лінгвістично-літературознавчий	ІІ четвер травня 2005 р.	Гімназисти	

ОСНОВИ ЛАТИНСЬКОЇ МОВИ З МЕДИЧНОЮ ТЕРМІНОЛОГІЄЮ
Програма для медичних навчальних закладів I-II рівнів акредитації [133]

З А В Д А Н Н Я		
Учні повинні знати:		Учні повинні вміти:
<ul style="list-style-type: none"> - особливості вживання числівників, іменників, прикметників, прислівників у медичних термінах; парадигми відмінювання іменників та прикметників в однині та множині для написання рецептів та розуміння анатомічної та клінічної термінології; - значення приблизно шести сотень термінів та терміноелементів 		<ul style="list-style-type: none"> - правильно читати та записувати медичні терміни; - виписувати рецепти, вживаючи фармацевтичні терміни; - проводити декодування медичних термінів за допомогою методу зіставлення смислу структурних терміноелементів та конструювань медичних термінів з відомих заданих значень компонентів рідною мовою
Анатомо-гістологічна термінологія (латинською мовою)	Клінічна термінологія (латинською мовою)	Фармацевтична термінологія (латинською мовою)
<p>Однослівні терміни: ребро, хребець, артерія, м'яз, вена, нерв, лопатка, серце, міхур, ключиця, клітина, щелепа, повіка, піхва, залоза, речовина, тканина;</p> <p>двослівні терміни: грудний хребець, хребетний стовп, справжнє ребро, слизова оболонка, жовчний міхур, порожниста вена, ліктьова кіста, нижня щелепа, кістковий мозок, вушна раковина, губчаста речовина, права легеня;</p> <p>багатослівні терміни: слизова оболонка язика, ямка сечового міхура, глибока вирізка лопатки, складка лівої порожнистої вени, поперечний нерв шиї, поперечні м'язи грудної клітки, внутрішня поверхня лобової кістки та ін.</p>	<p>Терміни, утворені:</p> <p>суфіксами: операція, пальпація, пронатор, гастрит, вірілізм, фіброма;</p> <p>префіксами: гіпертонія, трансплантація, дистрофія, апатія;</p> <p>терміноелементами: фітотерапія, гідрофобія, педіатрія, фізіологія, гастроскопія, кардіограма, флюорографія, патологія, брадікардія, тахікардія, атеросклероз, гематологія, еритроцит, лейкоцит, кріодеструкція, ортопед, телепатія, аутопластика та ін.</p>	<p>Лікарські форми: аерозоль, крапля, мазь, пластир, супозиторій, порошок, таблетки, розчин, суспензія, настій, настоянка, відвар, сироп, екстракт.</p> <p>Назви лікарських рослин: конвалія, евкаліпт, м'ята перечна, шавлія, валеріана, глід, пустирник.</p> <p>Назви лікарських засобів: адреналін, новокаїн, касторове масло, нашатирний спирт, оливкове масло, нашатирно-ганусові краплі, спирт, дибазол, синтоміцин.</p> <p>Назви хімічних елементів, кислот, окислів: азот, кисень, свинець, фосфор, сірка; азотна кислота, цинку оксид, алюмінію гідроксид та ін.</p>

Таблиця 1.5

Наявність наукової навчально-термінологічної лексики у програмі для гімназичних класів з “Рідної мови” [155]

Клас	Лексикологія	Міжпредметні зв'язки	Культура мовлення
1	2	3	4
10 клас	<p>Лексичний склад української мови. Семасіологія як учення про значення слів і виразів. Слово й поняття. Лексичне значення слова. Типи лексичних значень слів. Склад слов'янської лексики за походженням. Питома українська лексика. Засвоєння з класичних мов. Склад української лексики з погляду її стилістичного використання, наукова лексика.</p> <p>Учні повинні вміти: визначати лексичне значення слова; використовувати словники: тлумачний, синонімів, антонімів, іншомовних слів...</p>	<p>Мовний апарат (біологія). Фонетична анафора та епіфора, асонанс та алітерація; римованість слів (література). Становлення і розвиток української орфографії (історія, література).</p> <p>Метафора, метонімія, синекдоха як види тропа; омоніми в каламбурах, перифраза, антитеза, експресивна емоційно-забарвлена лексика в художніх творах (література); терміни; використання інтернаціоналізмів у науковому стилі (математика, фізика, біологія, історія). Новотвори письменників (література). Роль застарілої лексики в науковому й художньому стилях (історія, література). Діалектизми в художніх творах (література). Фразеологізми в художніх творах (література). Вживання безафіксних утворень у художньому стилі (література). Аббревіатури в художньому й науковому стилях (література, історія).</p> <p>Засоби емоційно-експресивного мовлення в художньому стилі (література).</p>	<p>Орфоепічний словник. Особливості використання орфоепічного словника.</p> <p>Тлумачний словник. Особливості будови словникової статті тлумачного словника.</p> <p>Використання тлумачного словника. Фразеологічні словники. Використання фразеологічних словників. Словник іншомовних слів. Словник антонімів. Орфографічний словник. Використання орфографічного словника. Оперування відомими уявленнями й лінгвістичними й поза-лінгвістичними поняттями.</p>

Таблиця 2.5.

**Самооцінка учнями своїх умінь працювати з міжпредметною науковою
навчально-термінологічною лексикою (%)**

Предмет, терміни	Оцінка																			
	Висока				Достатня				Задовільна				Низька				Не знаю			
	Знання		Вміння		Знання		Вміння		Знання		Вміння		Знання		Вміння		Знання		Вміння	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Українська мова	80	80	62	60	18	16	26	30	2	4	12	10	---	---	---	---	---	---	---	---
Українська література	72	70	54	50	12	10	22	24	16	18	24	26	---	---	---	---	---	---	---	---
Біологія	20	22	20	22	38	40	16	18	36	30	40	42	6	8	24	18	---	---	---	---
Основи лат. мови з мед. термінологією	---	---	---	---	12	14	8	10	60	58	50	52	28	26	42	38	---	---	---	---
Міжпредметна лексика	---	---	---	---	4	4	4	4	36	38	24	26	20	22	28	30	40	36	44	40

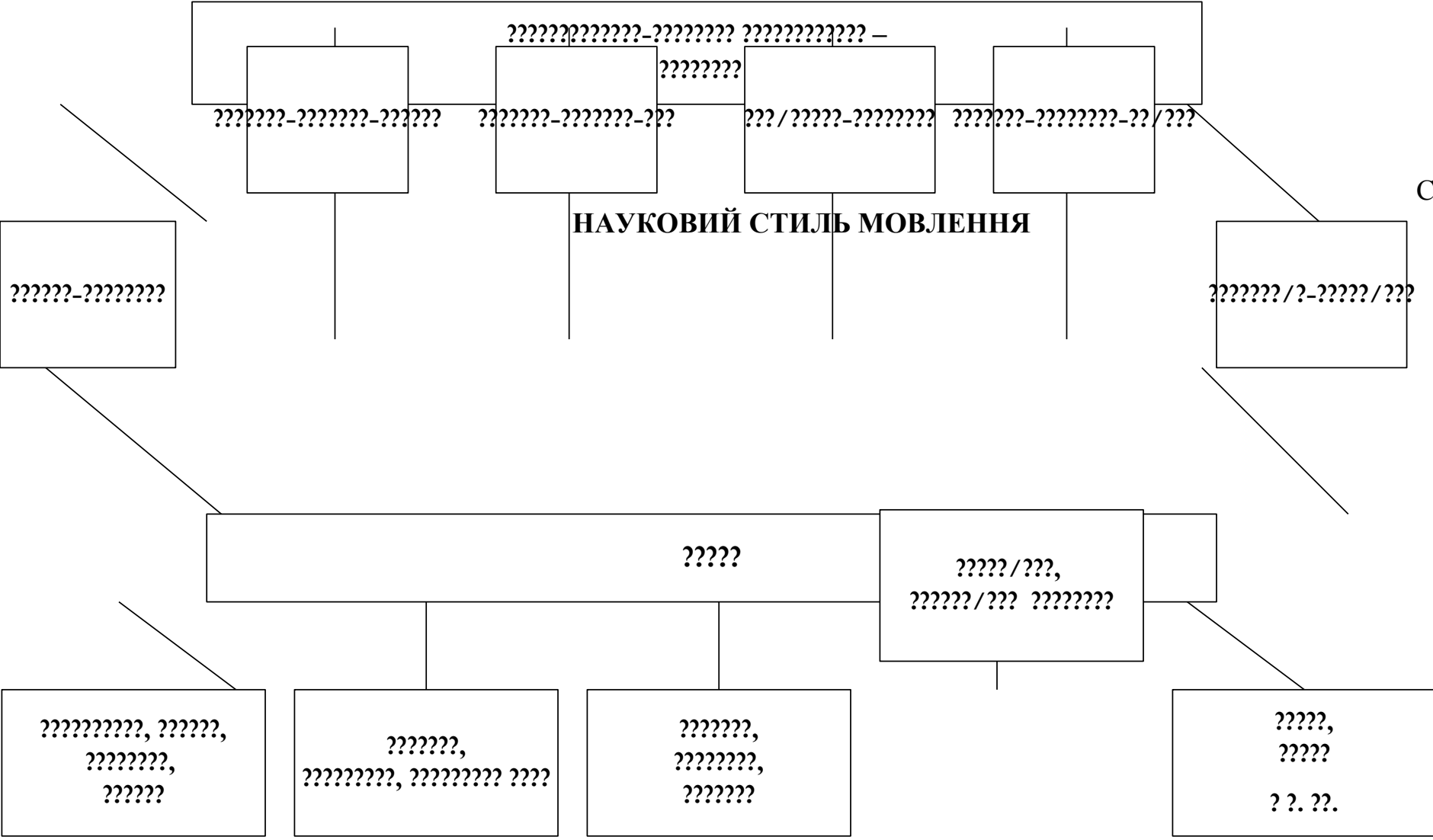

Схема 1.1

Таблиця 2.12.

**Самооцінка учнями експериментальної групи своїх знань і вмінь працювати
з науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі (прикінцевий етап, %)**

Предмет, терміни	Оцінка																			
	Висока				Достатня				Задовільна				Низька				Не знаю			
	Знання		Вміння		Знання		Вміння		Знання		Вміння		Знання		Вміння		Знання		Вміння	
	Етапи навчання																			
	КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ
Українська мова	80	52	62	40	18	36	36	26	38	12	8	12	22	---	---	---	---	---	---	---
Українська література	72	66	54	50	12	30	22	42	16	4	24	8	---	---	---	---	---	---	---	---
Біологія	20	38	20	34	38	42	16	36	36	20	40	30	6	---	24	---	---	---	---	---
Основи лат. мови з медичною термінологією	---	18	---	18	12	32	10	52	60	40	50	36	28	10	42	4	---	---	---	---
Міжпредметна лексика	---	32	---	34	4	48	4	50	36	20	24	16	20	---	28	---	40	---	44	---

Таблиця 2.13.

Самооцінка учнями контрольної групи своїх знань і вмінь працювати

з науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі (прикінцевий етап, %)

Предмет, терміни	Оцінка																			
	Висока				Достатня				Задовільна				Низька				Не знаю			
	Знання		Вміння		Знання		Вміння		Знання		Вміння		Знання		Вміння		Знання		Вміння	
	Етапи навчання																			
	КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ
Українська мова	80	74	60	60	16	22	30	20	4	4	10	20	---	---	---	---	---	---	---	---
Українська література	70	82	50	62	10	18	24	30	18	---	26	8	---	---	---	---	---	---	---	---
Біологія	22	24	22	24	40	44	18	28	30	32	42	48	8	---	18	---	---	---	---	---
Основи лат. мови з мед. термінологією	---	8	---	8	14	20	10	20	58	68	52	50	26	4	38	22	---	---	---	---
Міжпред- метна лексика	---	---	---	---	4	6	4	6	38	50	26	36	22	38	30	40	36	6	40	18